

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Навчально-науковий інститут інноваційних освітніх технологій
Кафедра обліку та економіко-правового забезпечення АПБ

Боганкова Інна Ігорівна

**Аналіз та оцінка економічного процесу виробництва
на підприємствах АПК / Analysis and evaluation of the
economic process of production at the enterprises of AIC**

Спеціальність – 8.03050401 «Економіка підприємства»
Магістерська програма – Економіка і фінанси підприємств
агропромислового виробництва

Магістерська робота

Виконала студентка групи
ЕФАПзмнв-21
І. І. Боганкова

Науковий керівник:
к.е.н., викладач
Н. О. Штельма

Магістерську роботу допущено
до захисту:

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ Р.Ф. Бруханський

ТЕРНОПІЛЬ – 2017

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОЦЕСУ ВИРОБНИЦТВА.....	8
1.1. Сутність ефективності економічного процесу виробництва.....	8
1.2. Методологічні основи дослідження й оцінення факторів підвищення ефективності економічного процесу виробництва на підприємствах АПК.....	24
<i>Висновки до розділу 1.....</i>	39
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОГО ПРОЦЕСУ ВИРОБНИЦТВА НА ПІДПРИЄМСТВАХ АПК ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	41
2.1. Структурно-динамічна характеристика стану агропромислового комплексу Тернопільської області.....	41
2.2. Тенденції виробничо-економічного розвитку галузей рослинництва та тваринництва АПК Тернопільської області.....	55
2.3. Аналіз і оцінка основних показників ефективності економічного процесу сільськогосподарських підприємств Тернопільської області	66
<i>Висновки до розділу 2.....</i>	73
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОЦЕСУ ВИРОБНИЦТВА.....	75
3.1. Організаційно-економічні передумови підвищення ефективності економічного процесу виробництва.....	75
3.2. Удосконалення економічного механізму управління виробництвом в агропромислових формуваннях.....	82
3.3. Основні напрямки раціональної організації економіки АПК регіону.....	100
<i>Висновки до розділу 3.....</i>	107
ВИСНОВКИ.....	109
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	112

ВСТУП

Актуальність дослідження. Рух України на шляху зміцнення соціально-орієнтованої ринкової економіки, економічна і продовольча безпека багато в чому визначаються станом і розвитком сільського господарства і АПК в цілому. Новий виток їх розвитку висуває все більш високі вимоги до якісних змін на всіх рівнях. Узагальнено вони полягають в необхідності підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності при одночасному поліпшенні якості продукції, як основи зміцнення конкурентоспроможності комплексу, його складових частин і первинних ланок.

Особливе значення у вирішенні цієї складної і багатосторонньої проблеми належить управлінню, роль якого зростає в міру ускладнення зовнішнього і внутрішнього середовища підприємств в ході розвитку сучасної ринкової економіки. Все більш необхідним стає перехід до нової парадигми управління, що виходить із забезпечення швидкої пристосовності підприємств до виникаючих змін, високої гнучкості і адаптивності всіх елементів системи, автономності та економічності функціонування підприємства і його структурних підрозділів. У зв'язку з цим потрібен новий підхід до ефективності, що полягає не просто в вимірі, а в управлінні нею на рівні організації з урахуванням радикальних змін у суспільному і економічному розвитку. Докорінно змінюються і головні чинники ефективності, які виходять зі сполучення взаємодоповнюючих процесів – функціонування і розвитку.

Для сучасного управління характерне стабільне прагнення до підвищення ефективності виробництва і функціонування підприємства в цілому. У зв'язку з цим головними завданнями управління стають налагодження ефективної діяльності та ділової активності. Остання виражає ефективність використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, характеризуючи макрорівневу якість управління. Тим самим, в умовах сучасного ринку об'єктивно висувається необхідність управління ефективністю функціонування підприємств, як умови зміцнення його

конкурентоспроможності та збереження свого місця на конкретному ринку. Цьому відповідає розуміння перебігу економічних процесів, пов'язаних з ефективним веденням діяльності первинних ланок національного господарства взагалі і АПК, зокрема.

Досягнення такого стану можливо лише при дотриманні об'єктивних закономірностей ринкової економіки, відображенні ситуації, що склалася і врахування особливостей функціонування і розвитку даного комплексу в умовах конкретного регіону. У зв'язку з цим стає практично значущим створення наукової бази управління ефективністю функціонування підприємств, в т.ч. його методичне забезпечення. Воно охоплює різні сторони управлінської діяльності, включаючи проведення аналізу, моделювання систем ефективного функціонування, прогнозування і т.д. На такій науково-методичній основі виникає можливість приймати управлінські рішення з ефективного функціонування підприємства в області фінансування, інвестування, виробництва і маркетингу, що дозволяє досягати високої ефективності його діяльності в цілому.

Подібна спрямованість методичного забезпечення сприяє формуванню дієвого управління ефективністю підприємств АПК регіону на основі неухильного підвищення якості прийнятих рішень. У результаті досягається стабільне прагнення до підвищення ефективності виробництва і функціонування в цілому. Одночасно забезпечується нормальне, тобто таке, що відповідає вимогам ринку, існування підприємства при будь-яких змінах зовнішнього середовища і господарської діяльності. Тут потрібні сучасні підходи до управління ефективністю підприємств в умовах ринку, прогресивні методики аналізу ефективного ведення виробництва в динаміці і факторному впливові на цей процес, методичні положення вимірювання показників ефективності та ін.

На цій основі стає реальним формування ефективного управління підприємствами АПК, адекватно сформованим умовам господарювання і такого, що відповідає закономірностям і вимогам сучасної ринкової економіки. У цьому досить переконливо простежується актуальність теми і

значення результатів дослідження для теорії і практики функціонування первинних ланок і АПК в цілому на регіональному рівні.

Ступінь вивченості проблеми. Проблема підвищення ефективності економіки, галузей і первинних ланок знайшла відображення в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. Основоположниками теорії ефективного управління організаціями, підприємствами прийнято вважати таких зарубіжних вчених як, Желіно О., Люссато Б., Маршалл А., Мінцберг Г., Саймон Г., Слоан А., Тейлор Ф., Файоль А. і ін. Надалі їх дослідження були розвинені в працях Акоффа Р., Ансоффа І., Друкера П., Мейера К., Мескон М., Портера М., Хедоурі Ф., Емері Ф. та ін.

У вітчизняній економічній науці питання аналізу і оцінки ефективності підприємств АПК знайшли відображення в працях таких вчених, як В.Г. Андрійчук, В.М. Бондаренко, М.В. Газуда, М.В. Гладій, Л.В. Дейнеко, Ж.В. Дерій, М.Я. Дем'яненко, О.А. Єрмоленко, М.Ф. Кропивко, А.С. Лисецький, М.А. Лендел, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, Л.І. Михайлова, В.В. Россоха, П.Т. Саблук, О.Ю. Чубукова.

Однак, незважаючи на багатостороннє і широке відображення проблеми ефективності в науковій літературі, багато питань теоретичного і практичного характеру вимагають свого подальшого вивчення. Повною мірою це відноситься до розгляду проблеми управління ефективністю підприємств АПК. Тут не враховується, перш за все, ускладнення зовнішнього і внутрішнього середовища підприємств, що відбувається в ході розвитку сучасної ринкової економіки. Порівняно слабо відображена проблема швидкої пристосовності підприємств до нових умов господарювання, а також економічності їх функціонування. Відсутнє методичне забезпечення моделювання управління ефективністю. Не в повній мірі висвітлені методичні підходи до її виміру і ін. Недостатня вивченість, а в ряді випадків і невирішеність зазначених проблем, і визначили мету, завдання та спрямованість цієї роботи.

Метою магістерського дослідження є розробка теоретичних і методичних основ управління ефективністю функціонування підприємств

АПК на базі сучасних принципів і методів системного управління, а також моделювання складних економічних об'єктів.

Відповідно до мети дослідження були поставлені і вирішені наступні **завдання:**

- вивчення сутності, складових елементів і механізмів управління економічним процесом підприємств АПК;
- уточнення основних параметрів управління ефективністю функціонування підприємств в умовах сучасного ринку;
- аналіз стану і процесів управління економічною ефективністю функціонування підприємств АПК, як важливого фактора розвитку комплексу регіону;
- розробка методичних положень моделювання управління ефективністю агропромислового підприємства;
- розгляд методичних підходів до вимірювання показників ефективності функціонування підприємств;
- висунення рекомендацій з управління виробничою ефективністю підприємств АПК;
- дослідження особливостей управління ефективністю функціонування агропромислових підприємств Тернопільської області.

Предметом магістерського дослідження є сукупність теоретичних і методичних проблем вдосконалення управління функціонуванням підприємства в умовах зміцнення цивілізованих ринкових відносин.

Об'єктом дослідження є підприємства і господарства агропромислового комплексу Тернопільської області.

Теоретичною і методологічною основою дослідження служать досягнення наукової думки зарубіжних та вітчизняних вчених в галузі управління складними економічними об'єктами, системного підходу до управління підприємств, теорії оптимізації та прийняття рішень в умовах невизначеності, а також теорії моделювання процесу управління господарськими системами.

У ході дослідження застосовувалися **методи** узагальнення, системного, логічного та економіко-статистичного аналізу та ін. загальнонаукові методи.

Інформаційне забезпечення магістерської роботи склали законодавчі та нормативні акти України з розвитку АПК і сільського господарства, статистичні збірники, робочі матеріали міністерств і відомств України, а також підприємств АПК регіону. У роботі також використовувалися матеріали з проблематики дослідження, опубліковані в монографіях і періодичних виданнях.

Наукова новизна магістерського дослідження полягає у вирішенні важливої науково-практичної задачі, пов'язаної з дослідженням і обґрунтуванням теоретичних і методичних основ управління ефективністю функціонування підприємств АПК, а також розробкою його методичного забезпечення і моделі управління, що сприяють підвищенню ефективності підприємства в умовах сучасного ринку.

Практична значущість магістерського дослідження полягає в доведенні результатів дослідження теоретичного характеру до конкретних рекомендацій щодо вдосконалення управління ефективністю функціонування підприємств АПК регіону, що сприяє поліпшенню його виробничо-господарської діяльності в умовах ринкової економіки. Окремі методичні положення можуть бути корисні у вирішенні завдання підвищення ефективності агропромислових підприємств і оптимального використання наявних у них фінансових коштів для поліпшення якісних сторін виробництва.

Структура і обсяг роботи. Основний зміст магістерської роботи викладено на 122 сторінках. Цифровий і графічний матеріал представлений в 22 таблицях і 18 рисунках. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА

1.1. Сутність ефективності економічного процесу виробництва

У результаті вивчення та узагальнення підходів до управління підприємством, у дослідженні обґрунтовується доцільність переходу до процесного управління, головна перевага якого в врахуванні таких важливих аспектів бізнесу, як орієнтація на кінцевий продукт, зацікавленість кожного виконавця в підвищенні якості кінцевого продукту і, як наслідок, зацікавленість в кінцевому виконанні роботи. Дослідження показали, що процесний підхід в управлінні дозволяє знижувати накладні витрати і підвищувати якість продукції, отримувати різнобічну інформацію про поточний стан бізнесу і вживати своєчасні і стратегічно правильні рішення. Основою процесного управління є економічні процеси. Встановлено, що економічному процесу, незалежно від його ролі в ланцюжку створення цінностей підприємства, притаманні основні елементи. Будь-який економічний процес має власника, відповідального за його виконання, а також такі елементи як вхід, вихід, управління і ресурси (рис. 1.1)

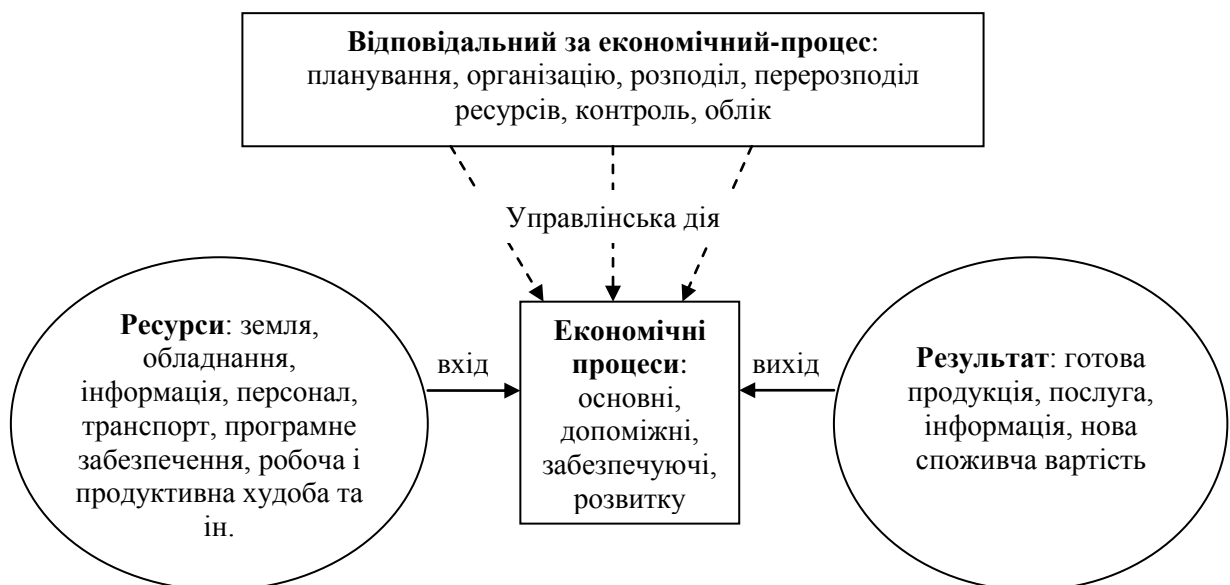

Рис. 1.1. Структура економічного процесу*

*Джерело: складено автором

Узагальнення теоретичних розробок в області процесного управління дозволило уточнити зміст і дати авторське визначення категорії «економічний процес сільськогосподарського підприємства», під яким розуміється сукупність послідовних технологічно взаємопов'язаних операцій, що використовують на вході планування ресурсів, обумовлених специфікою галузі, організацію дій для вирішення завдань, а на виході, застосовуючи принципи контролінгу, виробляють продукцію, яка відіграє стратегічну роль в життєзабезпеченні суспільства і являє цінність для споживачів.

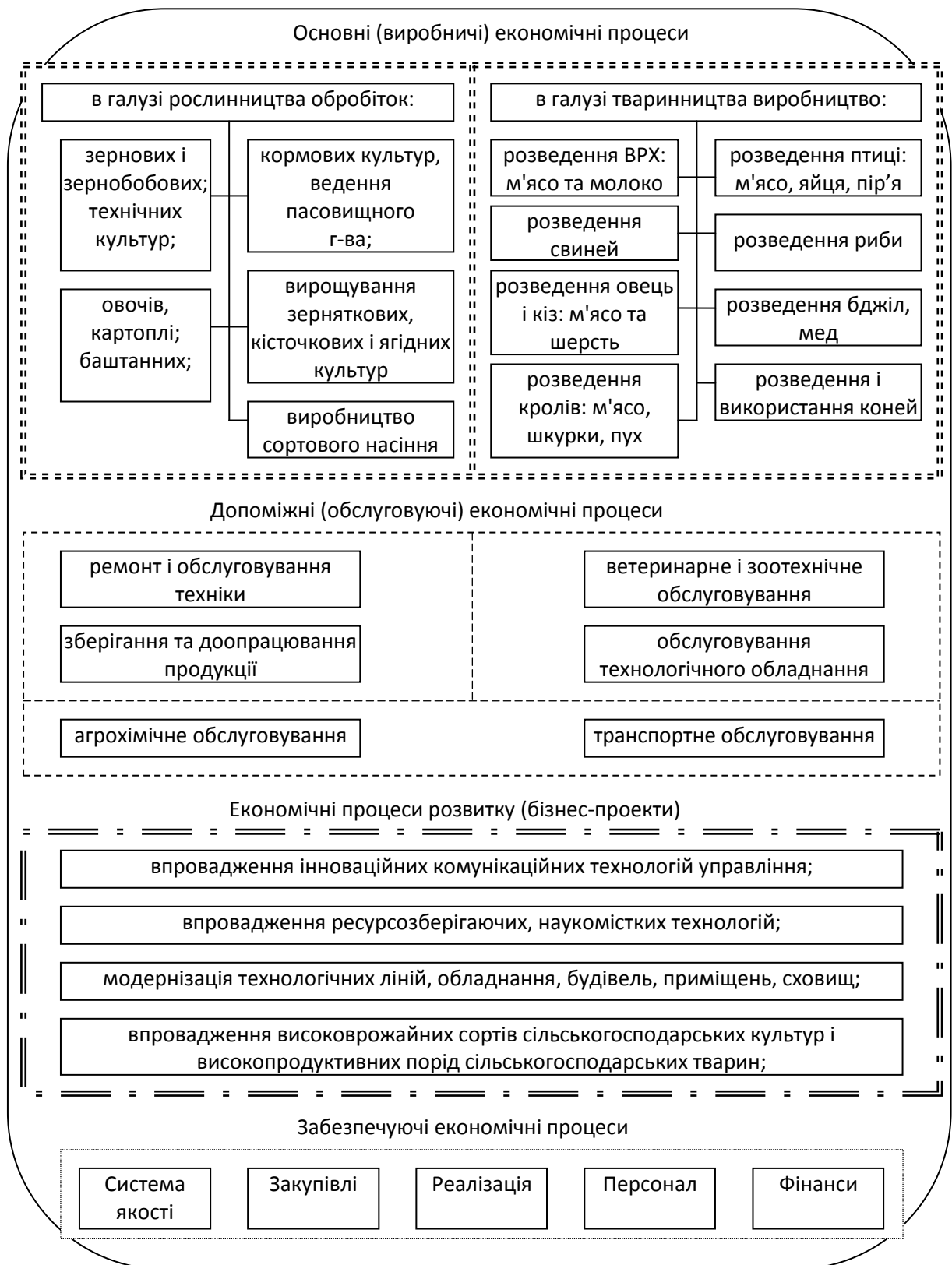
Бізнес будь-якого підприємства можна представити як сукупність економічних процесів виробничого і невиробничого характеру. При цьому не існує будь-якого стандартного переліку економічних процесів, тому кожне підприємство повинно розробляти свої власні економічні процеси на основі організації активного, стабільного і збалансованого механізму управління.

У даний час існує безліч типів і видів економічних процесів. Як правило, основу для класифікації економічних процесів становлять чотири категорії: базові основні економічні процеси; бізнес-забезпечуючі процеси; економічні процеси розвитку; економічні допоміжні процеси.

Для виділення економічних процесів використовуються такі основні підходи:

- ✓ за структурою організації;
- ✓ за результатом бізнес-процесу;
- ✓ за виробленим продуктом;
- ✓ за ланцюжком створення цінності.

Для сільськогосподарських організацій характерне переважання економічних процесів виробничого характеру, тому основним критерієм декомпозиції економічних процесів повинен бути критерій – галузь / продукт (рис 1.2).

Рис. 1.2. Класифікація економічних процесів сільськогосподарського підприємства *

* Джерело: складено автором

Встановлено, що управлінська діяльність в сільськогосподарському підприємстві на основі процесного підходу є безперервне виконання комплексу певних взаємопов'язаних між собою видів діяльності та загальних функцій управління. Однак, виконання окремих робіт і функцій управління також розглядається у вигляді процесу, тобто загальний процес є сукупністю взаємопов'язаних безперервно виконуваних дій, що перетворюють деякі входи ресурсів, інформації і т.д. до відповідних виходи, результати.

Вирішення проблеми економічного зростання і розвитку національного виробництва неможливе без підвищення ефективності суспільного виробництва в цілому та функціонування окремих ланок економічної системи, зокрема. Тільки на базі підвищення економічної ефективності можна здійснити основну мету економіки – підняти рівень задоволення потреб кожного члена суспільства при обмежених ресурсах.

Людина – істота, життєдіяльність якої полягає у постійно зростаючому, максимальному задоволенні своїх матеріальних і духовних потреб. Це вимагає такої організації виробництва, за якої б досягався максимально можливий результат, тобто збільшення обсягу вироблених матеріальних цінностей при зменшенні затрат на їх виробництво.

Забезпечення продовольчої безпеки – це стратегічне завдання державної політики. Вона безпосередньо залежить від ефективності функціонування виробничих галузей, об'єднань, підприємств продовольчого підкомплексу – сільського господарства, переробки сировини, харчової промисловості. Результати реформування у агропромисловому комплексі, викликані системною економічною кризою і перебудовою економіки на ринкові умови господарювання призвели до значних порушень у розвитку агропромислового комплексу і виявили важливість забезпечення населення власними продуктами. З метою найповнішого задоволення потреб переробної промисловості в сировині, господарств харчової промисловості, громадського харчування, а також

населення – в продуктах харчування, тваринництва та птахівництва – в кормах та формування конкурентоспроможного агропромислового виробництва необхідно проводити всебічний аналіз економічної діяльності галузей агропромислового комплексу на базі теоретичного осмислення природи цих процесів і запровадження результатів досліджень у площину практичних дій. Отже, дослідження ефективності має теоретичний і прикладний характер.

Поняття економічної ефективності було запроваджене італійським економістом Вільфредо Парето (1848 – 1923), який виокремив два види економічної ефективності – виробничу і розподільчу.

За Парето, “виробнича ефективність характеризує найкращий спосіб виробництва даного продукту чи групи продуктів... Найбільша виробнича ефективність досягається тоді, коли фірма не може так перерозподілити свої ресурси, щоб збільшити випуск якогось одного товару, не зменшуючи при цьому випуску іншого”. “Розподільча ефективність припускає вибір між різними варіантами найвищої виробничої ефективності”.

Корінні зміни в економічній системі, формування нової моделі економіки, що передбачає наявність різноманітних форм власності та перебудову економічного механізму, вимагають критичного переосмислення деяких економічних категорій. Саме до таких концепцій, котрі потребують суттєвих доповнень і доопрацювань відповідно до вимог ринкової економіки, належить теорія ефективності.

Основною метою соціалістичного виробництва було найповніше задоволення постійно зростаючих потреб суспільства, але при цьому не був задіяний такий основний мотив виробництва, як одержання прибутку. Не ставлячи за мету – максимізацію прибутку окремими товаровиробниками, соціалістичне виробництво втрачало основний стимул виробництва, здійснюючи його підміну іншими, котрі з позицій виробництва виявлялися недієвими.

У розвинутих ринкових країнах підприємці основною метою виробництва вважають досягнення найкращих економічних результатів, тобто отримання максимально можливих прибутків на вкладений капітал, а вимога зіставлення розміру вкладених коштів з кінцевими фінансовими результатами перетворюється у головний критерій доцільності виробництва. Маючи на меті отримання найбільших прибутків, одночасно підприємці розв'язують основне завдання економіки – задоволення дедалі зростаючих потреб суспільства при мінімальних затратах живої та уречевленої праці.

Основним координатором між підприємствами при соціалістичному типі виробництва було державне планування, тоді як могутнім імпульсом ринкової економіки є конкуренція. В умовах насичення ринку однотипним товаром чітко спрацьовує механізм конкуренції – якщо один виробник запропонованого товару не задовольняє потреб споживача, то цим обов'язково скористається інший, що в кінцевому результаті призведе до задоволення потреб споживача. Тому, механізм конкуренції спонукає господарюючих суб'єктів до постійного пошуку шляхів зменшення індивідуальних затрат праці на виробництво продукту, а отже, його здешевлення, не погіршуючи при цьому якісних характеристик товару. Конкурентний механізм "...сприяє виявленню творчої ініціативи й доволі швидкого технічного прогресу, при якому виграє у загальному значна частина суспільства" [47, с.171].

Про вплив ринкових відносин на ефективність зазначає Тарасевич В.Н.: "Ринок оперативно реагує на зміну поточних суспільних потреб, виявляє ступінь ефективності діяльності товаровиробників через еквівалентний обмін і конкурентне порівняння індивідуальних витрат праці із суспільно-необхідними, стимулює нововведення, раціоналізацію виробництва. Забезпечуючи пріоритет споживача, можливість вибору між різними конкуруючими між собою пропозиціями, ринок змушує підприємства підвищувати ефективність і гнучко перебудовувати

виробництво. Конкурентний механізм є могутнім прискорювачем економічного життя, своєрідною “процедурою відкриття” “know how”, нових творчих можливостей людини” [95, с.57].

Все вищевикладене обґрунтовує доцільність дослідження механізму формування, визначення й застосування категорії економічної ефективності за умов поглиблення трансформації ринкової економіки. Постає необхідність адаптації теорії ефективності відповідно до сучасних економічних реалій, враховуючи при цьому власний досвід і досвід нагромаджений у країнах з розвинутою ринковою економікою.

Економічна ефективність – це одна з ключових категорій економічної науки, але вона ще не остаточно досліджена й сформульована. Навколо цього поняття ведуться дискусії і різні вчені-економісти вкладають у нього дещо відмінний зміст. Немає одностайного погляду й на те, що саме вважати ефектом або результатом діяльності, якими показниками можна його оцінити.

Найпоширеніше визначення, з яким погоджується більшість економістів [33, с.199; 94], таке: “ефективність виробництва – відносний показник, що характеризує результативність виробництва у зіставленні з використаними виробничими ресурсами”.

У довіднику економіста зернопереробного та хлібоприймального підприємства наведено наступне визначення ефективного виробництва: “ефективним вважають таке виробництво, яке забезпечує найповніше задоволення потреб суспільства при мінімальних затратах живої та уречевленої праці. У кількісному вираженні це означає одержання за один і той же період часу на кожен затрачений карбованець максимально можливого приросту продукції і прибутку” [83, с.58].

“...економічна ефективність господарського процесу (заходу, рішення) – це характеристика його впливу на дохід (підприємства, народного господарства) у зіставленні з ресурсами і їх затратами на реалізацію цього процесу” [56, с.33].

Термін “ефективність” походить від латинського слова *effectus*, що означає: дію якоїсь причини; результат, виконання чого-небудь [80, с.825]. Отже, ефективність – це результативність, дієвість витрат, вкладених у певну діяльність, у співвідношенні до отриманих результатів.

Ми погоджуємося з позицією Шафронова А.Д., який зазначає, що співвідношення результату і затрат виробництва швидше всього має прикладний характер і розкриває спосіб виміру ефективності, а не її зміст. Він вважає, що народногосподарська ефективність “...виражає ступінь використання виробничого потенціалу суспільства у виробництві, реалізації продукції (робіт, послуг), у створенні національного доходу та його складової частини – прибутку”. На мікрорівні зміст ефективності полягає у “...ступені використання виробничого потенціалу економічного об’єкта для виробництва продукції і її реалізації, одержання валового доходу та його складової частини – прибутку” [93, с.6].

Американські економісти Маконелл і Брю економічну ефективність розглядають як “... зв’язок між кількістю одиниць рідкісних ресурсів, які застосовуються у процесі виробництва, та отриманою в результаті кількістю якогось потрібного продукту. Більша кількість продукту, отримана від даного обсягу витрат, означає зростання ефективності. Менший обсяг продукту за тих же витрат вказує на зниження ефективності” [43, с.38]. На їхню думку, економіка – наука про ефективність і саме вона покликана послабити конфлікт між обмеженими ресурсами та дедалі зростаючими потребами суспільства. Вони зазначають, що повністю вирішити цю суперечність неможливо. Все, що ми можемо, – це намагатися досягти найповнішого задоволення суспільних потреб.

Тому економіка є тією наукою, що покликана досліджувати ці процеси і вказувати нам шляхи найбільш раціонального, тобто ефективного розміщення обмежених ресурсів. Такого розміщення, при

якому досягалася б найбільша віддача й не існувало б жодного резерву поліпшення їх застосування.

На наш погляд, з одного боку, ефективним можна вважати таке виробництво, яке забезпечує найоптимальніше поєднання та використання економічного потенціалу, матеріально-речових та фінансових факторів, що дозволяє отримати максимальний натурально-виробничий та фінансовий результати. З іншого боку, ефективність виробництва досягається при застосуванні принципу мінімізації – в досягненні найвищих кінцевих результатів при найменших затратах ресурсів.

Виокремлюють два рівні визначення ефективності – макрорівень, тобто оцінення народногосподарського результату, і мікрорівень – виробнича ефективність, котра розраховується на підприємстві. У першому випадку йдеться про ефективність виробництва не лише з позиції виготовлення певного обсягу продукції, а й з врахуванням споживної вартості, суспільної корисності створеного продукту, у другому – про результативність виробництва з позиції оцінення способу виробництва даного продукту.

Існування змішаної економіки, що передбачає наявність різних організаційних форм господарювання, зумовлює різноманітність оцінок ефективності діяльності конкретного підприємства. Тому, багато економістів перш за все вказують на необхідність вибору позиції оцінки ефективності [59, с.3 – 5; 89, с.60 – 61].

Дана проблема викликана наявністю великої кількості суб'єктів, які функціонують в економічній системі, що зумовлює різноманітність оцінок ефективності діяльності конкретного підприємства. Оскільки, кожен окремий суб'єкт в оцінці ефективності роботи підприємства виходить з власних інтересів, котрі іноді суперечать суспільним або не збігаються з економічною позицією іншого суб'єкта економіки, то погляди вчених зійшлись на тому, що найоб'єктивнішою і найкориснішою оцінкою функціонування підприємства можна вважати суспільну. Така оцінка відповідає інтересам

усіх членів суспільства, незважаючи на їх належність до класу виробників чи споживачів продукції, до окремого відомства, регіону чи держави. Проте оцінення, що здійснюється на основі інтересів усього суспільства, є доволі узагальненим, не завжди достовірним і доступним. Його варто застосовувати лише для здійснення змін на макроекономічному рівні. На підприємстві слід застосовувати деталізованіше оцінення ефективності. З цим погоджується вчений-економіст Омаров А.М.: "...економічну ефективність слід розглядати з двох позицій: конкретної сфери економічної діяльності та стосовно всього суспільства" [49].

Про доцільність застосування багаторівневого оцінення економічної ефективності зазначає Тарасенко П.С.: "У процесі практичної діяльності економічну ефективність вимірюють на різних рівнях: усього суспільного виробництва (народногосподарська ефективність); галузевому, зокрема сільського господарства в цілому і його окремих галузях, підприємств, їхніх підрозділів та окремих працівників; окремих факторів виробництва" [86, с.5].

Наступною проблемою теорії ефективності є розмежування понять "ефект" та "економічна ефективність". Ефект – це результат якихось заходів, що здійснюються для поліпшення виробництва. Проте, сам по собі ефект не дає уявлення про доцільність, вигідність здійснення цих заходів. Це можна зробити лише при зіставленні отриманого результату з витратами. Тому, лише визначення економічної ефективності дає змогу оцінити кінцевий корисний ефект від застосування виробничих ресурсів.

Ефект може бути виражений на рівні підприємства чи галузі обсягом валової продукції, валового доходу (чистого продукту), чистого доходу чи прибутку. Окремі економісти, в чисельнику формули для визначення економічної ефективності, пропонують включати: товарну чи реалізовану продукцію, нормативно-чисту продукцію та ін.. Петухов Р.М. [59, с.20 – 21] зазначає, що всі ці показники мають своє призначення і зміст. Але, на його думку, єдино можливою оцінкою досягнутого рівня ефекту для

проведення узагальненої оцінки ефективності є валова продукція, оскільки “валова продукція – це найбільш загальний результат виробництва” і якщо в знаменник формули включити всі затрати виробництва, а у чисельник – лише їх частину виникне невідповідність між величинами, що зіставляються.

Шафронов А.Д. [93, с.6] пропонує як основний показник результату застосовувати валовий дохід підприємства, а тоді вже прибуток, мотивуючи це тим, що показник рентабельності виробництва може зростати за рахунок необґрунтованого зниження витрат на оплату праці, що негативно позначається на умовах відтворення робочої сили.

А щодо витрат, з якими співвідноситься одержаний ефект, то слід зазначити, що дослідження наукової літератури свідчить про існування трьох відмінних між собою підходів до їх визначення [20, с.454 –455; 37, с.159; 59, с.19; 89, с.14; 95, с.11 – 13]. Можна визначити ефективність використання ресурсів застосовуваних і споживаних або їх поєднання. Іншими словами: якщо ефект порівнюють з поточними виробничими витратами – це витратний підхід до визначення ефективності або ефективність (результативність) використання споживаних ресурсів; якщо результат порівнюють з вартістю виробничих ресурсів – це ресурсний підхід або ефективність (результативність) використання застосовуваних ресурсів; витратно-ресурсний підхід передбачає співвідношення ефекту до вартості застосовуваних ресурсів і поточних виробничих затрат одночасно.

Визначення показників на основі витратного чи ресурсного підходів прийнятне лише для розрахунку часткових показників, а для узагальнюючого оцінювання ефективності – єдино можливий ресурсно-витратний підхід. При цьому, Петухов Р.М. [59, с.19] та інші економісти [91, с.14] виокремлюють ресурсно-витратний підхід як найприйнятніший, тому, що така методика визначення дає змогу оцінити загальну економічну ефективність виробництва, а не окремих виробничих ресурсів чи виробничих витрат. Тарасевич В.Н. [95, с.11 – 13], погоджується, що для визначення загальноекономічної

ефективності раціональним є порівнювання ефекту зі сукупними виробничими затратами, але при цьому він акцентує увагу на тому, що дане співвідношення не просто арифметична величина, а відображення тісного взаємозв'язку ефекту та факторів виробництва. Такий зв'язок передбачає можливість збільшення результату чи ефекту діяльності, або веде до зменшення витрат за умови оптимального співвідношення і збалансованості основних та оборотних фондів (факторів виробництва) і є основною "...причиною кількісних і якісних характеристик ефекту".

Отже, підвищення ефективності виробництва може відбуватися як за рахунок економії поточних затрат (споживаних ресурсів), так і шляхом кращого використання наявного капіталу й нових вкладень у капітал (застосовуваних ресурсів) [94].

Ефективність – категорія комплексна. Її поділяють на соціально-економічну ефективність, котра відображає результативність функціонування і відтворення економіки країни в цілому, і на виробничо-економічну або техніко-економічну ефективність, що характеризує ефективність функціонування продуктивних сил, матеріально-технічної бази, рівень використання виробничих ресурсів. Різниця між ними у тому, що саме приймають як критерій ефективності виробництва.

Для техніко-економічної ефективності критерієм є мінімізація витрат ресурсів на випуск продукту, тобто підвищення техніко-економічної ефективності означає скорочення затрат на одиницю виробленої продукції або ж збільшення випуску продукції при попередньому обсязі затрат.

Для соціально-економічної ефективності критерієм є рівень задоволення суспільних потреб, тобто покращення добробуту людей.

Окремі економісти розрізняють соціальну та економічну ефективність. Соціальна – це відповідність господарської діяльності основним соціальним потребам і цілям суспільства, інтересам окремої людини. Економічна ж – це досягнення найвищих результатів при найменших затратах живої та уречевленої праці. Ми відстоюємо позицію, що суспільна ефективність не

може бути тільки соціальною або лише економічною, оскільки результат і витрати зумовлені економічною діяльністю, завжди спрямовані на досягнення певних соціальних результатів. Таким чином, соціально-економічний ефект можна подати як суму економічного ефекту та соціальних результатів у вартісному виразі [6].

Основним показником соціальної ефективності є виробництво товарів народного споживання у загальному обсязі виробництва за визначений період, а узагальнюючим показником економічної ефективності – норма прибутку.

Вчений-економіст Покропивний С.Ф. пропонує наступну класифікацію ефективності [20, с.451].

Залежно від класифікаційної ознаки ефективність поділяють на:

- економічну, соціальну – залежно від одержаного результату;
- локальну (комерційну), народногосподарську – за місцем одержання ефекту;
- абсолютну, порівняльну – за методом розрахунку;
- первинну, мультиплікаційну, синергічну – за ступенем збільшення ефекту;
- організації робочого місця, виробничого підрозділу (дільниці, цеху, виробництва), підприємства в цілому – за структурою організації виробництва;
- екстенсивного та інтенсивного розвитку виробництва – за типом економічного зростання;
- використання наукових досягнень, техніки та технології, впровадження організаційно-управлінських інновацій, інвестиційних проектів і програм – за напрямком інноваційно-інвестиційної діяльності;
- здійснення поточних, одноразових (капітальних) витрат – за характером витрат;
- повну (інтегральну), часткову (окрему), факторну (багатофакторну) – за об'єктом оцінення;

- зовнішньоекономічної діяльності фірми, діяльності спільних підприємств і транснаціональних корпорацій – за масштабом міжнародного співробітництва.

Усі ці види ефективності мають місце в АПК і продуктовому підкомплексі, зокрема. На рівні підприємства доцільно ефективність виробництва оцінювати за технологічним, економічним, соціальним та екологічним її аспектами.

Найбільш дискусійною методологічною проблемою економічної ефективності виробництва є питання щодо критерію ефективності.

“Критерій – показник, ознака на основі якої формується оцінка якості економічного об’єкта, процесу, вимірник такої оцінки. Так, критерій ефективності характеризує рівень ефективності системи, а критерій оптимальності – її наближення до оптимального стану” [25; с.154].

У критерії мають синтезуватися кінцеві результати використання відповідних ресурсів, що застосовуються у даній галузі. Оскільки економічна ефективність виробництва формується під впливом різноманітних численних економічних процесів і явищ, багато економістів пропонують для її вираження застосовувати систему критеріїв ефективності, котрі підпорядковуючись головному критерію, сприятимуть проведенню всебічного економічного аналізу.

Критерій ефективності є мірилом чи оцінкою тих чи інших заходів, що здійснюються на виробництві. При відборі цих заходів визначають оптимальний рівень, межу або шляхи зміни ефективності.

Окремі економісти не розмежовують поняття критерію і показників економічної ефективності і навіть ототожнюють його зі продуктивністю праці. “Узагальнюючим критерієм економічної ефективності суспільного виробництва є рівень продуктивності суспільної праці” [37, с.160]. З цим важко погодитися, адже критерій – якісна оцінка економічної ефективності, а показник – кількісне вираження рівнів або темпів її зміни в динаміці; і хоча ефективність виробництва в першу чергу зростає в

результаті економії живої та уречевленої праці, продуктивність праці є лише одним із показників економічної ефективності і не достатньо відображає її зміни. З цим погоджуються багато вчених “...не можна ототожнювати ефективність виробництва з продуктивністю праці.

Продуктивність праці означає результативність виробничої діяльності людей і визначається величиною затрат живої та уречевленої праці, що припадають на одиницю продукції. Звідси зростання продуктивності праці відображає використання лише споживаних ресурсів (поточних затрат), тоді як підвищення ефективності виробництва характеризує використання усіх ресурсів. Включаючи поточні і одноразові затрати” [94]. Стосовно ефективності праці, то її критерієм може бути найбільший вихід високоякісної продукції при найменших витратах (ресурсах) сукупної праці [41].

Вибір критерію ефективності випереджає її кількісне вираження – показник і є первинним елементом системи оцінення ефективності. Виходячи з поставленої мети, визначають головний критерій і відповідно основний показник, якому надалі підпорядковуватимуться допоміжні, критеріальні показники. Таким чином, будується певна система і низка залежних показників для оцінки явищ, що досліджуються.

Головним критерієм народногосподарської ефективності виробництва є обсяг національного доходу в розрахунку на душу населення при найменших витратах живої та уречевленої праці [54, с.350 – 351]. Збільшення обсягів національного доходу характеризує кінцевий корисний ефект від застосування сукупних вкладень засобів виробництва та живої праці.

Відомі економісти Андрійчук В.Г. і Вихор М.В. за критерій економічної ефективності агропромислового виробництва беруть обсяг виробництва продукції на одиницю сукупних ресурсів АПК або економію сукупних ресурсів АПК при виробництві одиниці продукції [2, с.96].

Отже, критерій – це основна ознака, на основі якої проводиться оцінення, пов'язана зі зростанням виробництва споживчої вартості на базі підвищення продуктивності праці та раціоналізації використання виробничих ресурсів. У агропромисловому комплексі критерієм є постійне збільшення виробництва чистої продукції при найменших затратах живої та уречевленої праці шляхом раціоналізації використання земельних, трудових, матеріальних та фінансових ресурсів.

Петухов Р.М. зазначає, що “...оцінка діяльності будь-якого виробничого підрозділу повинна відбуватися за єдиним критерієм – ступенем реалізації комплексу вимог, котрі суспільство пред'являє до результатів діяльності виробничого підрозділу, виходячи з його призначення, профілю спеціалізації, виробничо-технічних та економічних можливостей, а також суспільних інтересів” [59, с.5].

Підвищення економічної ефективності виробництва сприяє зростанню прибутків підприємства, а отже, і додаткових доходів працівників та держави.

Організаційно-економічне забезпечення підвищення ефективності виробництва передбачає обґрунтування заходів по раціональному використанні землі, матеріальних, фінансових і трудових ресурсів з врахуванням конкретних природно-економічних умов, досягнень НТП та рівня кваліфікації кадрів, перш за все за рахунок кардинальних змін в системі економічних відносин і соціальних умов, запровадження прогресивних форм організації виробництва. При цьому потрібно враховувати можливості покращення територіально-галузевої структури агропродуктового виробництва.

В період подальшої ринкової трансформації і переходу на нові соціально-економічні засади, поряд із організаційною продовжується економічна перебудова АПК, яка направлена на вдосконалення всіх складових економічного механізму, охоплює всі галузі АПК, як по вертикалі, так і по горизонталі.

1.2. Методологічні основи дослідження й оцінення факторів підвищення ефективності економічного процесу виробництва на підприємствах АПК

Ефективність – економічна категорія, що характеризує ступінь результативності суспільного відтворення, що представляє співвідношення між результатами у вигляді продукту, товару, послуги чи іншого корисного ефекту з одного боку, матеріальними, трудовими, земельними, фінансовими і інтелектуальними ресурсами або витратами, з іншого, з урахуванням зі зберігання і підвищення ґрунтової родючості.

Критерієм ефективності виступає максимальне виробництво затребуваної ринком сільськогосподарської продукції необхідного асортименту і якості, при витратах, забезпечує конкурентоспроможність продукції, раціональне використання земельних, трудових, матеріально-технічних та фінансових ресурсів.

Сутність категорії «ефективність» слід розглядати в аспекті зіставлення ефекту з ресурсами і витратами, використаними для його отримання. При цьому під ресурсами маються на увазі запаси і реальні потоки всіх видів використовуваних факторів.

Більшість дослідників схиляються до думки, що суть проблеми полягає в збільшенні економічних результатів на кожен одиницю витрат в процесі використання наявних ресурсів. Така точка зору справедлива лише на рівні суспільного виробництва в цілому. При проектуванні на галузевий рівень або на рівень господарюючого суб'єкта обґрунтованість обмеження можливості підвищити ефективність використанням власних ресурсів видається сумнівною. Особливо яскраво це ілюструється на прикладі сільськогосподарського виробництва, що характеризується вираженою сезонністю.

З огляду на те, що ефективність виробництва залежить від рівня забезпеченості як основними, так і оборотними засобами, найбільш розумним в даній ситуації видається диверсифікаційний підхід до

формування основи виробництва, що полягає у використанні як зовнішніх, так і внутрішніх джерел. У зв'язку з цим схема підвищення економічної ефективності може бути представлена двома основними блоками: вибір найбільш оптимального джерела формування ресурсної основи виробництва для забезпечення рівня мінімальної ресурсної достатності на всіх етапах виробничого циклу; раціональне використання ресурсів. Базовим принципом раціональності в даному випадку є співвідношення терміновості і спрямованості. У цьому аспекті для відтворення основних засобів доцільно використовувати власні та / або позикові ресурси, залучені на довгостроковій основі; для формування змінної частини оборотних коштів слід залучати короткострокові позикові ресурси, а для заповнення системної частини оборотних коштів, потреба в якій залишається незмінною протягом усього виробничого циклу, найбільш раціонально використання власних джерел за їх наявності.

Розробка напрямків підвищення ефективності виробництва і їх реалізація повинні супроводжуватися повноцінною інформаційною забезпеченістю щодо реального стану галузі і динаміки її розвитку. Пропонується вдосконалена методика, що передбачає використання поряд з традиційними економічними показниками показників ступеня задоволення потреб суб'єктів економічних відносин в АПК. Вибір показників ефективності обумовлений їх універсальністю і можливістю використання для оцінки ефективності виробництва як окремого сільгосптоваровиробника, так і регіону в цілому. Не применшуючи значущості приватних показників – таких, як врожайність, приріст молодняку великої рогатої худоби та інших, необхідно відзначити, що при дослідженні динаміки ефективності на рівні регіону використання наведених показників обмежує кількість суб'єктів, що беруть участь у формуванні їх значень. З цієї позиції більш інформативні показники ефективності, в формуванні значень яких бере участь кожен

сільськогосподарський товаровиробник без винятку, незалежно від його спеціалізації.

Прийнята в дослідженні система показників включає три блоки (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Система показників ефективності сільськогосподарського виробництва*

* Джерело: складено автором

Логічна структура пропонованої методики оцінки ефективності виробничої діяльності може бути представлена наступним чином.

1-й етап. Формування матриці вихідних даних, елементами якої є абсолютні вартісні показники спожитих ресурсів і ефекту виробничої діяльності (табл. 1.1)

Таблиця 1.1

Матриця вихідних даних для визначення ефективності виробництва*

показники	Умовне позначення	Рік			
		1	2	...	<i>n</i>
1. Чистий прибуток	ЧП				
2. Прибуток (збиток) до оподаткування	БП				
3. Обсяг реалізованої продукції	Q				
4. Матеріальні витрати	МВ				
5. Собівартість	С				
6. Середньорічна вартість основних засобів	ОВФ				
7. Середньорічна вартість оборотних засобів	ОБЗ				
8. Середньорічний обсяг власних коштів	ВК				
9. Середньорічний обсяг позикових коштів	ПК				
10. Фонд оплати праці	ФОП				
11. Чисельність персоналу	Ч				

* Джерело: складено автором

2-й етап. Формування матриці показників ефективності використання ресурсів і витрат (табл. 1.2). Елементи матриці – відносні показники, які отримують шляхом ділення показників ефекту по кожній графі на показники ресурсів та витрат, розташованих у відповідному рядку. Зазначена матриця складається з 3 вектор-стовпців: показники рентабельності за чистим прибутком, за прибутком (збитком) до оподаткування і показники «віддачі».

Таблиця 1.2

Матриця узагальнюючих показників ефективності виробництва*

Показники рентабельності за чистим прибутком	Показники рентабельності за прибутком (збитком) до оподаткування	Показники «віддачі»
ЧП/МВ	БП/МВ	$Q/МВ$
ЧП/С	БП/С	$Q/С$
ЧП/ОВФ	БП/ОВФ	$Q/ОВФ$
ЧП/ОБЗ	БП/ОБЗ	$Q/ОБЗ$
ЧП/ВК	БП/ВК	$Q/ВК$
ЧП/ПК	БП/ПК	$Q/ПК$
ЧП/ФОП	БП/ФОП	$Q/ФОП$
ЧП/Ч	БП/Ч	$Q/Ч$

* Джерело: складено автором

3-й етап. Формування матриць індексів:

$$\Delta\alpha = \frac{\alpha(t)}{\alpha(t-1)} \times 100, \quad \text{якщо } \alpha(t) > 0, \alpha(t-1) > 0, \text{ де } \alpha t \text{ и } \alpha(t-1) \text{ показники}$$

ефективності за періоди t і $(t-1)$.

$$\Delta\alpha = \frac{\alpha(t-1)}{\alpha(t)} \times 100, \quad \text{якщо } \alpha(t) < 0, \alpha(t-1) < 0 \text{ і } \alpha(t) < \alpha(t-1).$$

$$\Delta\alpha = \left(\frac{\alpha(t)}{|\alpha(t-1)|} + 1 \right) \times 100, \quad \text{якщо } \alpha(t) > 0, \alpha(t-1) < 0.$$

$$\Delta\alpha = \left(\frac{|\alpha(t)|}{\alpha(t-1)} + 1 \right) \times 100, \quad \text{якщо } \alpha(t) < 0, \alpha(t-1) > 0.$$

4-й етап. Розрахунок інтегрального показника ефективності виробництва (по матриці вихідних показників і по матриці індексів):

$$I_y = \frac{\sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^8}{n},$$

де I_y – інтегральний показник ефективності; n – число вихідних параметрів матриці.

5-й етап. Оцінка динаміки інтегральних показників, розрахованих за матрицями індексів: $I_{\square e} < 100\%$ – показники основної діяльності погіршилися; $I_{\square e} > 100\%$ – показники основної діяльності покращилися; $I_{\square e} = 100\%$ – без змін.

6-й етап. Оцінка ступеня задоволення потреб суб'єктів економічних відносин в АПК.

Категорія «показники ступеня задоволення» об'єднує групу показників, що дозволяють визначити «корисність» виробництва з точки зору кожного з суб'єктів економічних відносин в АПК, міру виправдання його очікувань (табл. 1.3).

Організаційний ефект від використання методики полягає в можливості оцінки ефективності сільськогосподарського виробництва і однозначної інтерпретації її результатів не тільки кваліфікованим аналітиком, а й будь-

яким співробітником економічних і бухгалтерських служб сільськогосподарських організацій, що забезпечується наявністю прямих посилань на статті галузевої звітності. Запропонована методика дозволяє оцінити з високою вірогідністю не тільки фінансову складову ефекту, а й ступінь виправдання очікувань всіх суб'єктів економічних відносин в АПК та відповідно створює повноцінну інформаційну основу для розробки напрямів підвищення ефективності виробництва.

Таблиця 1.3

Показники ступеня задоволення потреб суб'єктів економічних відносин в АПК*

Суб'єкт економічних відносин	Критерій ефективності		Ціль виробничої діяльності	числова інтерпретація показника *
	Індивідуальний	Загальний		
Власник	Висока прибутковість	Задоволення потреб	Генерація доходу	$K_{\text{зад. влас.}} = D / C$
Персонал	Висока оплата праці		Залучення і утримання персоналу	$K_{\text{зад. п}} = ЗП / ПМ$
Споживачі	Доступність продуктів харчування		Задоволення регіональних продовольчих потреб	$K_{\text{зад. спожив. 1}} = (ОВС + ООС) / ОВ$ $K_{\text{зад. спожив. 2}} = ФОС / РНС$
Держава	Участь у формуванні дохідної частини бюджету; відсутність заборгованості з податків і зборів		Поповнення бюджету; своєчасність перерахування платежів до бюджету і в позабюджетні фонди	$K_{\text{уд. держ. 1}} = ПЗОП \times 100 / ДТБ$ $K_{\text{уд. держ. 2}} = СП / (З + Н)$

* $K_{\text{зад. влас.}}$ – коефіцієнт задоволення власника; D – дивіденди; C – статутний капітал; $K_{\text{зад. п}}$ – коефіцієнт задоволення персоналу; $ЗП$ – середня заробітна плата; $ПМ$ – величина прожиткового мінімуму; $K_{\text{зад. спожив. 1}}$ – коефіцієнт фізичної доступності продуктів харчування; $ОВ$ – обсяг виробництва; $ОВС$ – обсяг виробничого споживання; $ООС$ – обсяг особистого споживання; $K_{\text{зад. спожив. 2}}$ – коефіцієнт задоволення фізіологічної потреби в продуктах харчування; $ФОС$ – фактичний обсяг споживання; $РНС$ – раціональні норми споживання; $K_{\text{уд. держ. 1}}$ – коефіцієнт участі в формуванні дохідної частини бюджету; $ДТБ$ – доходи територіального бюджету; $ПЗОП$ – податки, збори та обов'язкові платежі, що перераховуються сільгосптоваровиробниками в територіальний бюджет; $K_{\text{уд. держ. 2}}$ – коефіцієнт своєчасності розрахунків з бюджетом та позабюджетними фондами; $СП$ – сума перерахувань; $З$ – заборгованість; $Н$ – сума нарахувань.

Центральне місце в розробці і реалізації напрямків підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва займає проблема

оптимального співвідношення між джерелами формування матеріально-технічної основи виробництва. Один з аспектів проблеми – визначення найбільш раціональної структури позикових ресурсів, що сприяє розвитку виробництва.

Незважаючи на те, що поточна операційна діяльність, результати якої багато в чому можуть бути охарактеризовані як позитивні, має суттєве значення, сільськогосподарське виробництво Тернопільської області мало орієнтоване на довгострокові перспективи розвитку. Скорочення вартості основних засобів свідчить про необхідність відновлення матеріально-технічної основи виробництва та, з огляду на недостатність власних джерел, про доцільність використання позикових коштів, що залучаються на довгостроковій основі.

Подальший розвиток економіки АПК України неможливий без посилення ролі якісних перетворень на всіх рівнях і, перш за все, в первинних ланках. Така спрямованість впливає з стратегічного завдання аграрної політики держави, яка передбачає формування ефективного, конкурентоспроможного агропромислового виробництва, що дозволяє забезпечити продовольчу безпеку країни, задовольняти потреби населення в якісному харчуванні, а також збільшити експорт окремих видів сільськогосподарської продукції та продовольства. Її вирішення прямо пов'язане з підвищенням ефективності виробництва і господарювання, що зумовлює створення дієвого управління даним процесом на підприємствах комплексу.

У даний час увага до переходу на якісно новий виток господарювання неухильно зростає в зв'язку зі складною економічною і соціальною ситуацією в аграрному секторі національного господарства. Незважаючи на певні позитивні зрушення в зростанні обсягів виробництва по більшості видів продовольства і продукції сільського господарства, стан виробничої і господарської діяльності підприємств АПК за низкою основних параметрів відстає від найбільш розвинених країн світової спільноти. Все це в умовах ринкових відносин, активізації інтеграційних

процесів і посилення конкуренції зумовлює розширення використання наукового підходу до зміцнення дії управління ефективністю функціонування підприємств даного комплексу, включаючи створення науково-методичної бази. Тим самим все більшого значення набуває активізація дослідження теоретичних, методичних і прикладних проблем ефективного управління та ефективного господарювання.

З зазначених позицій значне місце в дослідженні відводиться розгляду змісту і механізмів управління підприємством, взагалі, і процесом ефективності, зокрема. Його відправним моментом виступає підхід до розуміння управління, як цілеспрямованого впливу на колективи людей для організації і координації їх діяльності в процесі виробництва. Дається аналітичне узагальнення різних наукових підходів до його сутності та змісту, які вказують на людину, як головного чинника продуктивної праці, раціонального використання ресурсів та ефективної виробничо-господарської діяльності. Одночасно висувається розуміння підприємства у вигляді складної організаційно-економічної системи, на функціонування якої впливають численні фактори зовнішнього і внутрішнього середовища. Обидва поняття в сукупності обумовлюють створення комплексного механізму управління, що представляє взаємозалежне поєднання взаємозалежних частин (підмеханізмів, елементів), зміни яких перебувають у прямій залежності від перетворень кожного з них.

Відповідно до запропонованого трактування комплексний механізм включає в себе ряд часткових механізмів, серед яких особлива роль належить організаційно-економічному механізму управління. Він являє собою цільовий, взаємозалежний внутрішній устрій управління, як при прямому адмініструванні, так і непрямому регулюванні відносин в умовах ринкового господарства. Його суть полягає в інтеграції основних елементів управління, дозволяє розкрити їх взаємозалежність і порядок реалізації. Його економічна складова визначає ефективність функціонування організаційної структури і відповідно впливає на ефективність

функціонування підприємства. Процес проектування організаційно-економічного механізму управління може бути використаний як основа проектування механізму управління підприємством.

На основі узагальненого розуміння змісту і призначення управління підприємством розглядається зміст ефективності, як характеристики процесів і впливів суто управлінського характеру, що відображає, насамперед, ступінь досягнення цілей. З цієї точки зору, під ефективністю розуміють певний конкретний результат (ефективність чого-небудь); відповідність результату або процесу максимально можливому, ідеальному або плановому значенню; функціональну різноманітність систем; числову характеристику задовільності функціонування; ймовірність виконання цільових установок і функцій; відношення реального ефекту до необхідного (нормативного) ефекту.

Зазначені визначення дозволяють визначати ефективність організації (підприємства) поняттям, що передбачає ефективне управління організацією. Дані поняття є перехресними, але не тотожними, хоча досить часто їх розглядають як синоніми. Тому в ході дослідження розглядалися існуючі підходи до визначення, головним чином, ефективності управління.

В даний час її визначення здійснюється за такими основними напрямками:

- аналіз і оцінка організаційно-технічних заходів щодо вдосконалення управління;
- визначення загального ефекту, створеного сукупним працівником;
- визначення частки ефекту системи управління в загальному ефекті організації;
- визначення результатів діяльності функціональних підрозділів.

У логічній послідовності з визначенням ефективності розкривається її оцінка, яка в українській економіці базується на: критерії ефективності управління; показниках ефективності витрат на управління;

узагальнюючих показниках ефективності управління; часткових показниках ефективності управління; показниках співвідносності управлінських і виробничих ресурсів.

У розрізі зазначених положень висвітлюються сучасні управлінські теорії, що відображають різні підходи до моделювання та оцінки ефективності управління підприємством. Найбільш відомою є «Теорія передачі повноважень» (AgencyTheory), в основі якої лежить протиставлення інтересів власників фірми і управлінського персоналу. Її різновидом виступає «Теорія зацікавлених груп» (StakeholderTheory), пропонує враховувати суперечливі інтереси багатьох учасників, зацікавлених в ефективній роботі. Інтерес представляє підхід до ефективності організації на основі конкурентності організаційної поведінки, пов'язаної із зовнішнім оточенням і ін.

У цілому вони припускають здійснення побудови системи оцінки діяльності підприємств з урахуванням відмінностей їх роботи в реальних умовах. У зв'язку з цим система показників повинна об'єктивно відповідати реальним природно-виробничим і соціально-економічним умовам функціонування об'єкта відповідно до нової парадигми управління.

Її суть зводиться до забезпечення швидкої пристосовності підприємств до змін, високої гнучкості і адаптивності всіх елементів системи, автономності та економічності функціонування підприємств та їх структурних підрозділів.

Розглянуті узагальнення і положення з управління та ефективності вказують на необхідність вивчення нового підходу ефективності управління. Він передбачає розглядати не просто проблему вимірювання, а забезпечення управління ефективністю організації. Це пов'язано з радикальними змінами в суспільному та економічному розвитку, як в світі, так і в Україні. При цьому підкреслюється важливість зміни вихідних принципів управління, зокрема формування довгострокових планів, йдучи від майбутнього до теперішнього, а не від минулого до майбутнього.

Докорінно змінюються і головні чинники ефективності: особливий акцент робиться на поєднанні взаємодоповнюючих процесів – функціонування і розвитку. На цій основі забезпечується максимально високе розширене відтворення і стабільне економічне зростання на тривалий період.

У світлі нового підходу до управління головними завданнями стають налагодження ефективної діяльності та ділової активності. У цьому аспекті для управління ефективністю функціонування підприємства обґрунтовується необхідність контролювати наступні управлінські рішення за наступними напрямками: інвестування, виробництво, фінансування і маркетинг. З урахуванням зазначених теоретичних положень розроблена структурно-логічна модель управління ефективністю функціонування підприємств (рис. 1.4).

За змістом і спрямованістю дії вона охоплює чотири основних блоки управління ефективністю функціонування підприємства: ефективність виробничої діяльності; ефективність збутової діяльності та маркетингової активності; ефективність інвестування, ефективність фінансування. В цілому вони дозволяють досягти ефективності управління за умови повного розуміння керівництва про результати та хід цих процесів.

Комплексний підхід до управління ефективністю обумовлює систематизацію показників з метою повного уявлення про ефективність господарської діяльності. У цьому аспекті пропонується система показників ефективності функціонування підприємств, що дозволяє визначити вплив найбільш важливих характеристик діяльності на кінцеві результати роботи підприємства. Вона включає наступні розділи:

- показники ефективності виробничої діяльності підприємства (використання ресурсів, рівня витрат і результатів діяльності);
- фінансові показники діяльності підприємства (прибутковості і ефективності використання майна, ліквідності, фінансової стійкості, прибутковості власного капіталу, ефективності використання позикового капіталу);

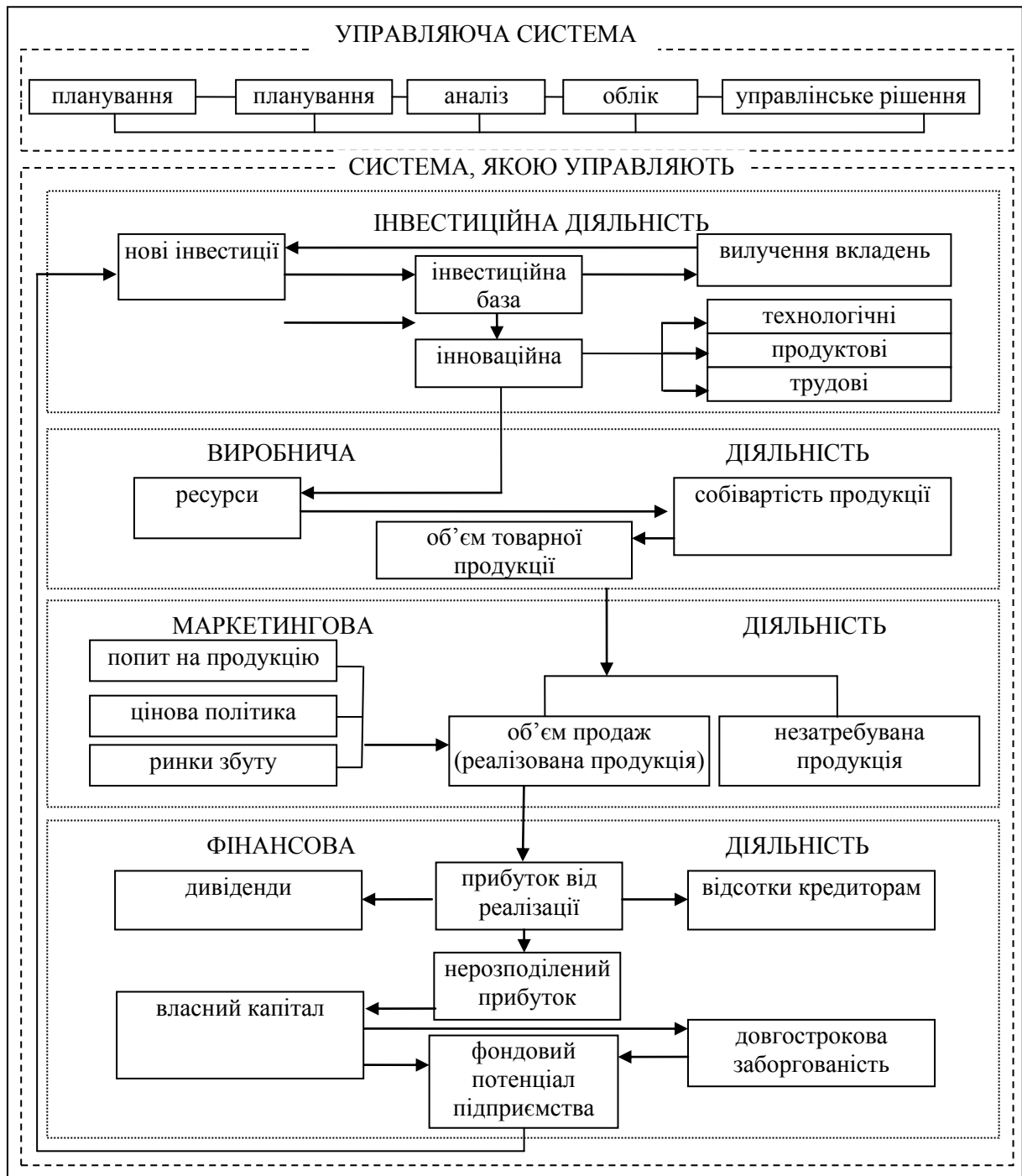

Рис. 1.4. Структурно-логічна модель системи управління ефективністю функціонування підприємств *

* Джерело: складено автором

- показники ефективності інвестування коштів (загальної ефективності капітальних вкладень, порівняльної ефективності, інвестиційної діяльності);
- показники активності маркетингової діяльності (активності дослідження ринку, ефективності збутової діяльності, активності асортиментної політики та комунікацій).

Для побудови функціональної моделі системи ефективного функціонування необхідно враховувати виробниче призначення та умови господарювання підприємства. Цьому відповідає системний аналіз, що дозволяє виявляти закономірності зміни досліджуваних залежностей, а також сприяти оптимізації виробничого процесу та системи управління підприємством. На цій основі стає можливим виявлення і усунення виникаючих проблем функціонування підприємства в надзвичайно мінливому багатofакторному просторі ринкового середовища.

Сутнісне обґрунтування управління ефективністю функціонування підприємств АПК розкриває потенційні можливості їх розвитку в умовах вітчизняної економіки, що склалися. Однак, для реалізації висунутих положень необхідно чітко уявлення про стан і наявні проблеми комплексу.

Реалізація наявних можливостей багато в чому визначається відповідністю управління підприємств АПК закономірностям сучасної ринкової економіки і вимогам конкретного ринку. Цьому відповідає чітке уявлення про його особливості, зумовлені специфікою підприємств АПК, основою діяльності яких є продукція сільського господарства.

У дослідженні до них належать такі:

- необхідність своєчасно задовольняти потреби споживачів в потрібному обсязі і асортименті, з урахуванням віку, статі, національних традицій, стану здоров'я, товаром з низьким терміном зберігання;
- розбіжність робочого періоду і періоду виробництва;
- виробництво сільськогосподарських продуктів землею, її якістю та інтенсивністю використання;
- різноманіття форм власності в системі АПК на землю, засоби виробництва, товар, що реалізується;
- гостра конкуренція на ринку сільськогосподарської продукції через ідентичність товарів і ін. чинників.

В цілому проведене аналітичне узагальнення проблем розвитку АПК і сільського господарства дозволяє зробити висновок, що аграрне

виробництво не в повній мірі вписується в сучасну ринкову економіку. Це пов'язано з унікальністю аграрної праці (сезонністю), а також відставанням цін на сільгосппродукцію і доходів аграріїв від їх значень в економіці в цілому. Це веде до зниження підприємницької активності в даній сфері національного господарства.

Для всебічного аналізу ефективності АПК потрібно оцінювати результати на різних рівнях управління економікою:

1) на макрорівні – економічну ефективність національного АПК та національного агропродуктового підкомплексу;

2) на мезорівні – економічну ефективність регіонального агропродуктового підкомплексу;

3) на галузевому – економічну ефективність окремих галузей агропродуктового підкомплексу;

4) на мікрорівні – економічну ефективність окремих підприємств підкомплексу, а також їх інтегрованих агропромислових або міжгосподарських формувань;

5) на внутрішньо-господарському (базовому) – економічну ефективність окремих підрозділів підприємства; економічну ефективність виробництва окремих культур або продукції, виконання окремої операції, здійснення заходів щодо вдосконалення техніко-технологічних та організаційно-структурних умов виробництва.

На основі узагальнення інформації численних наукових джерел [3, с.61 – 65; 7., с.11 – 15; 18, с.68; 19, с.93 – 95; 31., с.12; 50, с.50 – 60; 74, с.6; 141, с.61; 86, с.9 – 18; 90, с.35 – 36; 91, с.47 – 49; 92, с.16] робимо висновок, що всі показники оцінки економічної ефективності господарської діяльності будуються за основним методологічним принципом: результати співвідносяться з використаними ресурсами і витратами для досягнення даного результату за визначений період часу (рис. 1.5).

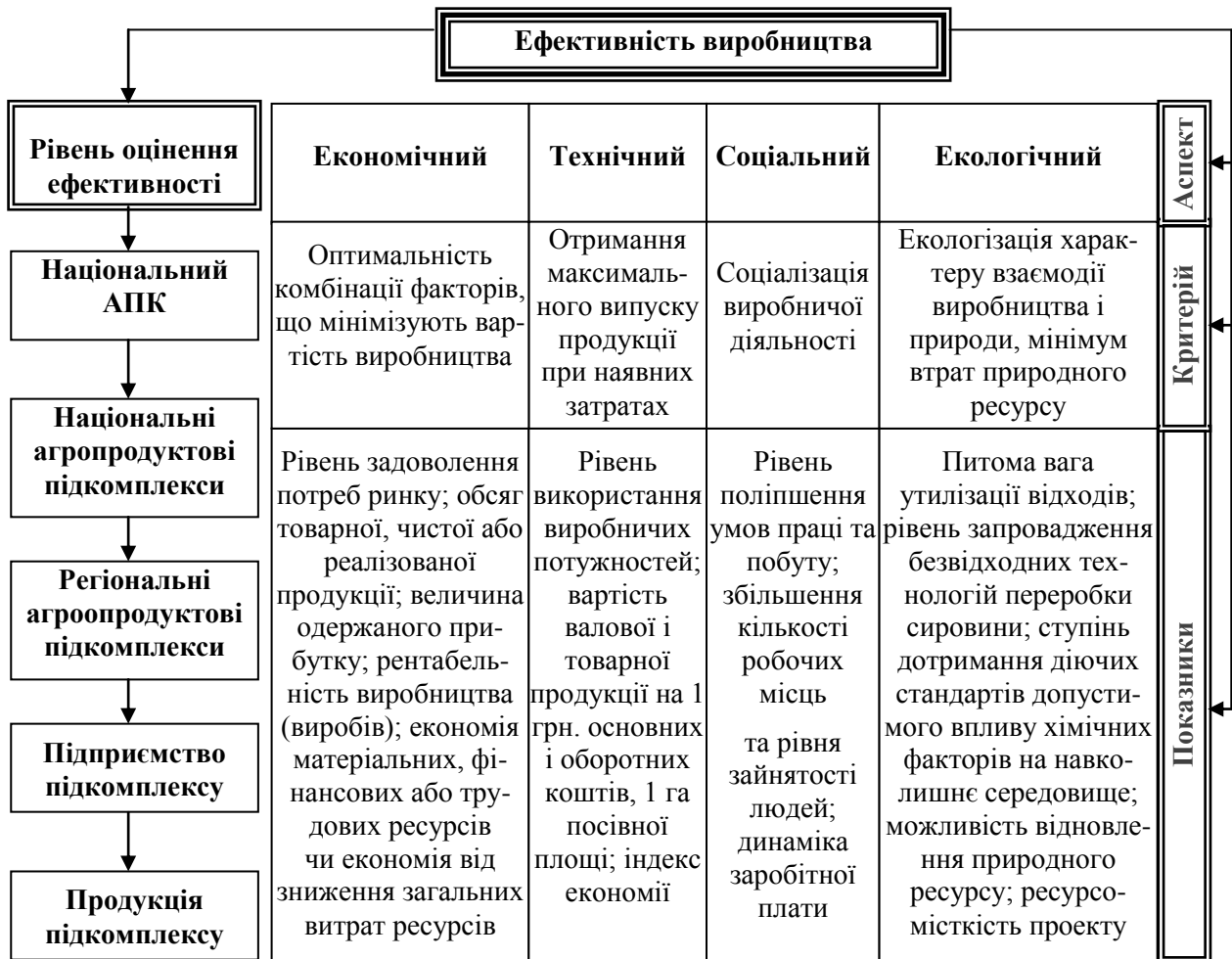

Рис. 1.5. Система аспектів, критеріїв, показників і рівнів

оцінення ефективності виробництва у агропромисловому комплексі*

* Джерело: складено автором

Розроблена нами схема взаємопов'язаних аспектів ефективності, її критеріїв і показників викликана необхідністю удосконалення методологічних підходів до формування і класифікації ефективності та більш обґрунтованого і всебічного виявлення змін господарської діяльності суб'єктів ринкової економіки.

Ефект (результат) виробництва як на рівні підприємств зокрема, так і продуктових підкомплексів АПК в цілому виражається в обсязі валової, товарної і кінцевої продукції, валового доходу та прибутку, а витрати, що забезпечили здійснення виробничого процесу – окремими факторами виробництва чи їх поєднаннями.

Висновки до розділу 1

1. Ефективність виробництва – відносний показник, що характеризує результативність виробництва у зіставленні з використаними виробничими ресурсами. Ефективним вважають таке виробництво, яке забезпечує найповніше задоволення потреб суспільства при мінімальних затратах живої та уречевленої праці. У кількісному вираженні це означає одержання за один і той же період часу на кожну затрачену гривню максимально можливого приросту продукції і прибутку.

2. Існування змішаної економіки, що передбачає наявність в економіці різних організаційних форм господарювання, зумовлює різноманітність оцінок ефективності діяльності конкретного підприємства. Кожен окремих суб'єкт в оцінці ефективності роботи підприємства виходить з власних інтересів тому найоб'єктивнішою і найкориснішою оцінкою функціонування підприємства можна вважати таку оцінку, що відповідає інтересам усіх членів суспільства.

3. Потрібно розрізняти поняття “ефект” та “економічна ефективність”. Ефект – це результат проведених заходів, проте, він не дає уявлення про доцільність, вигідність їх здійснення. Це можна зробити лише при зіставленні отриманого результату з витратами для його досягнення. Тому, лише економічна ефективність дає змогу оцінити кінцевий корисний ефект від застосування виробничих ресурсів.

4. Ефект може бути виражений на рівні підприємства чи галузі обсягом валової продукції, валового доходу (чистого продукту), чистого доходу чи прибутку. Існує три підходи до визначення економічної ефективності, в залежності від того, які чинники беруться до уваги при оцінці зусиль на одержання відповідного результату: ефективність використання застосовуваних ресурсів – ресурсний підхід, споживаних – витратний або їх поєднання витратно-ресурсний підхід. Розрахунок часткових показників проводять на основі витратного чи ресурсного підходів, а для узагальнюючого оцінювання ефективності – єдино можливий ресурсно-витратний варіант.

5. Критерій ефективності – це основна ознака, на базі якої проводиться оцінення. Він повинен синтезувати кінцеві результати використання відповідних ресурсів, що застосовуються у даній галузі. У АПК критерієм є постійне збільшення виробництва чистої продукції при найменших затратах живої та уречевленої праці на базі раціонального використання земельних, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів.

6. Для кількісного вираження економічної ефективності доцільно застосовувати систему показників, які підпорядковуються основному критерію ефективності, відображатимуть вплив основних факторів виробництва на реальні економічні процеси. Система показників економічної ефективності повинна будуватися за певними принципами: повно й точно відповідати змісту критерію ефективності, для інтегрального оцінення ефективності виробництва повні результати виробництва співвідноситися з повними виробничими витратами, відображати досягнутий рівень виробництва, виявляти резерви підвищення ефективності виробництва; бути простими у використанні, передбачати публічність і можливість відкритого доступу до отримання первинної інформації; бути еластичними, тобто відображати будь-які зміни, коливання і динаміку економічної ефективності явища, що досліджується.

Розділ 2. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОГО ПРОЦЕСУ ВИРОБНИЦТВА НА ПІДПРИЄМСТВАХ АПК ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Структурно-динамічна характеристика стану агропромислового комплексу Тернопільської області

Сучасний рівень науково-технічного прогресу дозволяє одній людині, яка безпосередньо займається сільськогосподарським виробництвом, виробляти продукцію для 60-70 осіб.

Аграрний сектор України є важливою складовою економіки нашої держави та головним чинником подальшого розвитку трансформаційних та інтеграційних процесів, що відбуваються на етапі входження у світовий економічний простір.

Кліматичні умови та земельні ресурси області надзвичайно сприятливі для розвитку сільського господарства. В сільському господарстві області (включаючи мисливство та лісове господарство) створюється значна частина валової доданої вартості.

Найбільші підкомплекси в регіоні – зернопродуктовий та цукробуряковий (17).

На Тернопільщині після чотирьох приросту валової продукції сільського господарства спостерігається деякий її спад. За останні 4 роки (2011-2014 рр.) темпи приросту сільськогосподарського виробництва в області разом склали 49,4%. Займаючи 2,5% сільськогосподарських угідь держави, область у 2015р. виробила 3,6% валової продукції сільського господарства, у т.ч. рослинництва – 3,9%, тваринництва – 3,2%.

У 2015р. в області одержано валової продукції аграрного сектору (в постійних цінах 2010р.) на суму 8165,4 млн. грн., що на 10,9% менше, ніж у 2014р; проте, на 54,5% більше, ніж у 1990р. (рис. 2.1)

Загальні обсяги валової продукції аграрного сектору зменшилися як у сільськогосподарських підприємствах (на 14,2%), так і в господарствах населення (на 7,6%) Так серед інших областей України Тернопільська за рівнем виробництва валової продукції займає лише 16 місце.

Рис. 2.1. Динаміка валової продукції сільського господарства Тернопільської області у 1990-2015 роках у постійних цінах 2010р.; млн. грн. *

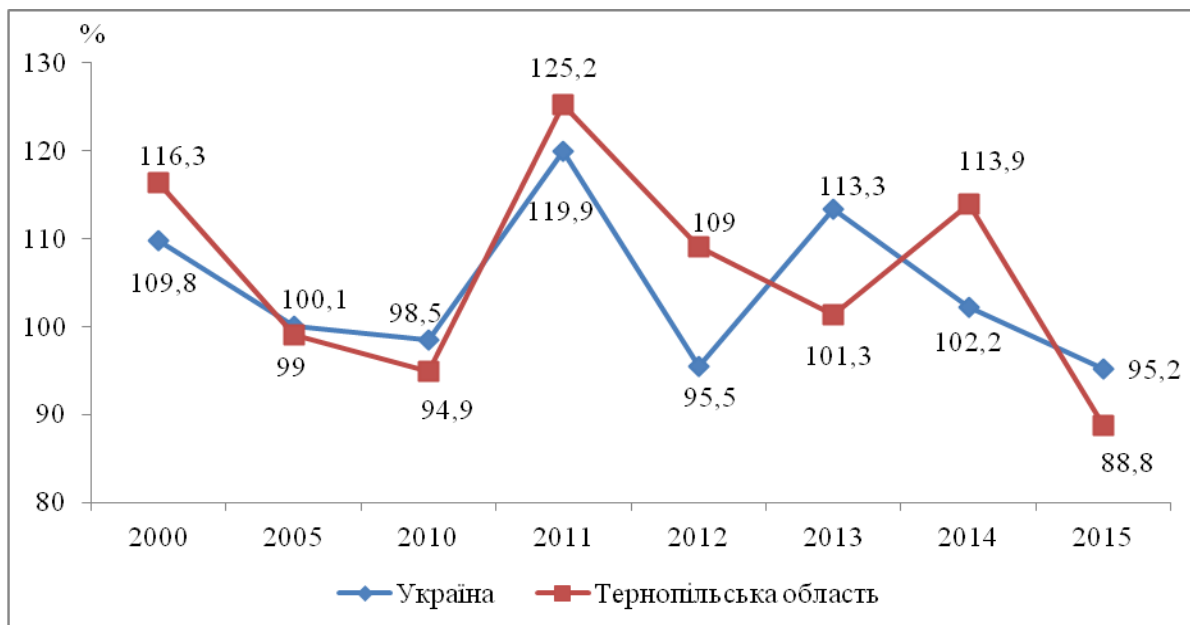
* Джерело : складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Для спостереження за динамікою змін в обсягах виробництва продукції сільського господарства у часі застосовують розрахунок індексу обсягу сільськогосподарського виробництва, який відображає відносний рівень загальних фізичних обсягів сільськогосподарської продукції, вироблених за будь-які періоди часу, обрані для порівняння.

В основі розрахунку індексу сільськогосподарського виробництва лежить визначення виробленого за встановлений період часу загального

обсягу продукції сільського господарства у постійних цінах (валової продукції) та тенденцій його зміни у часі.

На рис. 2.2 продемонстровано динаміку індексів продукції сільського господарства Тернопільської області, (у відсотках до попереднього року).

Рис. 2.2. Індеси продукції сільського господарства Тернопільської області та України, (у відсотках до попереднього року)*

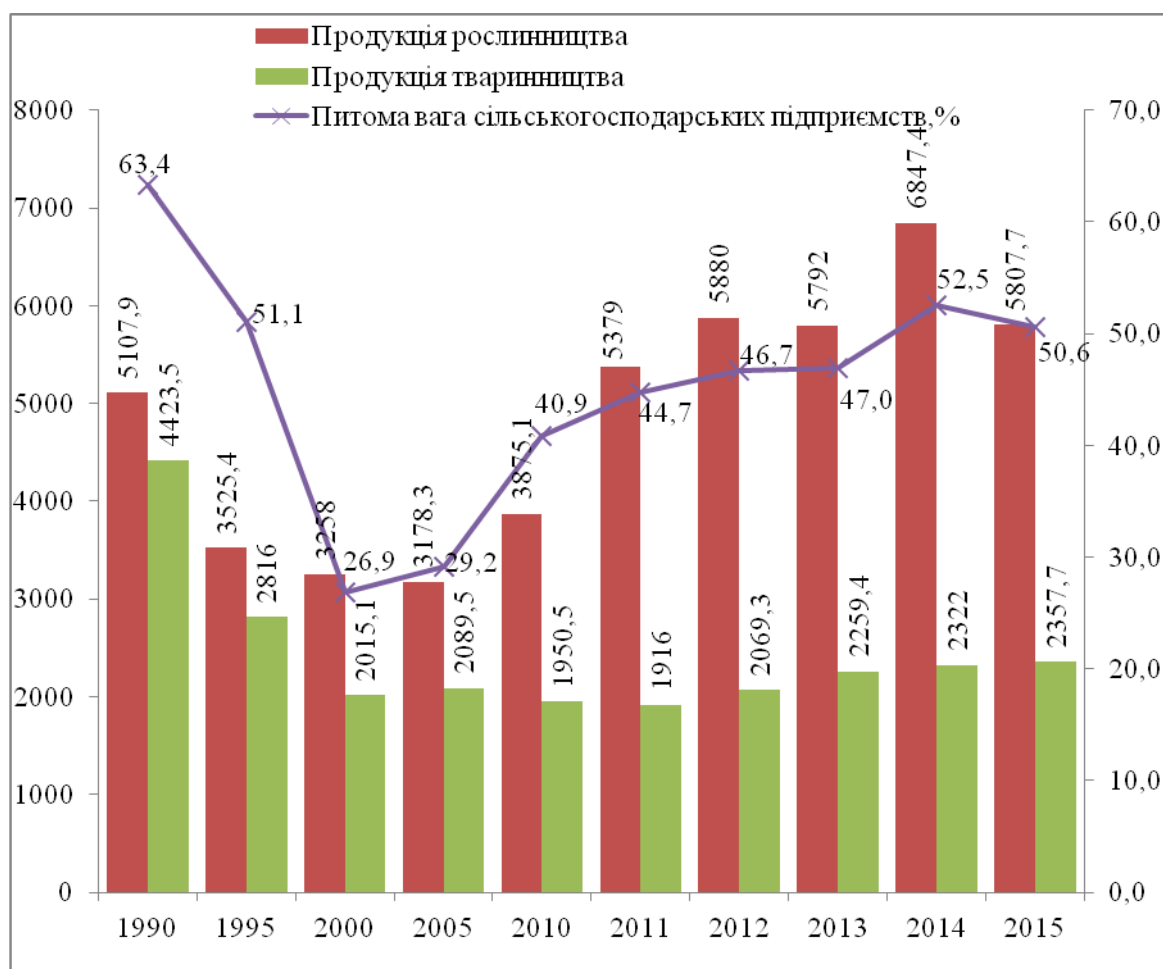
* Джерело : складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

З рис. 2.2. можемо зробити висновок, що індекси продукції сільського господарства, як Тернопільської області так і України у 2015 році перебувають у зоні нижче 100%, чого не спостерігалось з грудня 2010 року. Найбільше зростання виробництва аграрної продукції відбулося у 2011 р. коли, індекси продукції сільського господарства Тернопільської області та України становили відповідно 125,2% та 119,9%.

У 2015 році обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, суттєво знизився щодо попереднього року і в постійних цінах 2010 року складає 8165,4 млн. грн., у тому числі 5807,7 млн. грн. – продукція рослинництва, 2357,7 млн. грн. – продукція тваринництва (рис. 2.3).

Виробництво продукції сільського господарства на одну особу – середній показник, що характеризує ефективність сільськогосподарського

виробництва, який визначено як співвідношення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (рослинництва та тваринництва) до середньорічної чисельності наявного населення за звітний рік.

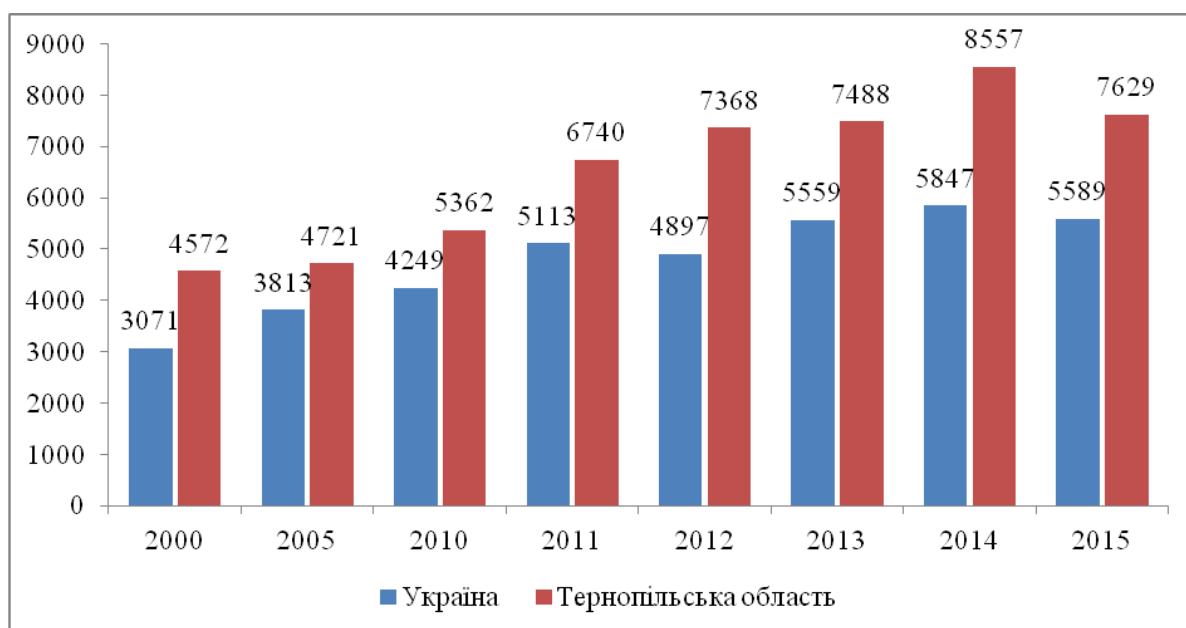
Рис. 2.3. Валова продукція сільського господарства Тернопільської області у 1990-2015 роках в розрізі підгалуздей у постійних цінах 2010р.; млн. грн. та питома вага господарств населення в загальному обсязі виробленої продукції*

* Джерело : складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Порівняльний аналіз динаміки виробництва продукції сільського господарства на одну особу у Тернопільській області та Україні відображено на рис. 2.4.

За обсягом виробництва продукції сільського господарства на одну особу Тернопільщина хоча і займає лише 10 місце серед областей України, проте є набагато вищим, ніж в середньому по Україні.. За розрахунковими даними, обсяг продукції сільського господарства (у постійних цінах

2010р.) в усіх категоріях господарств 2015р. проти 2014р. зменшився на 10,8%, проте був вищим ніж в середньому по Україні на 36,5%.

Рис. 2.4. Динаміка виробництва продукції сільського господарства на одну особу у Тернопільській області та Україні, (у постійних цінах 2010 року; грн.)*

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Найбільш вагомим був вклад Тернопільщини у виробництво цукрових буряків (фабричних), ріпаку на зерно, картоплі та плодів й ягід (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Виробництво окремих видів продукції рослинництва у Тернопільській області, тис. т

	Місце регіону у 2015р
Виробництво зернових і зернобобових культур	15
Виробництво цукрових буряків (фабричних)	5
Виробництво соняшнику	18
Виробництво ріпаку	3
Виробництво картоплі	12–13

Виробництво овочів	15
Виробництво плодів та ягід	12–13

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

За обсягом виробництва цих культур область посіла відповідно 5, 3, 12-13 (картоплі та плодів й ягід) місця серед інших регіонів.

На 100 га сільськогосподарських угідь в усіх категоріях господарств області в 2015р. одержано 841,1 тис. грн. валової продукції, що на 166,9 (674,2) тис. грн. (на 24,76%) більше, ніж по Україні загалом (табл. 2.2). У розрахунку на одну особу в 2015р. в області вироблено валової продукції сільського господарства на суму 7620 грн. (у середньому по Україні – 5589 грн.). За рівнем виробництва валової продукції на одну особу Тернопільщина в 2015р. займала 10 місце серед інших регіонів, залишивши далеко позаду сусідні Рівненську (5518 грн.), Івано-Франківську (4121 грн.) та Львівську (3559 грн.) області.

Таблиця 2.2

Валова продукція сільського господарства Тернопільської області у 1990-2015 роках на 1 особу та 100 га с/г угідь у постійних цінах 2010р.; млн. грн.*

	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Вироблено продукції на 1 особу, грн.	8124	5390	4572	4721	5362	6740	7368	7488	8557	7620
на 100 га сільськогосподарських угідь ¹ , тис. грн.	898,0	604,4	503,6	534,9	604,1	755,7	824,1	834,5	947,4	841,1
2015 у % до:										
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Вироблено продукції на 1 особу, грн.	93,8	141,4	166,7	161,4	142,1	113,1	103,4	101,8	89,0	100,0
на 100 га сільськогосподарських угідь ¹ ,	93,7	139,2	167,0	157,2	139,2	111,3	102,1	100,8	88,8	100,0

тис. грн.										
-----------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

У структурі валової продукції сільського господарства області в 2014р. найбільшу питому вагу займало виробництво зернових (30,7%), картоплі та овоче-баштанних культур (21,2%), молока (13,1%), вирощування худоби та птиці (9,5%). За категоріями товаровиробників структура валової продукції значно відрізняється. У виробництві валової продукції сільськогосподарських підприємств переважають зернові (46,6%) та технічні культури (32,9%), у господарствах населення – картопля і овоче-баштанні культури (39,9%), та молоко (24,7%).

У табл. 2.3 представлено динаміка виробництва в Тернопільській області основних видів сільськогосподарської продукції в розрахунку на одну особу за 2014-2015 рр.

Таблиця 2.3

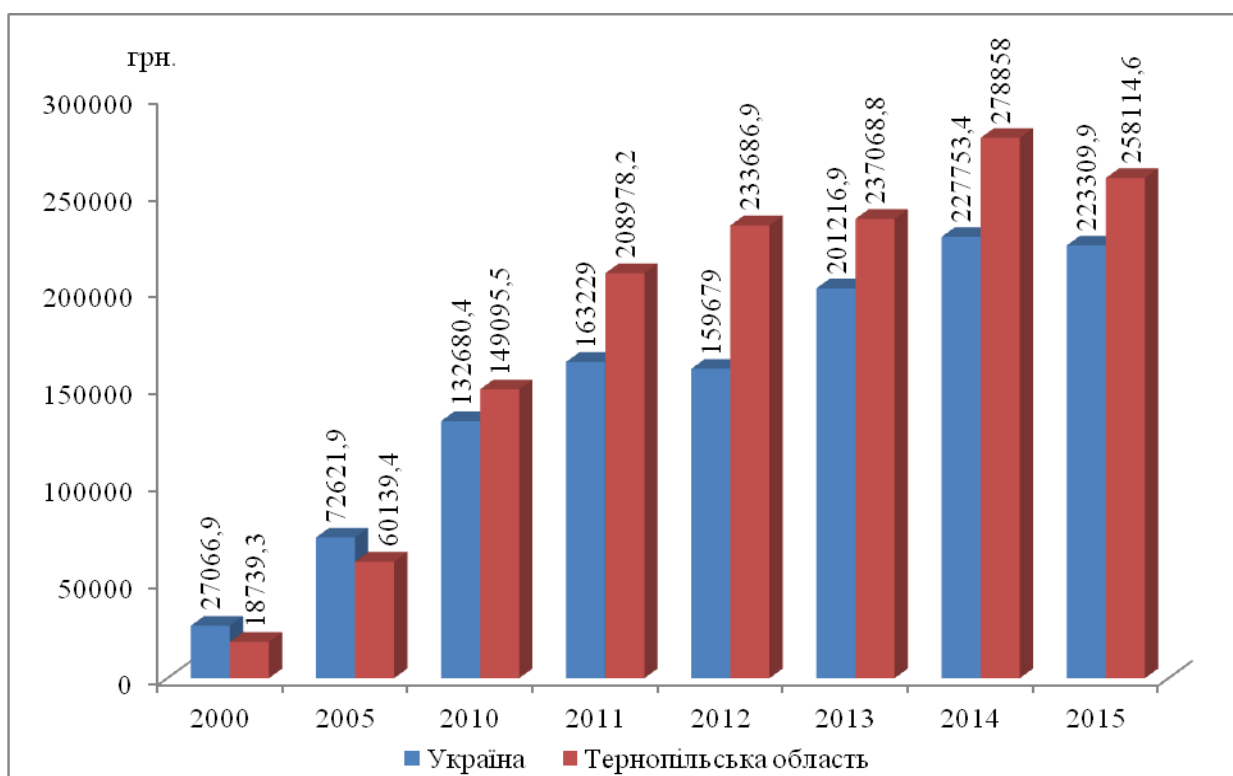
Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в розрахунку на одну особу в Тернопільській області, (кг) *

	Роки									2015р. до 2014р., у %
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Зернові культури	1023	642	936	1161	1740	2006	2073	2474	2059	83,2
Цукрові буряки (фабричні)	1709	1042	1323	1431	1837	1754	932	1618	680	42,0
Картопля	468	904	611	765	1152	1191	1122	1197	869	72,6
Овочі	100	121	130	178	233	236	235	253	239	94,5
Плоди та ягоди	20	10	19	17	24	40	52	61	66	108,2
М'ясо (в забійній вазі)	63,2	41,8	35,8	34,1	35,4	37,5	44,3	50,3	51,6	104,0
Молоко	556,4	438,4	434,8	383,5	386,3	426,0	451,9	448,5	431,4	96,0
Яйця, шт.	230	203	260	340	350	384	398	404	459	113,6

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

У середньому на одну особу виробництво зерна склало 2059 кг, що на 16,8% менше, ніж у 2014 р., цукрових буряків – 680, або на 58% менше, ніж у 2014р., картоплі на 27,4% менше, ніж у 2014 р., виробництво м'яса склало 52 кг, яєць – 459 штук, молока – 431 кг на одну особу, що в порівнянні із 2014 р. становить відповідно 104%, 96%, та 113,6%.

Протягом 2000-2015 рр. спостерігається зростання показників продуктивності праці у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області, проте, у 2015 р. порівняно із попереднім зростання припинилося, що є негативним явищем (рис. 2.5). Також необхідно відмітити, що починаючи з 2010р. Тернопільська область за показником продуктивності праці стабільно випереджає середньостатистичний показник по Україні.

Рис. 2.5. Динаміка продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області та України (на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві, у постійних цінах 2010 року; грн.) *

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Так, зокрема, найбільший розрив за цим показником був у 2012р, коли на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві у Тернопільській області, у постійних цінах 2010 року було вироблено на 74007,9 грн. або 46,3% більше валової продукції, ніж у середньому по Україні. У 2015 р. даний показник також був вищим у Тернопільській області на 15,6%, або 34804,7 грн.

Динаміка зростання продуктивності праці протягом усього досліджуваного періоду пояснюється, перш за все, зменшенням чисельності працівників, задіяних у сільськогосподарському виробництві.

Середньооблікова кількість штатних працівників зайнятих у сільському господарстві становить 10315 осіб Тернопільської області (6,5% зайнятого населення), що на 10,7% менше, ніж в попередньому році (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Середньооблікова кількість штатних працівників
Тернопільської області за видами економічної діяльності, осіб***

	2014р.	2015р.	2015р. до 2014р., у %
Усього	170251	157812	92,7
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	12450	11328	91,0
з них сільське господарство	11548	10315	89,3

*Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Протягом останніх років спостерігається стійка тенденція до зростання частки сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі виробництва продукції рослинництва.

У загальному обсязі валової продукції сільського господарства 49 % створюють господарства населення, а решту (51 %) – сільськогосподарські підприємства.

Агроформування в 2015р. виробили 78,4% зернових культур, 91% цукрових буряків (фабричних), 99,3% соняшнику (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Частка виробництва основних сільськогосподарських культур за категоріями господарств у Тернопільській області, 2015 році¹

(у відсотках до загального обсягу) *

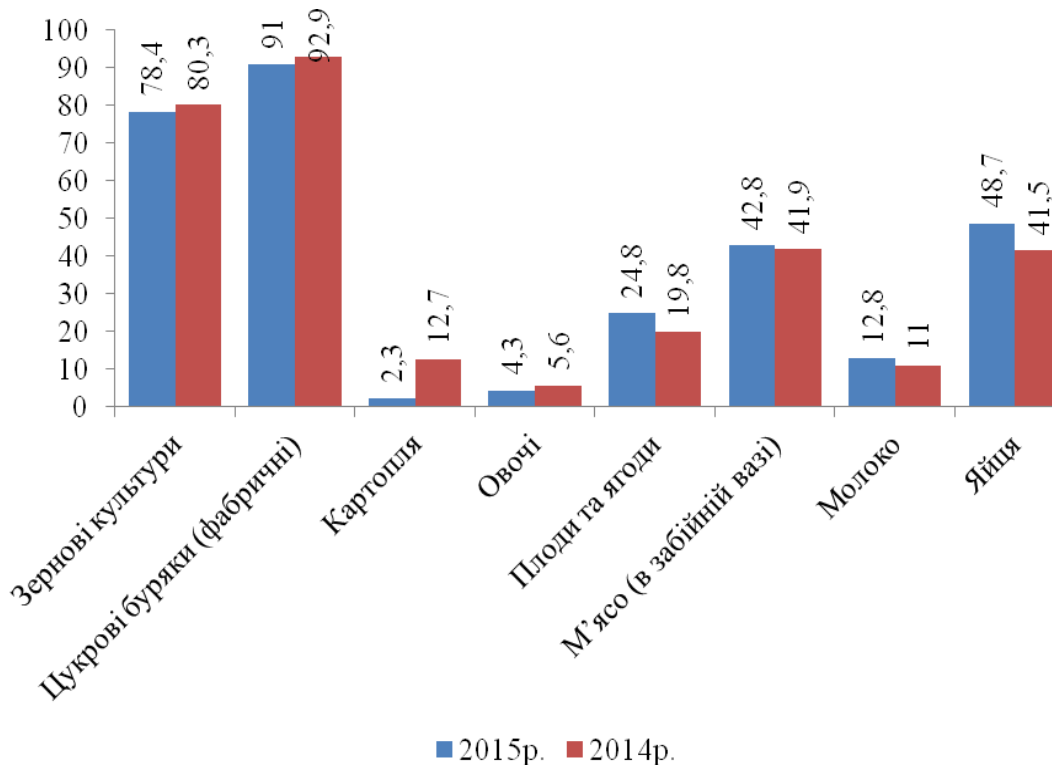
	зернові та зерно бобові культури	цукрові буряки (фабрич- ні)	соняшник	картопля	овочі	плоди та ягоди
Сільськогосподарські підприємства	78,4	91,0	99,3	2,3	4,3	24,8
Господарства населення	21,6	9,0	0,7	97,7	95,7	75,2

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Однак, щодо виробництва найбільш трудомістких культур, то їх вирощуванням займаються в основному господарства населення, які в 2015р. зібрали 95,7% овочів, 97,7% картоплі, 75,2% плодів та ягід від їх загальних обсягів виробництва по області.

Домінуючу роль у виробництві продукції рослинництва області сьогодні займають сільськогосподарські підприємства, на які в 2015р. прийшлося 71,12 % загального обсягу валової продукції галузі, що на 5,0 в.п. більше, ніж у 2014р. (рис. 2.6).

Якщо проаналізувати структуру виробництва за окремими видами сільськогосподарської продукції, то можна зробити висновок, що домінуючу роль в виробництві зернових культур, цукрових буряків, м'яса та яєць відіграють сільськогосподарські підприємства, які виробили відповідно 80,3%, 92,9%, 41,9% та 41,5% від валового виробництва зазначеної продукції в Тернопільській області у 2015 р.

Рис. 2.6. Динаміка участі сільськогосподарських підприємств у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції у Тернопільській області, %*

*Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Станом на 1 листопада 2015р. в області налічувалось 1021 діючих сільськогосподарських підприємств (включаючи фермерські господарства) (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Кількість діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві Тернопільської області

(станом на 1 листопада; одиниць) *

	2011		2012		2013		2014		2015	
	одиниць	% до загальної кількості	одиниць	% до загальної кількості	одиниць	% до загальної кількості	одиниць	% до загальної кількості	одиниць	% до загальної кількості
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Усього	1060	100,0	1046	100,0	1044	100,0	1020	100,0	1021	100

Продовження табл.2.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Господарські товариства	179	16,9	174	16,6	186	17,8	198	19,4	206	20,2
Приватні підприємства	224	21,1	209	20,0	202	19,3	195	19,1	189	18,5
Виробничі кооперативи	8	0,8	9	0,9	8	0,8	9	0,9	9	0,9
Фермерські господарства	579	54,6	600	57,3	596	57,1	582	57,1	576	56,4
Державні підприємства	7	0,7	4	0,4	5	0,5	5	0,5	6	0,6
Підприємства інших форм господарювання	63	5,9	50	4,8	47	4,5	31	3,0	35	3,4

*Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

У порівнянні з 1 листопада 2014р. кількість економічно активних сільськогосподарських підприємств збільшилася на 1 одиницю. У структурі діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві Тернопільської області найбільшу питому вагу займали фермерські господарства – 56,4% усіх сільськогосподарських підприємств області, 20,2 % або 206 одиниць сільськогосподарських підприємств функціонували як господарські товариства; 18,5% від усіх підприємств становили приватні підприємства; найменш чисельними були такі організаційно-правові форми господарювання, як виробничі кооперативи, їх налічувалося в області 9 од., та державні підприємства, які становили 0,6% усіх господарюючих суб'єктів в сільському господарстві Тернопільської області.

У 2015р. на розвиток сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних із ними послуг в області було направлено 586,9 млн. грн. капітальних інвестицій, що на 30,9% менше, ніж у 2014р. (рис. 2.7),

коли було досягнуто максимального рівня капітальних інвестицій у сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг Тернопільської області за останні 5 років.

Рис. 2.7. Динаміка капітальних інвестицій у сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг Тернопільської області у фактичних цінах; млн. грн. *

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Частка капітальних інвестицій у галузь сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних із ними послуг зменшилася до 22,7% від їх загального обсягу в економіку області (в 2014р. – 28,5%)., проте була вищою за 2011, 2012 та 2013 рр., коли питома вага капітальних вкладень у сільське господарство Тернопільської області становило відповідно за роками 17,6%, 16,4% та 21,2% (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Динаміка капітальних інвестицій за видами економічної діяльності у Тернопільській області (у фактичних цінах; млн. грн.) *

	2011	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6
Усього	2138,4	2524,2	3374,8	2976,2	2590,0
Сільське, лісове та рибне господарство	377,9	428,0	718,1	852,9	591,6

Продовження табл. 2.7

1	2	3	4	5	6
у т.ч. сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	375,9	425,1	715,3	849,2	586,9
У відсотках до загального підсумку					
Сільське, лісове та рибне господарство	17,7	17,0	21,3	28,7	22,8
у т.ч. сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	17,6	16,4	21,2	28,5	22,7

*Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

У розвиток підприємств сільського, лісового та рибного господарства станом на 31 грудня 2014р. вкладено 7,6 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій (наростаючим підсумком з початку інвестування), що складає 13,5% від їх загального обсягу по області.

За даними земельного обліку, загальна площа сільськогосподарських угідь області на кінець 2015р. становила 1046,2 тис. га, з яких 856,1 тис. га припадає на рілля.

Високопродуктивні сільськогосподарські угіддя займають 75,7% території області, що свідчить про високий рівень сільськогосподарської освоєності земель (по Україні загалом сільськогосподарські угіддя складають 68,8% її площі).

У діючих аграрних підприємствах станом на 1 листопада 2015р. було в користуванні 538,0 тис. га сільськогосподарських угідь, що на 5,1 тис. га більше, ніж на 1 листопада 2014р (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Загальна земельна площа і розподіл сільськогосподарських угідь за землевласниками і землекористувачами у Тернопільській області в 2015 році*

(на кінець року; тис.га)

1	Загальна земельна площа	Сільсько-господарські угіддя	З них		
			рілля	сіножаті	пасовища
2	3	4	5	6	
Усього земель	1382,4	1046,2	856,1	26,6	144,5

Продовження табл. 2.8

1	2	3	4	5	6
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	1004,1	965,8	828,7	13,8	108,0
у тому числі сільськогосподарських підприємств	525,1	509,6	492,4	2,3	13,3
з них державних	10,1	8,6	7,1	0,2	0,8
недержавних	515,0	501,0	485,3	2,1	12,5
громадян	479,0	456,2	336,3	11,5	94,7
Землі користувачів інших категорій	378,3	80,4	27,4	12,8	36,5

*Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

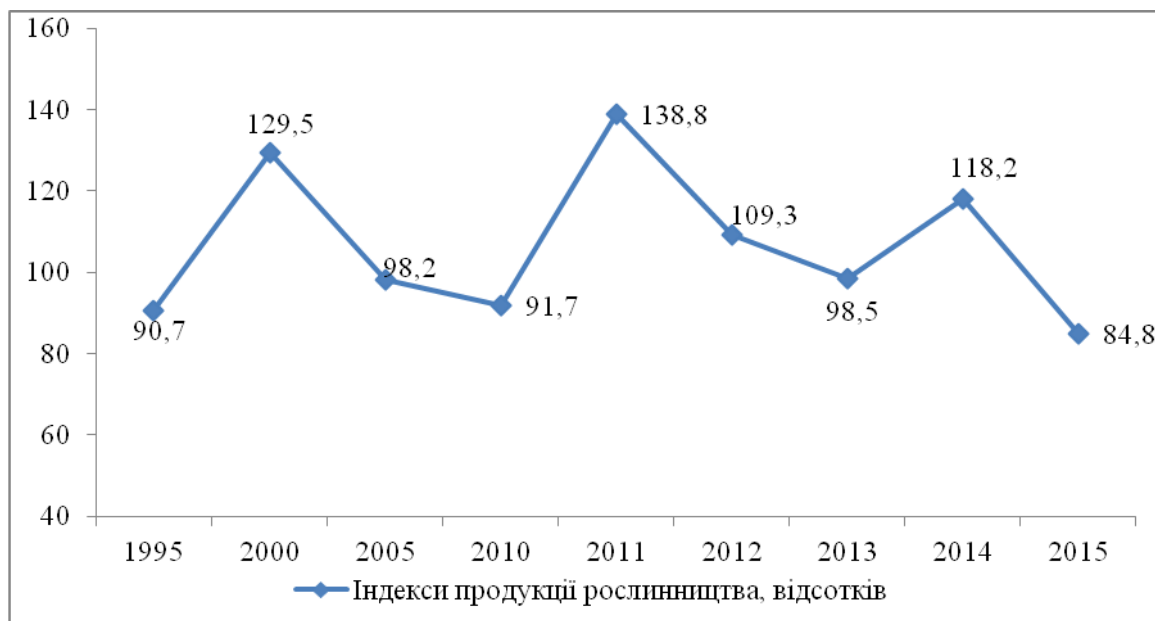
У 2015 році обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, суттєво знизився щодо попереднього року і в постійних цінах 2010 року складає 8165,4 млн. грн., у тому числі 5807,7 млн. грн. – продукція рослинництва, 2357,7 млн. грн. – продукція тваринництва (рис. 2.3).

2.2. Тенденції виробничо-економічного розвитку галузей рослинництва та тваринництва АПК Тернопільської області

Галузь рослинництва є базовою складовою сільськогосподарського виробництва і займає особливе місце в економіці області. Одним з основних факторів розвитку цієї галузі є позитивні характеристики земельного фонду. За біопродуктивним потенціалом земельного фонду Тернопільщина належить до провідних регіонів України.

У 2015р. частка продукції рослинництва в загальному обсязі сільськогосподарського виробництва склала 71,13%.

Динаміка індексу виробництва продукції рослинництва представлена на рис. 2.8

Рис. 2.8. Динаміка індексу виробництва продукції рослинництва у Тернопільській області, відсотків*

*Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

У 2015 році індекс обсягу сільськогосподарського виробництва області порівняно з 2014 роком становив 84,8 %. Порівняно з 2014р. у цій галузі спостерігалось зменшення обсягів виробництва на 15,2%, у т.ч. в аграрних підприємствах – на 18,1%, у господарствах населення – на 10,6%.

Землеробство області сьогодні характеризується значними змінами в структурі посівних площ (табл. 2. 9).

Таблиця 2.9

Посівні площі сільськогосподарських культур у Тернопільській області у 2015 році*

	Уся посівна площа	У тому числі			
		зернові та зернобобові культури	технічні культури/	картопля і овоче-баштанні культури	кормові культури/
Тис. га	793,4	446,9	213,8	69,5	63,2
% до загального обсягу	100	56,3	26,9	8,8	8,0

*Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

У 2015р. загальна посівна площа сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств становила 793,4 тис. га, що на 9,6 тис. га (на 1,2%) менше, ніж у 2014р.

На Тернопільщині все більше сіють технічних культур (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарських культур в Тернопільській області, тис. т *

Виробництво	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Зернових і зернобобових культур	1203,8	740,6	1044,8	1261,0	1882,8	2163,8	2228,9	2651,4	2199,0
Пшениці	689,6	402,3	548,1	593,5	848,0	879,7	692,6	965,4	980,1
Ячменю	271,6	176,3	260,7	236,9	297,5	362,6	283,5	433,7	402,9
Кукурудзи на зерно	77,6	72,0	138,1	392,7	685,9	863,4	1206,4	1188,1	752,9
Цукрових буряків (фабричних)	2011,0	1202,3	1476,1	1554,6	1988,7	1892,4	1002,6	1734,1	726,6
Соняшнику	0,1	0,9	1,4	13,3	22,2	23,1	29,9	42,1	74,7
Ріпаку	8,3	10,9	24,5	95,5	105,4	103,4	156,2	159,8	170,2
Картоплі	550,5	1043,0	681,7	830,7	1247,1	1284,6	1206,2	1282,7	927,8
Овочів	118,1	140,0	145,2	193,5	252,3	254,8	252,2	270,8	255,4
Плодів та ягід	23,8	11,3	21,0	18,5	26,3	42,7	56,2	65,7	70,7
2015 у % до:									
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Зернових і зернобобових культур	182,7	296,9	210,5	174,4	116,8	101,6	98,7	82,9	100,0
Пшениці	142,1	243,6	178,8	165,1	115,6	111,4	141,5	101,5	100,0
Ячменю	148,3	228,5	154,5	170,1	135,4	111,1	142,1	92,9	100,0
Кукурудзи на зерно	970,2	1045,7	545,2	191,7	109,8	87,2	62,4	63,4	100,0
Цукрових буряків (фабричних)	36,1	60,4	49,2	46,7	36,5	38,4	72,5	41,9	100,0
Соняшнику	74700,0	8300,0	5335,7	561,7	336,5	323,4	249,8	177,4	100,0
Ріпаку	2050,6	1561,5	694,7	178,2	161,5	164,6	109,0	106,5	100,0
Картоплі	168,5	89,0	136,1	111,7	74,4	72,2	76,9	72,3	100,0
Овочів	216,3	182,4	175,9	132,0	101,2	100,2	101,3	94,3	100,0
Плодів та ягід	297,1	625,7	336,7	382,2	268,8	165,6	125,8	107,6	100,0

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Так, за останні 10 років частка посівів технічних культур у загальній посівній площі зросла з 10,7% у 2004р. до 26,9% у 2015р., зокрема за цей час посівні площі сої збільшилися в 43,9 раза, соняшнику на зерно – в 15,1

раза, ріпаку – в 2,7 раза. Водночас, у 2015р. порівняно з 2004р. на 7,2 в.п. скоротилася питома вага посівів кормових культур.

На жаль у 2015р. не вдалося збільшити урожай за більшістю груп культур. Так, у 2014р. було отримано рекордний урожай зернових культур, який значно перевищив досягнення минулих років. Загалом на Тернопільщині у 2014 р. зібрали 2651,4 тис. т збіжжя, що на 19,0% більше, ніж у 2013р та на 20,57% більше, ніж у 2015 р.

У 2015р. порівняно з 2014р. в області зменшили обсяги виробництва усіх основних сільськогосподарських культур, крім соняшнику, ріпаку, плодів та ягід. Особливо вагомо впало виробництво цукрових буряків (фабричних) (на 58,1%), картоплі (на 27,7%) овочів (на 5,7%), яких у 2015р. зібрали відповідно 726,6 тис. т, 927,8 тис. т та 255,4 тис. т.

Більшість сільськогосподарських культур у 2015р. мали нижчу врожайність у порівнянні з 2014р (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Динаміка урожайності основних видів сільськогосподарських культур в Тернопільській області, ц/га*

Виробництво	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Зернових і зернобобових культур	31,4	19,4	23,6	27,7	41,0	43,9	46,7	55,4	49,7
Пшениці	37,5	22,3	23,6	25,1	38,3	37,2	35,0	49,1	48,8
Ячменю	27,4	17,0	22,3	21,1	31,8	35,8	30,9	43,4	43,1
Кукурудзи на зерно	35,3	29,4	40,5	52,7	62,9	71,4	75,5	77,5	63,5
Цукрових буряків (фабричних)	220,4	188,2	269,3	255,9	332,1	412,4	299,4	464,9	440,5
Соняшнику	16,3	6,4	11,3	12,3	17,1	19,0	22,3	21,7	24,1
Ріпаку	10,4	7,4	13,6	18,1	19,9	23,5	26,1	33,7	31,8
Картоплі	86,6	143,3	117,3	144,8	190,4	195,0	191,0	202,0	160,2
Овочів	108,2	111,0	158,1	200,4	221,0	235,4	221,7	237,8	220,8
Плодів та ягід	18,1	16,7	34,6	32,4	47,2	77,2	100,2	116,4	123,9

Продовження табл. 2.11

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2015 у % до:									
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Зернових і зернобобових культур	158,3	256,2	210,6	179,4	121,2	113,2	106,4	89,7	100,0
Пшениці	130,1	218,8	206,8	194,4	127,4	131,2	139,4	99,4	100,0
Ячменю	157,3	253,5	193,3	204,3	135,5	120,4	139,5	99,3	100,0
Кукурудзи на зерно	179,9	216,0	156,8	120,5	101,0	88,9	84,1	81,9	100,0
Цукрових буряків (фабричних)	199,9	234,1	163,6	172,1	132,6	106,8	147,1	94,8	100,0
Соняшнику	147,9	376,6	213,3	195,9	140,9	126,8	108,1	111,1	100,0
Ріпаку	305,8	429,7	233,8	175,7	159,8	135,3	121,8	94,4	100,0
Картоплі	185,0	111,8	136,6	110,6	84,1	82,2	83,9	79,3	100,0
Овочів	204,1	198,9	139,7	110,2	99,9	93,8	99,6	92,9	100,0
Плодів та ягід	684,5	741,9	358,1	382,4	262,5	160,5	123,7	106,4	100,0

*Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Зокрема, в усіх категорій господарств знизилася урожайність зернових і зернобобових культур загалом на 10,3%, в т.ч. пшениці – на 0,6%, ячменю – на 0,7%, кукурудзи на зерно – 18,1%, знизилася також урожайність цукрових буряків (фабричних) на 24,4 ц або 5,2%, ріпаку – на 5,6%, картоплі – на 20,7%, овочів – на 7,1%. У сільськогосподарських підприємствах у 2015 р. вищою, ніж у 2014р. була урожайність соняшнику на зерно (на 2,4 ц) та плодів і ягід – на 6,4%

Таблиця 2.12

Динаміка площ, з якої зібрано основні види сільськогосподарських культур в Тернопільській області, тис. га*

Виробництво	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Зернових і зернобобових культур	382,7	381,5	443,3	455,1	459,3	493,4	477,3	478,5	442,7
Пшениці	183,7	180,3	232,3	236,7	221,6	236,7	198,0	196,4	200,8
Ячменю	99,0	103,5	116,7	112,1	93,6	101,3	91,6	99,9	93,5
Кукурудзи на зерно	22,0	24,5	34,1	74,5	109,0	121,0	159,8	153,4	118,5
Цукрових буряків (фабричних)	91,2	63,9	54,8	60,7	59,9	45,9	33,5	37,3	16,5
Соняшнику	0,1	1,5	1,2	10,8	13,0	12,2	13,4	19,4	30,9
Ріпаку	7,9	14,8	18,0	52,7	52,9	43,9	59,8	47,5	53,5
Картоплі	63,5	72,8	58,1	57,4	65,5	65,8	63,1	63,5	57,9
Овочів	10,9	12,6	9,2	9,7	11,4	10,8	11,4	11,4	11,6

Продовження табл. 2.12

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Плодів та ягід	13,1	6,8	6,1	5,7	5,6	5,5	5,6	5,7	5,8
2015 у % до:									
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Зернових і зернобобових культур	115,7	116,0	99,9	97,3	96,4	89,7	92,8	92,5	100,0
Пшениці	109,3	111,4	86,4	84,8	90,6	84,8	101,4	102,2	100,0
Ячменю	94,4	90,3	80,1	83,4	99,9	92,3	102,1	93,6	100,0
Кукурудзи на зерно	538,6	483,7	347,5	159,1	108,7	97,9	74,2	77,2	100,0
Цукрових буряків (фабричних)	18,1	25,8	30,1	27,2	27,5	35,9	49,3	44,2	100,0
Соняшнику	309,0	20,6	25,8	286,1	237,7	253,3	230,6	159,3	100,0
Ріпаку	677,2	361,5	297,2	101,5	101,1	121,9	89,5	112,6	100,0
Картоплі	91,2	79,5	99,7	100,9	88,4	88,0	91,8	91,2	100,0
Овочів	106,4	92,1	126,1	119,6	101,8	107,4	101,8	101,8	100,0
Плодів та ягід	44,3	85,3	95,1	101,8	103,6	105,5	103,6	101,8	100,0

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

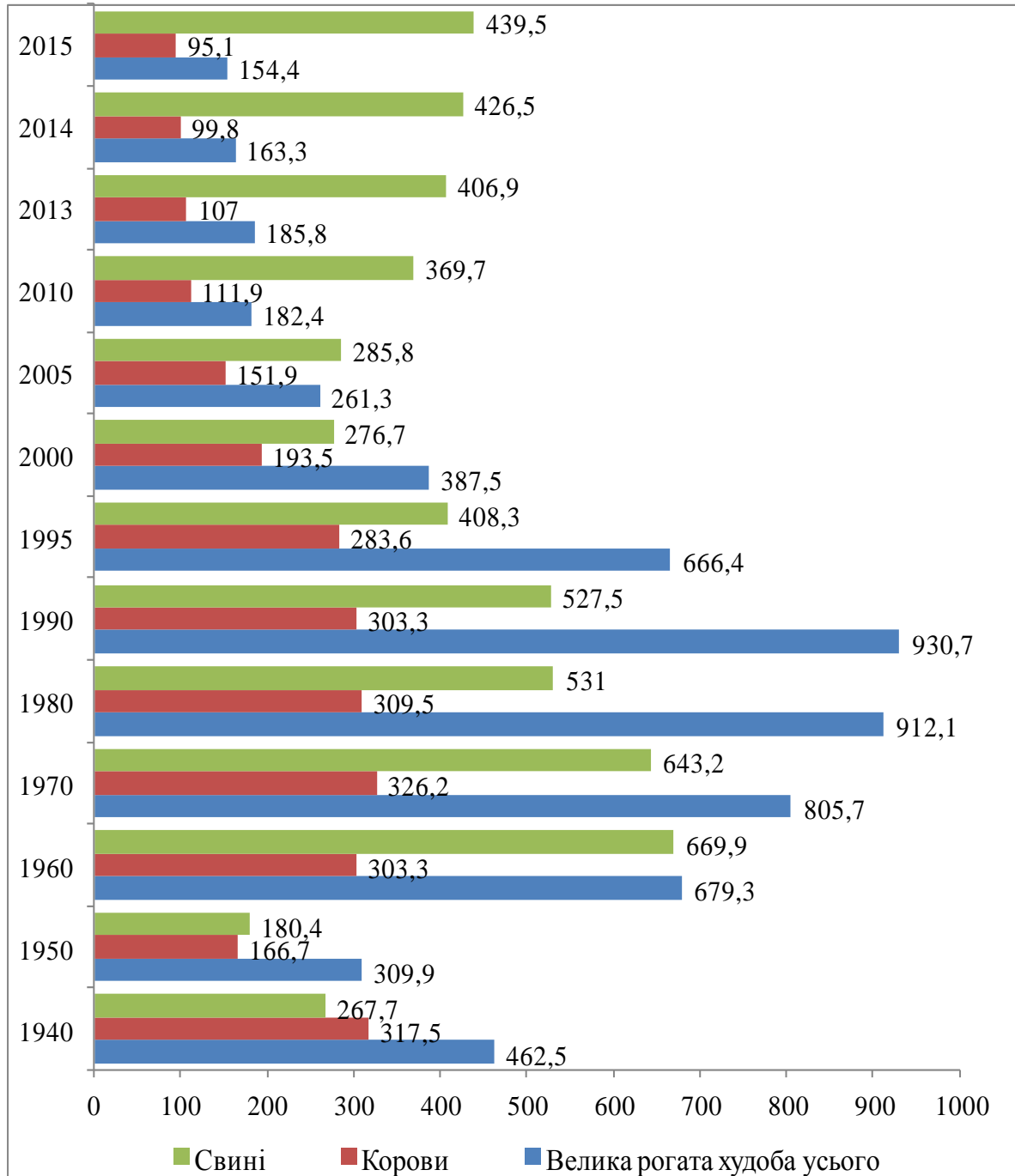
В області 2015 року порівняно з попереднім роком індекс виробництва продукції тваринництва становив 100,7% (2014р. в порівнянні з 2013 – 102,8%). Збільшення обсягу виробництва продукції тваринництва у вартісній оцінці відбулося за рахунок виробництва усіх (окрім молока) основних видів продукції – м'яса та яєць (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Динаміка індексів виробництва продукції тваринництва у Тернопільській області, відсотків*

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

За даними обліку худоби, на 1 січня 2016р. на Тернопільщині в усіх категоріях господарств нараховувалось 154,4тис. голів великої рогатої худоби (з них 95,1 тис. голів корів), 439,5 тис. голів свиней та 5,0 млн. голів птиці (рис. 2.10).

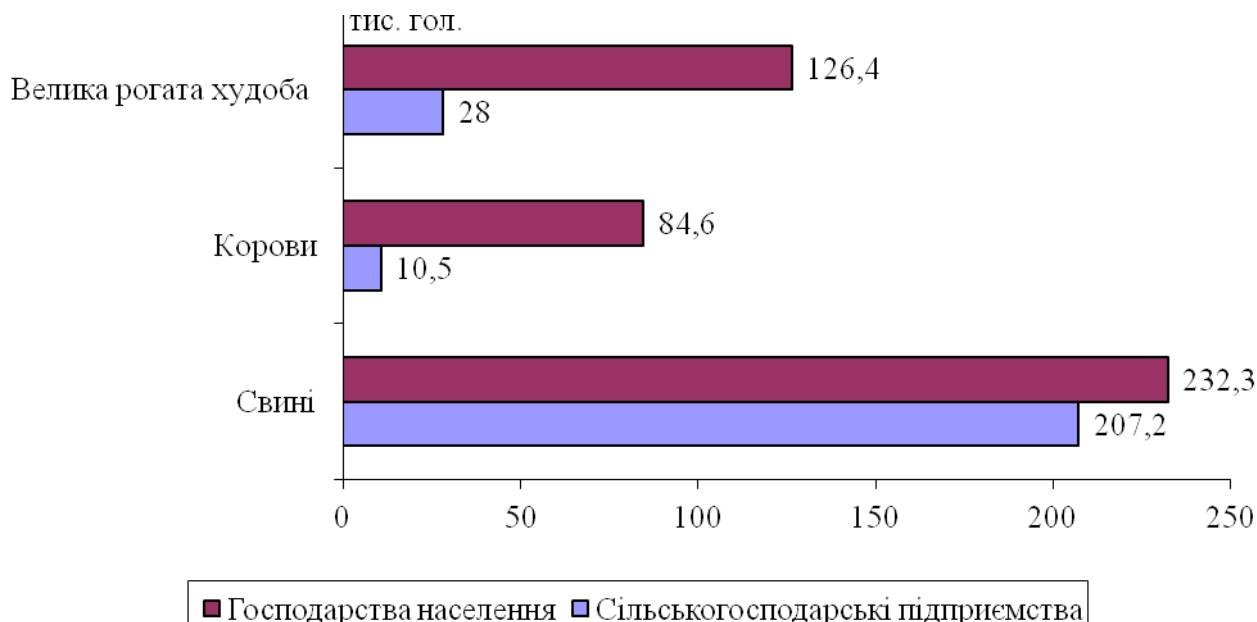
Рис. 2.10. Динаміка поголів'я худоби та птиці в усіх категоріях господарств у Тернопільській області у 1940 – 2015 роках, на кінець року; тис. голів*

*Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

У порівнянні з 1 січня 2014р. в області скоротилося поголів'я всіх основних видів сільськогосподарських тварин, крім свиней. Зокрема, чисельність великої рогатої худоби зменшилась на 5,5% (у т.ч. корів – на 4,7%), чисельність свиней збільшилась на 3%.

Тваринницька галузь області характеризується значними змінами, які відбуваються в структурі чисельності худоби за категоріями господарств. Якщо на кінець 2000р. у сільськогосподарських підприємствах утримувалось 34,2% загальної чисельності поголів'я великої рогатої худоби і, зокрема, 19,6% корів, то на кінець 2014р. їх питома вага скоротилася відповідно до 17,4% та 10,1%. Водночас, збільшилася частка худоби та птиці, яка утримується на подвір'ях громадян.

Господарства населення на кінець 2014р. утримували 81,87% великої рогатої худоби (зокрема 88,96% корів), 52,86% свиней від їх загальної чисельності в області. На жаль, щороку на Тернопільщині збільшується кількість селянських господарств, які не утримують худоби. (рис. 2.11)

Рис. 2.11. Розподіл сільськогосподарських тварин за категоріями господарств у Тернопільській області на 1 січня 2016 року*

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

У 2015р. в усіх категоріях господарств загальне виробництво м'яса (в забійній вазі) становило 55,1 тис. т (на 2,23% більше проти 2014р.), молока – 460,7 тис. т (на 4,14% менше), яєць – 489,9 млн. шт. (на 13,19% більше) (табл. 2.13).

Основними виробниками продукції тваринництва в області багато років поспіль залишаються господарства населення, які в 2015р. виробили 73,2% валової продукції галузі, зокрема 87,2% молока, 51,3% яєць, 57,2% м'яса (в забійній вазі).

Таблиця 2.13

Виробництво основних видів продукції тваринництва за категоріями господарств у Тернопільській області *

	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
М'ясо всіх видів (у забійній вазі), тис. т	123,3	74,4	48,2	39,9	37,1	38,3	40,5	47,6	53,9	55,1
Молоко, тис. т	808,3	654,6	505,6	485,2	416,7	418,1	459,6	485,9	480,6	460,7
Яйця, млн. шт.	359,2	270,8	234,5	290,1	369,8	378,7	414,3	427,7	432,8	489,9
В т. ч сільськогосподарські підприємства										
М'ясо всіх видів (у забійній вазі), тис. т	85,7	41,6	11,9	4,4	7,9	10,6	11,3	16,7	22,6	23,6
Молоко, тис. т	493,1	276,7	72,9	35,5	34,5	37,7	44,2	48,5	52,8	59,0
Яйця, млн. шт.	145,1	65,5	21,1	73,2	118,4	132,8	167,1	179,3	179,6	238,6
В т. ч господарства населення										
М'ясо всіх видів (у забійній вазі), тис. т	37,6	32,8	36,3	35,5	29,2	27,7	29,2	30,9	31,3	31,5
Молоко, тис. т	315,2	377,9	432,7	449,7	382,2	380,4	415,4	437,4	427,8	401,7
Яйця, млн. шт.	214,1	205,3	213,4	216,9	251,4	245,9	247,2	248,4	253,2	251,3

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Однак, у зв'язку з нарощуванням поголів'я худоби та птиці агроформуваннями, сьогодні спостерігається стійка тенденція до поступового зниження частки домогосподарств у виробництві тваринницької продукції. У 2015р. порівняно з 2005р. питома вага населення у загальному обсязі її виробництва скоротилася на 17,7 в.п.

На жаль, щороку на Тернопільщині збільшується кількість селянських господарств, які не утримують худоби. Станом на 1 січня 2016р. 70,6% домогосподарств сільської місцевості не мали великої рогатої худоби, 73,2% – корів, 59,4% – свиней. Загалом, майже кожне четверте

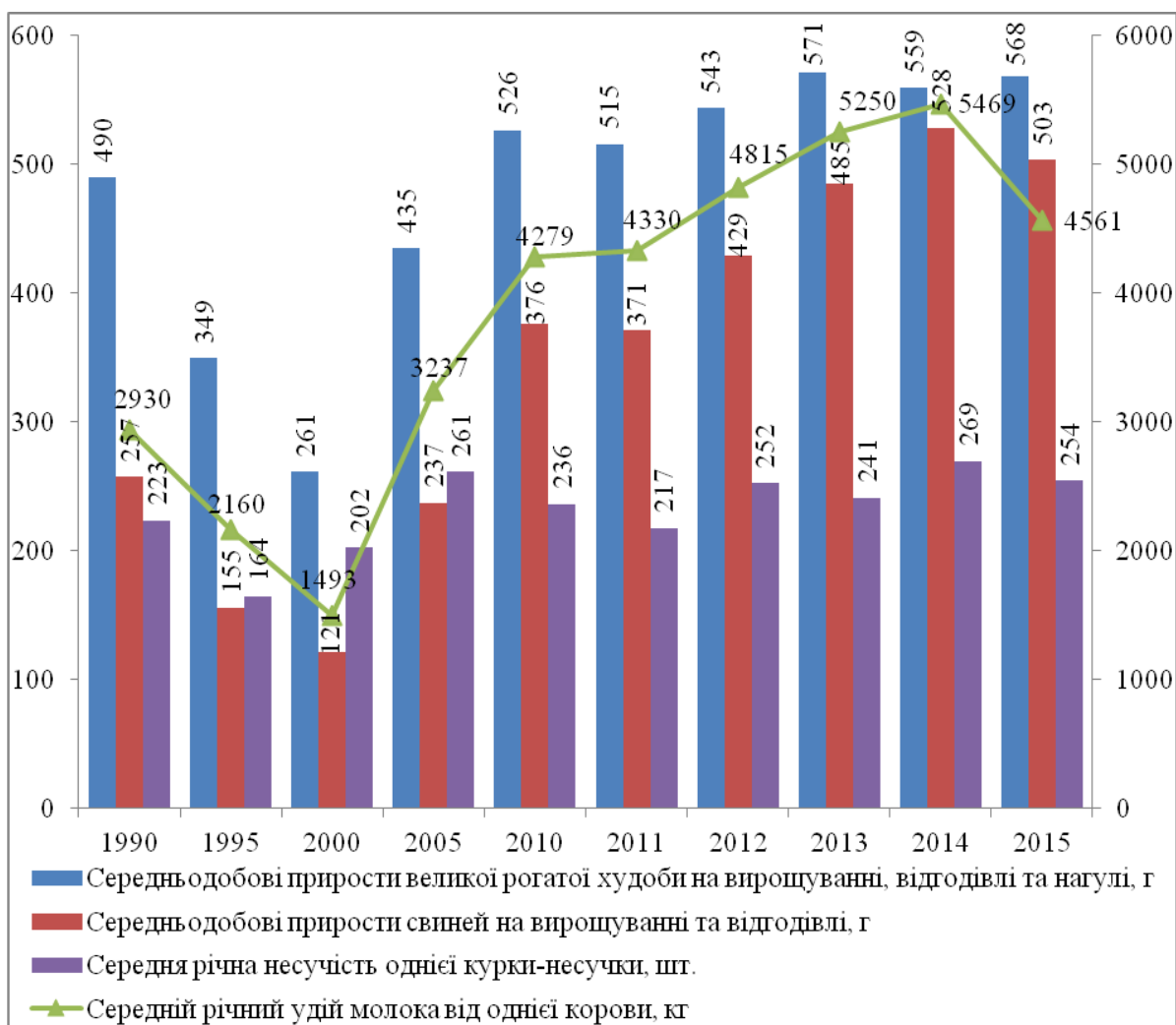
господарство на селі не мало на обійсті жодного виду худоби чи домашньої птиці.

Сільськогосподарські підприємства в 2015р. наростили чисельність всіх видів тварин та птиці, крім поголів'я великої рогатої худоби і овець та кіз. Чисельність великої рогатої худоби у них зменшилася на 5,6%, овець та кіз – на 16,7%. Водночас, поголів'я свиней збільшилося на 19,9%, корів – на 2,0%, птиці – на 1,5%. Серед інших факторів, збільшенню поголів'я окремих видів худоби та птиці сприяло покращення роботи щодо відтворення стада свійських тварин. У 2015р. проти 2014р. в агроформуваннях надходження приплоду поросят зросло на 30,3%, телят – на 0,5%. Змінилась на краще ситуація зі збереженням стада великої рогатої худоби, падіж якої в агроформуваннях за рік скоротився на 0,2 в.п. і становив у 2014р. 0,2% до обороту стада, падіж свиней скоротився на 0,3 в.п. і становив 0,6%.

У 2015р. в порівнянні з 2014р. в сільськогосподарських підприємствах спостерігалось збільшення обсягів виробництва всіх видів продукції тваринництва, що зумовлено не лише нарощуванням чисельності окремих видів худоби та птиці, а й покращенням її продуктивності. Агроформування в 2015р. отримали від корови по 5469 кг молока, що на 219 кг більше, ніж у 2014р. Від однієї курки-несучки сільськогосподарські підприємства в 2015р. одержали по 269 шт. яєць, або на 28 шт. більше проти 2014р. (рис. 2.12).

У 2015р. обсяг вирощування худоби та птиці перевищив рівень 2014р. на 9,2%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 26,4%. В аграрних підприємствах збільшилось вирощування птиці на 47,1%, свиней – на 28,9%, великої рогатої худоби – зменшилось на 8,6%. Середньодобові прирости свиней на вирощуванні, відгодівлі та нагулі зросли на 8,9%, великої рогатої худоби – зменшились на 2,1% і становили відповідно 528 г та 559 г.

Рис. 2.12. Продуктивність худоби та птиці в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області*

*Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

У сільськогосподарських підприємствах у 2015р. збереглася тенденція підвищення інтенсивності господарювання в галузі тваринництва. Загальні обсяги вирощування худоби та птиці перевищували обсяги реалізації тварин на забій на 6,5%.

Упродовж 2015р. сільськогосподарські підприємства на функціонування тваринницької галузі витратили 270,3 тис. т корм. од кормів усіх видів. (табл. 2.14.). На виробництво 1 ц молока господарства затратили в середньому по 0,87 ц корм. од, на отримання приросту великої рогатої худоби та свиней – відповідно 14,87 та 4,31 ц корм. од кормів усіх видів.

**Витрати кормів на виробництво одиниці продукції тваринництва в
сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області
(ц корм. од на 1 ц продукції)***

Витрати всіх кормів	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
На приріст великої рогатої худоби	14,05	19,82	24,31	16,04	15,75	15,60	14,20	13,60	15,92	14,87
На приріст свиней	12,42	22,76	29,21	11,71	7,45	7,16	6,45	5,08	4,65	4,31
На виробництво молока	1,53	1,86	2,13	1,31	1,09	1,12	1,06	0,97	1,05	0,87

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Для сільськогосподарських підприємств області виробництво продукції тваринництва вже шостий рік поспіль було прибутковим: рівень рентабельності по галузі загалом у 2014р. становив 9,3% (у 2013р. – 7,1%). За підсумками 2014р. підприємства отримали прибуток від реалізації яєць (рівень рентабельності 33,3%), молока (13,5%), м'яса свиней (10,8%). Водночас, збитковим виявилось виробництво м'яса овець та кіз (–29,0%), великої рогатої худоби (–13,8%), птиці (–13,5%).

2.3. Аналіз і оцінка основних показників ефективності економічного процесу сільськогосподарських підприємств Тернопільської області

Важливим показником ефективності виробництва є рівень рентабельності. У даний час рентабельність сільськогосподарського виробництва знаходиться на низькому рівні і продовжує знижуватися. Це призвело до того, що інвестиційний процес в сільському господарстві за

останні роки було повністю зруйновано, а відтворення стає в більшості випадків звуженим. Збільшення обсягів виробництва продукції передбачає безперервне відновлення і розширення засобів виробництва, джерелом чого є чистий дохід. Зростання чистого доходу нерозривно пов'язане з підвищенням рівня рентабельності виробництва.

Рентабельність виробництва може бути виражена системою відносних показників, що представляють собою співвідношення валового прибутку від основної діяльності до доданих витрат підприємства, що визначаються відповідно до законодавства і враховує специфіку сільського господарства.

Рентабельність являє собою комплексний підсумковий показник економічної ефективності діяльності підприємства, виражений відношенням прибутку до суми витрат ресурсів на виробництво і реалізацію продукції.

Для найбільш повної характеристики діяльності підприємства наявну безліч показників рентабельності пропонується об'єднати в три основні групи.

- показники, що розраховуються за звітними даними підприємства на основі вартості реалізованої продукції, що характеризують прибутковість окремих видів або продукції в цілому,
- показники, що розраховуються на основі виробничих активів, що характеризують прибутковість авансованих в процесі виробництва засобів;
- показники, що розраховуються на основі потоку готівкових коштів, які використовуються замість суми прибутку, що дозволяють дати уявлення про можливість підприємства забезпечити кредиторів, позичальників і акціонерів готівковими коштами.

Виходячи з визначення рентабельності, її рівень змінюється під впливом двох чинників – ціни реалізації і собівартості продукції. Визначення резервів підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва може бути зведене, з одного боку, до визначення резервів

збільшення грошової виручки від реалізації, а з іншого - резервів зниження собівартості продукції. Якщо перший фактор слабо залежить від зусиль підприємства, то зниження собівартості виробництва і реалізації продукції має становити основний напрямок діяльності підприємства для підвищення рівня рентабельності виробництва продукції

При розрахунку рентабельності на практиці переважають відносні показники, що включають визначення рівня рентабельності, що розраховуються як співвідношення прибутку до собівартості продукції, рівня окупності витрат, як відношення виручки від реалізації до собівартості продукції, норми прибутку, як відношення прибутку до середньорічної вартості основних і нормованих оборотних коштів Позбавленим недоліків, пов'язаних з неповним урахуванням чистого доходу або витрат, є підхід, заснований на визначенні співвідношення валового прибутку від основної діяльності до повної собівартості виробництва і реалізації продукції Для зіставлення показників рівня рентабельності по різних видах продукції і підприємств з різною спеціалізацією їх необхідно визначати як співвідношення валового прибутку до власних (доданих) витрат підприємства.

При визначенні прибутку і собівартості продукції необхідно враховувати існуюче в цьому відношенні законодавство і специфіку сільського господарства, пов'язану з різницею між часом виробництва і робочим періодом, отриманням декількох видів продукції в одному виробництві, визначенням суми незавершеного виробництва тільки в кінці року, частковим доопрацюванням продукції, включенням частини страхових платежів, плати за оренду землі та т д, яка впливає на особливості обчислення витрат виробництва продукції

Проаналізуємо основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств Тернопільської області, які звітували за формою №50-сг у 2015 році (табл. 2.15). Зокрема, це підприємства, які мають зареєстрований першим вид економічної діяльності, віднесений до галузі сільського

господарства, або галузей з переробки сільськогосподарської сировини, або досліджень і розробок в галузі природничих наук, мають понад 200 га сільськогосподарських угідь, або понад 50 голів худоби, або понад 500 голів птиці, або кількість працюючих понад 20 осіб, або дохід (виручку) від реалізації продукції сільського господарства понад 150 тис. грн. Кількість підприємств, які включені до сукупності звітних одиниць за ф.№50-сг у 2015 році становить 58% до загальної кількості діючих сільськогосподарських підприємств області (без фермерів), звіт також подали 15 великих фермерських господарств.

Таблиця 2.15

Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств¹ Тернопільської області за 2012-2015 рр.*

	2012	2013	2014	2015
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	13,8	5,7	-7,1	22,9
Чистий прибуток, збиток, млн. грн.	790,4	77,1	-1828,6	249,7
Підприємства, які одержали чистий прибуток				
відсотків до загальної кількості	80,8	76,6	81,2	85,5
фінансовий результат, млн. грн.	893,2	692,2	1379,3	3202,9
Підприємства, які одержали чистий збиток				
відсотків до загальної кількості	19,2	23,4	18,8	14,5
фінансовий результат, млн. грн.	102,8	615,1	3207,9	2953,2
Кількість найманих працівників, тис. осіб	13,5	13,4	13,3	11,3

¹Наведена інформація відноситься до підприємств, які відповідають статистичним критеріям для великих і середніх сільськогосподарських підприємств, установлених Методологічними положеннями з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств, затверджених наказом Держкомстату України від 09.11.2011 №289.

*Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Аналізуючи результати діяльності підприємств за останні чотири роки, можна відзначити, що починаючи з 2012 року економічна активність підприємств різних галузей економіки, в т.ч. і сільськогосподарських, у зв'язку з політичною ситуацією в країні, нестабільністю валюти, зміни влади та інших негативних чинників почала знижуватись і досягла свого

мінімуму у 2014 році з середнім рівнем збитковості операційної діяльності 7,1%.

Рис. 2.13. Середня рентабельність сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за 2012-2015 рр., %^{1*}

¹Наведена інформація відноситься до підприємств, які відповідають статистичним критеріям для великих і середніх сільськогосподарських підприємств, установлених Методологічними положеннями з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств, затверджених наказом Держкомстату України від 09.11.2011 №289.

*Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

І хоча спостерігається поступове зростання прибутковості операційної діяльності (у 2015 р. рівень рентабельності операційної діяльності був найвищим і становив 22,9%), значна частка підприємств є збитковими, неплатоспроможними. Так, у 2015 році частка збиткових підприємств все ще становила 14,5 %, що на 4,3 % менше попереднього року.

Розглядаючи окремо продукцію рослинництва, ми бачимо, що ефективність в даній галузі за досліджуваний період збільшилася майже на половину; на 28,2% зросла повна собівартість продукції, при цьому грошові надходження зросли на 47,6%; тому рівень рентабельності збільшився з 23,4% до 47,6% або на 18,8 відсоткових пункти. Майже

ідентичні результати ефективності прослідковуються і в тваринництві, собівартість тваринницької продукції за цей же період підвищилася на 28,9%, і більше половини – на 51,3%, спостерігався ріст виручки від продажу даної продукції. В зв'язку з цим, рівень рентабельності зростав ще більшими темпами, ніж в рослинництві і це більш-менш стабілізувало цю галузь (табл. 2.16).

За даними Головного управління статистики у Тернопільській області, за наданими звітами підприємств, у 2013-2015 рр. проаналізуємо ефективність сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області (табл. 2.16)

Таблиця 2.16

**Ефективність сільськогосподарського виробництва в
сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області, млн.
грн. ***

	2013	2014	2015	2015 у % +/- до:	
				2013	2014
1	2	3	4	5	6
Продукція сільськогосподарства:					
Повна собівартість	3438,0	4858,4	6233,8	81,3	28,3
Дохід (виручка) від реалізації	3717,4	5884,5	8719,2	134,6	48,2
Рівень рентабельності (збитковості), %	8,1	21,1	39,9	31,8	18,8
Продукція рослинництва					
Повна собівартість	2884,0	4073,8	5221,6	81,1	28,2
Дохід (виручка) від реалізації	3123,8	5027,3	7422,3	137,6	47,6
Рівень рентабельності (збитковості), %	8,3	23,4	42,2	33,9	18,8
Продукція тваринництва					
Повна собівартість	554,0	784,6	1011,2	82,5	28,9

Продовження табл. 2.16

1	2	3	4	5	6
Дохід (виручка) від реалізації	593,6	857,2	1296,9	118,5	51,3
Рівень рентабельності (збитковості), %	7,1	9,3	28,3	21,2	19,0
Частка підприємств, які отримали від реалізації продукції сільського господарства та послуг, %					
Прибуток	65,9	81,5	90,3	24,4	8,8
Збиток	34,1	18,5	9,7	-24,4	-8,8

¹ Великі та середні підприємства, які здійснювали сільськогосподарську діяльність.

* Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Повна собівартість продукції сільського господарства сільськогосподарських підприємств Тернопільської області, які звітували за формою за ф.№50-сг у 2015 році зросла на 28,3% та 81,3% відповідно до 2014 р. та 2013 р. позитивним є те, що дохід (виручка) від реалізації за аналізований період зростала більшими темпами, ніж собівартість, а саме, на 48,2% та 134,6% відповідно до 2014 р. та 2013 р. Як, наслідок рентабельність у 2015 р. була вищою, ніж у 2014 р. та 2013 р. відповідно на 18,8% та 31,8%. Майже такими кількісними параметрами характеризуються зміни рентабельності виробництва продукції рослинництва, яка у 2015 р. зросла в порівнянні із 2014 р. на 18,8% та на 33,9% в порівнянні із 2013 р. такі позитивні зміни рентабельності виробництва продукції рослинництва також були забезпечені випереджаючим ростом виручки від реалізації продукції над ростом собівартості продукції рослинництва. Так, у 2015 р. виручка від реалізації була вищою на 47,6% в порівнянні із 2014 р., а собівартість за цей період зросла лише на 28,2%.

Рівень рентабельності виробництва продукції тваринництва у 2015 р. становив 28,3%, для порівняння у 2013р. цей показник був 7,1%, а у 2014 р. – 9,3%, що на 21,2% та 19,0% менше, ніж у 2015 р.

За аналізований період також змінилася кількість підприємств, які отримали прибуток від реалізації продукції сільського господарства та послуг. Так, у 2015 р. їх частка становила 90,3% від загальної сукупності сільськогосподарських підприємств, що на 8,8 % більше, ніж у 2014 р., та на 24,4% більше, ніж у 2013 р.

Висновки до розділу 2

1. За обсягом виробництва продукції сільського господарства на одну особу Тернопільщина хоча і займає лише 10 місце серед областей України, проте є набагато вищим, ніж в середньому по Україні.. За розрахунковими даними, обсяг продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010р.) в усіх категоріях господарств 2015р. проти 2014р. зменшився на 10,8%, проте був вищим ніж в середньому по Україні на 36,5%.
2. На 100 га сільськогосподарських угідь в усіх категоріях господарств області в 2015р. одержано 841,1 тис. грн. валової продукції, що на 24,76% більше, ніж по Україні загалом. У розрахунку на одну особу в 2015р. в області вироблено валової продукції сільського господарства на суму 7620 грн. (у середньому по Україні – 5589 грн.). За рівнем виробництва валової продукції на одну особу Тернопільщина в 2015р. займала 10 місце серед інших регіонів, залишивши далеко позаду сусідні Рівненську (5518 грн.), Івано-Франківську (4121 грн.) та Львівську (3559 грн.) області.
3. У 2015р. загальна посівна площа сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств становила 793,4 тис. га, що на 9,6 тис. га (на

1,2%) менше, ніж у 2014р. Так, за останні 10 років частка посівів технічних культур у загальній посівній площі зростає з 10,7% у 2004р. до 26,9% у 2015р., зокрема за цей час посівні площі сої збільшилися в 43,9 разів, соняшнику на зерно – в 15,1 разів, ріпаку – в 2,7 разів. Водночас, у 2015р. порівняно з 2004р. на 7,2 в.п. скоротилася питома вага посівів кормових культур.

4. У 2015р. порівняно з 2014р. в області зменшили обсяги виробництва усіх основних сільськогосподарських культур, крім соняшнику, ріпаку, плодів та ягід. Особливо вагомо впало виробництво цукрових буряків (фабричних) (на 58,1%), картоплі (на 27,7%) овочів (на 5,7%), яких у 2015р. зібрали відповідно 726,6 тис. т, 927,8 тис. т та 255,4 тис. т. Більшість сільськогосподарських культур у 2015р. мали нижчу врожайність у порівнянні з 2014р.
5. У порівнянні з 1 січня 2014р. в 2015 р. в Тернопільській області скоротилося поголів'я всіх основних видів сільськогосподарських тварин, крім свиней. Зокрема, чисельність великої рогатої худоби зменшилась на 5,5% (у т.ч. корів – на 4,7%), чисельність свиней збільшилась на 3%. При цьому у 2015р. в усіх категоріях господарств загальне виробництво м'яса (в забійній вазі) становило 55,1 тис. т (на 2,23% більше проти 2014р.), молока – 460,7 тис. т (на 4,14% менше), яєць – 489,9 млн. шт. (на 13,19% більше).

Розділ III. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОЦЕСУ ВИРОБНИЦТВА

3.1. Організаційно-економічні передумови підвищення ефективності економічного процесу виробництва

Перебудова економічного механізму АПК зорієнтована на вирішення наступних основних завдань: подолання розбалансованості механізму економічних взаємовідносин між підприємствами різних ланок АПК; розвиток та вдосконалення товарно-грошових відносин, особливо у заготівельно-збутовій сфері шляхом формування ринкової системи збуту; широке запровадження економічних методів управління, зокрема застосування ринкових важелів – попиту та пропозиції, конкуренції; формування багатокладної економіки, яка передбачає різноманітність форм господарювання, їх самостійність та незалежність у вирішенні виробничих завдань.

Сутність організаційно-економічних передумов підвищення ефективності виробництва полягає у використанні потенційних можливостей покращення кінцевих результатів роботи, тобто резервів – різниці між максимально можливим результатом господарської діяльності та його фактичним показником. Наявність можливостей кращого використання ресурсів виробництва викликана дією ряду чинників (рис. 3.1) [20, с.459 – 464; 91, с.21 – 22].

Зокрема, формування ефективного агропродуктового господарства в умовах становлення ринкової економіки залежить від численних факторів, як зовнішніх щодо підприємств, на які воно не може здійснювати суттєвого впливу, так і внутрішніх, котрі безпосередньо залежать від самого підприємства. Суб'єкти, що діють у агропродуктовому підкомплексі повинні

постійно контролювати вплив тих чи інших факторів ефективності і на цій основі сприяти підвищенню ефективності виробництва.

Рис. 3.1. Класифікація факторів зростання ефективності виробництва*

*Джерело: складено автором

До зовнішніх факторів відносять:

- загальну політичну й соціально-економічну ситуацію в країні та регіоні, яка більшою мірою, ніж інші зовнішні фактори, визначає ефективність суспільного виробництва. Сюди відносять такі елементи: законодавче й економічне обґрунтування діяльності підприємств, фінансові інструменти впливу, механізми грошової та зовнішньоекономічної політики. Наприклад, застосування протекційної політики в країні й регіоні стосовно вітчизняних товаровиробників, регулювання митних тарифів на імпорт, встановлення квот на ввіз товару, державна підтримка підприємств, спрямованість політики на самозабезпечення регіону регулюються Законами України "Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції" [61, с.129], "Про зерно та ринок зерна в Україні" [62, с.258]. Зокрема ст. 10 визначено, що "з метою захисту інтересів власного виробника держава обмежує імпорт видів зерна, яке виробляється в країні, а також експорт видів зерна, яке виробляється в недостатніх обсягах, шляхом тарифного та нетарифного регулювання."

- ступінь розвиненості державних інститутів, правове забезпечення ринкових відносин, що визначають ефективність системи державного регулювання підприємств агропродуктової галузі та його

оптимальне поєднання із ринковим саморегулюванням, розвиток науково-дослідних установ, інноваційних фондів, діяльність яких спрямована на пошуки шляхів підвищення ефективності функціонування виробничих систем та економіки в цілому;

- рівень розвитку інфраструктури АПК, як з'єднувальної ланки між окремими сферами АПК, що забезпечує стабільність міжгалузевих зв'язків, надає їм комплексного характеру. Сюди відносять дорожньо-транспортну систему, зв'язок, інформаційно-консультаційну службу, агросервіс, матеріально-технічне постачання, електрифікацію, систему заготівлі, тарне та складське господарство, ремонт і технічне обслуговування, водозабезпечення, агрохімслужбу та ін.;

- рівень платоспроможного попиту населення та задоволення його потреб у суспільних товарах через регулювання доходів і оплати праці;

- наявність умов для виробництва і переробки зерна в регіоні, можливі обсяги завою ззовні через імпорт та з інших регіонів;

- ціни на основні засоби виробництва, сировину, тарифи на енергоресурси, транспортні послуги, інші послуги обслуговуючих підприємств;

- рівень розвитку та впровадження НТП в галузі машинобудування, котра забезпечує прогресивними технікою та технологіями підприємств агропродуктового підкомплексу;

- ступінь розвитку лізингу та лізингових інститутів. Зокрема, на правове регулювання лізингових відносин спрямований Закон України "Про лізинг" [64, с.1]. У Законі сформульовано визначення лізингу, фінансового та оперативного лізингу, що ототожнювалися з іншими поняттями, такими як оренда, позика, застава та ін., розглядається порядок здійснення лізингових операцій та укладання договору між основними суб'єктами лізингу. Закон є правовою базою розвитку економічних умов для здійснення лізингових операцій;

- наявність конкурентного середовища на ринку агропродукції, кількість постачальників, механізм формування цін, рівень насичення даного ринку імпортною продукцією або привізною з інших регіонів. Наявність конкуренції на ринку має, з одного боку, максимально сприяти дієвій повноцінній справедливій оцінці результатів роботи й відбору на цій основі найбільш життєздатних ефективних господарських одиниць, а з іншого – забезпечувати стабілізацію попиту і пропозиції, цін та доходів селян і переробників, стабілізації ринкового середовища;

- рівень поінформованості підприємств про кон'юнктури на оптовому та роздрібному ринках країни.

- інвестиційна (в тому числі амортизаційна), фінансово-кредитна та податкова політика в країні, регіоні; ступінь розвиненості ринків: фондового (кількість і вартість акцій підприємств агропродуктового комплексу на ньому), засобів виробництва, оптових і роздрібних. Регулюється законодавством України, Законами України “Про лізинг” [65, с.1] “Про зерно та ринок зерна в Україні” [63, с.258], де, зокрема, встановлено, що “суб’єктам зернового господарства надається пріоритетне значення у народногосподарському комплексі як основі продовольчої безпеки і стабільного економічного та соціального розвитку держави. Органи виконавчої влади сприяють у першочерговому порядку у наданні інвестицій виробникам зерна, заготівельним підприємствам і підприємствам, які виготовляють та обслуговують машини й устаткування для зернового господарства; запроваджують для всіх суб’єктів зернового господарства стимулюючу податкову політику; сприяють заходам щодо встановлення обґрунтованих цін на зерно; розробляють і здійснюють заходи щодо забезпечення своєчасних розрахунків за продане зерно”.

- До внутрішніх належать такі фактори:
  - організаційно-правова форма підприємства, внутрішня структура, розподіл акцій, власність;
  - рівень техніко-технологічного забезпечення виробництва;

- організація й управління виробництвом, наявність висококваліфікованих спеціалістів у сфері менеджменту та служби маркетингу;
- асортимент, якість і конкурентоспроможність продукції;
- рівень підвищення продуктивності праці та дотримання режиму економії;
- раціональне використання фінансових ресурсів: амортизації, прибутку, оборотних засобів.

Шафранов А.Д. [93, с.6 – 7] всі фактори, що впливають на зростання ефективності, поділяє на три укрупнені групи, а саме: фактори пропозиції, фактори попиту і фактори взаємовідносин підприємства з державою.

До першої групи він включив земельний, трудовий, техніко-технологічний і соціально-економічний фактори. До другої групи – фактори попиту та обміну, що передбачають можливості й умови реалізації продукції. Третя група факторів представлена податковою, кредитною і фінансовою політикою держави стосовно сільськогосподарського виробництва.

Для підвищення ефективності виробництва використовують різноманітні засоби – техніко-технологічні вдосконалення, котрі полягають у раціоналізації усіх процесів виробництва, ефективні форми та методи управління виробничим процесом, його інтенсифікацію на базі НТП, оптимізацію організаційної структури виробництва, проведення маркетингових досліджень, вивчення потреб і попиту суспільства для максимально можливого їх задоволення.

Сутність економічної ефективності сільськогосподарського виробництва може бути виражена через її критерій і показники. Критерій ефективності – це ознака, на підставі якого проводиться оцінка ефективності. Він вказує на найбільш ефективний спосіб досягнення мети, засіб, за допомогою якого вимірюються і вибираються альтернативні варіанти розвитку виробництва. Головним (загальним) критерієм

ефективності є загальний закон економії часу. Наявність різних видів ефективності та економічних інтересів у суспільстві зумовлює наявність і інших критеріїв, які підпорядковані головному і є його похідними.

Критерій економічної ефективності суспільного виробництва може бути сформульований в загальному вигляді як максимум ефекту з кожної одиниці витрат суспільної праці або мінімум витрат суспільної праці на кожну одиницю ефекту. Для окремих сільськогосподарських виробничих кооперативів та агропромислових формувань критерієм економічної ефективності їх господарської діяльності є максимум прибутку. Для деяких підприємств, для яких ефективність виробництва проявляється в їх виживанні і вирішенні проблеми збуту продукції, критерієм стає конкурентоспроможність. Зазначені критерії відповідають цілям агропромислового виробництва в умовах ринкової економіки. Крім того, ці критерії відбивають інтереси як в цілому інтегрованого виробництва, так і всіх підприємств – учасників агропромислової інтеграції та кооперації.

Для подолання кризи в аграрному секторі та підвищення ефективності роботи сільськогосподарських організацій (підприємств) в першу чергу необхідно створити дієвий економічний механізм шляхом здійснення державного регулювання та вдосконалення економічних відносин між партнерами АПК.

Ефективність сільського господарства в значній мірі залежить від інтенсивності ведення виробництва. Найважливіші напрямки інтенсифікації виробництва – застосування інтенсивних ресурсозберігаючих технологій виробництва продукції, освоєння науково обґрунтованих сівозмін, вдосконалення насінництва та племінної роботи у тваринництві.

Застосування інтенсивних технологій обробітку сільськогосподарських культур в умовах, що склалися економічно вигідно. Так, використання їх при обробітку озимої пшениці дозволяє підвищити врожайність на 35-40%, знизити собівартість на 5-10%, збільшити

прибуток у розрахунку на 1 га посівів на 50-60%. Застосування інтенсивної технології вирощування цукрового буряка дозволяє підвищити врожайність коренеплодів до 0,5 т з 1 га.

В умовах дефіциту матеріальних засобів необхідно використовувати економічний механізм, основою якого є ресурсозберігаючі технології. Розрахунки показують, що застосування ресурсозберігаючої технології обробітку цукрового буряка дозволяє підвищити продуктивність праці в 1,5-2 рази, знизити витрату паливно-мастильних матеріалів на 25-30%, а собівартість одиниці продукції - на 35-40%.

Важлива умова інтенсифікації виробництва - дотримання сівозмін.

Для отримання високих стабільних урожаїв сільськогосподарських культур необхідно проводити агротехнічні заходи в оптимальні терміни. Проведення збирання зернових культур в оптимальні терміни (10 - 14 дн.) дозволяє зберегти до 15 % врожаю.

Особливе значення для підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва має оптимізація структури посівів, так як вона не вимагає додаткових інвестицій, але сприяє збільшенню виробництва продукції.

Важливу роль у підвищенні продуктивності праці та економічної ефективності виробництва відіграє механізація виробничих процесів.

До найважливіших умов підвищення економічної ефективності виробництва слід віднести поліпшення якості продукції. Чим вище якість продукції, тим вище ціна її реалізації, а отже, і рентабельність виробництва.

Якість сільськогосподарської продукції залежить від багатьох факторів: сорти рослин і породи тварин, технології та організації виробництва, кваліфікації працівників, родючості ґрунтів та ін.

Рентабельність ведення сільського господарства залежить від мотивації праці, яка визначається рівнем її оплати.

В умовах ринкової економіки ефективність виробництва значною мірою залежить від успішної реалізації продукції, тобто від маркетингової діяльності товаровиробників. Тому в найбільш великих агропромислових формуваннях, що виробляють широкий асортимент продукції, а також у господарствах, які реалізують значну частину продукції за межі свого адміністративного району та області, необхідно створювати маркетингові служби.

3.2. Удосконалення економічного механізму управління виробництвом в агропромислових формуваннях

Важливе значення у розвитку сільського господарства має управління, так як від нього значною мірою залежать результати господарської діяльності. Управління означає керівництво, напрямок чиеїсь діяльності. Управління виробництвом являє собою процес впливу на колектив людей або окремих працівників для досягнення певних цілей.

Мета управління господарством – ефективне функціонування та розвитку виробництва. Тому про ефективність та якість управління насамперед можна судити за досягнутими результатами.

Ефективність управління – це відносна характеристика результативності діяльності конкретної керуючої системи, що відбивається в різних показниках як об'єкта управління, так і власне управлінської діяльності (суб'єкта управління), що мають як кількісні, так і якісні характеристики.

Економічні методи управління являють собою систему способів і засобів впливу на економічні інтереси колективу людей і окремих працівників, напрямних їх діяльність на досягнення поставлених цілей.

До економічних важелів впливу на об'єкт управління відносяться господарський розрахунок; оплата праці; преміювання; податки; ціноутворення; фінансування; кредитування; економічний аналіз.

Одним з основних питань державного регулювання в АПК стає підвищення ефективності використання бюджетних коштів.

Ефективним інструментом є програмно-цільовий метод управління, який можна розглядати в широкому і вузькому сенсах. У широкому сенсі програмно-цільовий метод управління – це вплив суб'єкта управління на об'єкт управління, вироблене на основі методології системного аналізу. У вузькому сенсі сутність програмно-цільового методу зводиться тільки до розробки та реалізації цільових комплексних програм різного типу.

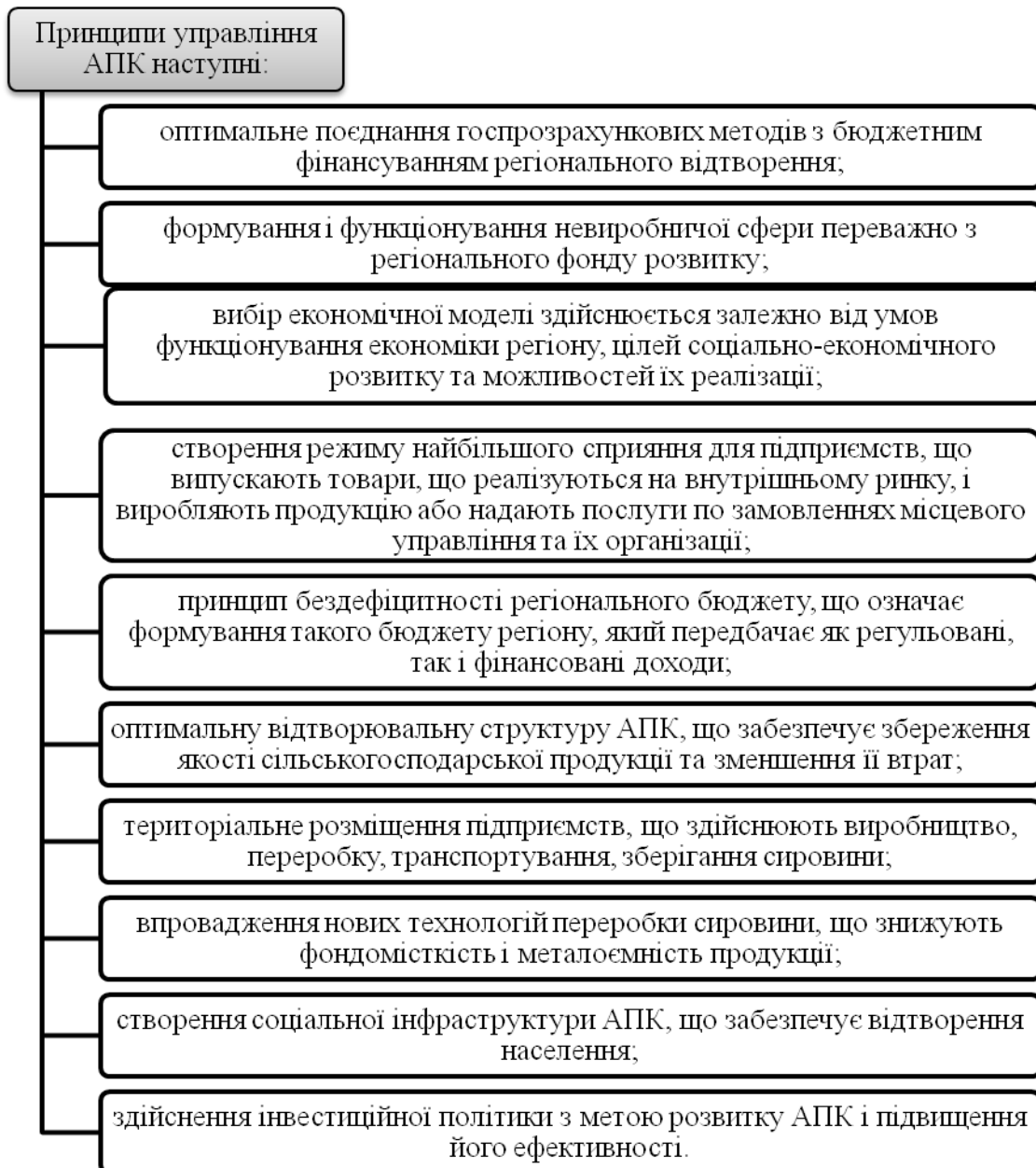
Сутність програмно-цільового методу полягає у відборі пріоритетних цілей економічного, соціального, науково-технічного розвитку, розробці взаємопов'язаних заходів з їх досягнення в задані терміни з максимальною ефективністю при необхідному забезпеченні ресурсами. Метод програмно-цільового управління дозволяє сконцентрувати на досягненні стратегічних цілей всі наявні ресурси, організувати ефективний контроль, регулювання і забезпечити мотивацію всіх зацікавлених сторін.

Ефективною є система управління, при якій створюються сприятливі умови, що забезпечують досягнення виробничим колективом поставлених цілей в оптимальні терміни при оптимальних кількісних і якісних показниках і необхідних витрат ресурсів.

Принципи управління АПК відображені на рис. 3.2.

Кількісні та якісні характеристики показників об'єктів управління складають результативність діяльності керуючої системи, що в свою чергу є ефективністю управлінської діяльності. Її можна розглядати як соціально-економічну категорію, що розкриває взаємозв'язок між результатами управлінської діяльності, вираженими техніко-економічним і

соціальним ефектом, і витратами управлінської праці на досягнення цих результатів.

Рис. 3.2. Принципи управління АПК*

* Джерело: сформовано автором на основі економічної літератури

Економічна ефективність виявляється при зіставленні отриманого ефекту (результату) і використаних ресурсів або витрат.

У сільському господарстві розрізняють такі види економічної ефективності: народногосподарську, інтегрованого виробництва, галузеву та інші.

Народногосподарська ефективність сільськогосподарського виробництва оцінюється з точки зору задоволення ним потреб населення в продуктах харчування, промисловості – в сировині, а також фінансового внеску агропромислового комплексу у вирішення народногосподарських завдань.

Ефективність інтегрованого виробництва відображає результативність виробничої, комерційної та інших видів діяльності, які забезпечують виробництво кінцевого продукту АПК.

Галузева ефективність характеризує результативність використання ресурсного потенціалу та спожитих ресурсів в окремих галузях сільського господарства.

Доцільно завжди враховувати, що поняття «ефективність управління» за змістом ширше, ніж економічна ефективність управління, оскільки включає в себе не тільки економічний, а й соціальний, політичний ефект та інші.

На багатьох підприємствах існуюча система управління складається без належної наукової розробки. Характерними недоліками цієї системи є надмірна формалізація організаційної структури, її нездатність швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища, а також велика завантаженість керівного складу підприємств, внаслідок зосередження більшості зв'язків на нього, що знижує ефективність управління, наявність заступників і фахівців господарства з розмитими і пересічними діапазонами відповідальності.

Залишається недостатнім рівень якісної підготовки керівників і фахівців різних рівнів господарського управління у сфері ринкової економіки, що є основною причиною їх невпевненості в отриманні доходів від виробничої діяльності, особливо в тих випадках, коли вони ставлять свою заробітну плату в залежність від результатів діяльності підпорядкованих їм підрозділів, а це гальмує перехід первинних

внутрішньогосподарських підрозділів на комерційний розрахунок з формуванням доходу за залишковим принципом.

Знижує ефективність управління відсутність або формальна наявність в сільськогосподарських підприємствах сучасних фінансово-економічних (маркетингових) підрозділів та відповідних керівників, які несуть персональну відповідальність за результати господарсько-фінансової діяльності підприємств. У штатному розкладі не тільки господарств, а й районних, обласних управлінь часто відсутній ряд важливих посадових осіб, включаючи маркетолога, юрист-консульта, спеціаліста з інформаційних технологій. Їх відсутність тягне за собою закріплення за рештою керівниками не властивих їм функцій, що, природно, знижує ефективність управління, незважаючи на певну економію коштів.

Як показали дослідження, багато сільськогосподарських підприємств не досягають оптимального поєднання взаємодій і співвідпорядкованості в організаційних структурах управління, що відбивається на ефективності їх функціонування. Відсутній прямий зв'язок між організаційною стратегією і стратегією управління. Необхідно обґрунтоване формування організаційних структур, що особливо важливо в умовах адаптації сільськогосподарських підприємств до ринкових умов господарювання.

Аграрний сектор посідає особливе місце в економіці кожної країни. Аграрна сфера, як виробнича і життєзабезпечуюча система, включає власне аграрне виробництво, тобто виробництво сільськогосподарської продукції підприємствами різних організаційно-правових форм; виробництво ресурсів для сільського господарства (машин, устаткування, добрив, засобів захисту рослин); зберігання та переробку сільськогосподарської продукції; галузі виробничої та ринкової інфраструктури, маркетинг, і як історично сформована частина соціуму, потребує підтримки та збереження культурних традицій (в силу історично

сформованого, так званого, протиріччя між містом і селом), як найважливіша частина біоекологічної системи суспільства.

Організаційно-економічною формою функціонування аграрного сектора був агропромисловий комплекс країни (АПК).

У структуру аграрного сектора включають різні галузі, підгалузі і види виробництва. У результаті його межі в одних країнах більш широкі, в інших - менш. Оцінки соціально-економічної динаміки аграрного сектора виявляються непорівнянними. У міру змін у самій галузі та її диверсифікації, що явно проявилися в останні десять років, межі аграрного сектора економіки визначити все важче.

Необхідність державного регулювання аграрного сектора економіки зумовлена його галузевою специфікою. Нестабільність, залежність від природних умов, сезонний характер виробництва і грошових надходжень, уповільнений у порівнянні з промисловістю кругообіг і оборот фондів, використання як засобу виробництва – землі, широкої інфраструктури вимагають особливого механізму регулювання сільського господарства, що визначається державою і взаємозалежних з ним галузей в рамках аграрно-продовольчого комплексу.

Метою управління АПК є розвиток аграрного виробництва, задоволення потреб населення у продовольстві, а в промисловості – в сільськогосподарській сировині для досягнення найкращих соціальних і економічних результатів, що забезпечують високий рівень якості життя.

Ця мета ранжується за рівнями управління – держави, адміністративних районів, господарських організацій.

У свою чергу, цілі розбиваються на завдання, за якими розробляються конкретні заходи, що визначають послідовність, адресність, терміни і відповідальних за виконання.

Аграрне виробництво як об'єкт управління має специфічні особливості й тенденції сучасного періоду:

- наявність багатукладної економіки і самостійних суб'єктів господарювання;
- руйнування існуючих раніше виробничо-господарських та фінансово-економічних зв'язків між організаціями АПК і формування їх на принципово іншій основі з урахуванням вимог ринкової економіки;
- зміна системи управління в організаціях і недостатній рівень компетентності нових власників в питаннях управління;
- слабке використання вимог раціональної організації виробництва, планування, стимулювання, недостатній облік і контроль;
- ослаблення регулюючого адміністративного впливу держави на господарюючі суб'єкти і процес агропромислового виробництва;
- посилення потреби у відновленні керованості агропромисловим комплексом по «вертикалі» і «горизонталі» з боку державних органів, у формуванні прогресивних структур управління, вдосконалення важелів і стимулів державного регулювання розвитку АПК і формування раціональної системи відносин між суб'єктами власності і господарювання.

Ці особливості роблять значний вплив на організацію управління.

У минулому сторіччі функціонували, виходячи з геоекономічних інтересів суб'єкта управління, дві полярні моделі управління АПК:

- ✓ дозвільна, що забезпечує створення макроекономічних умов економічним суб'єктам для їх функціонування в умовах моделі вільного ринку;
- ✓ виробнича, забезпечує на основі регульованого ринку досягнення конкретних виробничих і соціальних показників для створення соціально-справедливих умов праці та життя населення.

Велика депресія 30 -х років - це крах ідей лібералізму, практична неспроможність дозвільної моделі управління. Вона змусила США перейти до моделі регульованого ринку на принципах державного регулювання. За законом про регулювання сільського господарства,

сільгоспвиробникам доводилося держзамовлення, встановлювалися плани посівних площ, поголів'я худоби, квоти виробництва продукції. Сьогодні планова економіка, регульований ринок – це повсякденна практика розвинених капіталістичних країн.

Катастрофічні наслідки впровадження суб'єктом управління в Україні дозвільної моделі управління, яка забороняє керувати виробництвом, втручатися в діяльність підприємців, ще раз підтвердили її практичну неспроможність, крах ідей лібералізму і в Україні. Для досягнення позитивного ефекту необхідно, як це зробили всі розвинені країни, перейти до виробничої моделі управління.

У реальних умовах багатоукладної економіки необхідна двоканальна ієрархічна система управління: для планування і створення макроекономічних умов.

Світова практика показує, що стійке функціонування ринку і досить високі темпи прогресу забезпечуються, якщо державний сектор планової економіки становить не менше 70%, нерегульований - 30%. У міру відновлення збалансованості ринку дозвільні функції зможе виконувати і виробнича система управління.

На побудову структури управління сільськогосподарськими підприємствами вплив здійснюють зовнішні і внутрішні чинники та умови.

До зовнішніх чинників відносять: цілі, принципи та методи управління, які визначаються соціально-економічною природою виробництва та відносин, сформованих на основі різноманітних форм власності в АПК; територіальне розміщення; підпорядкованість, кооперацію, інтеграцію.

До внутрішніх факторів відносять: фактори виробництва та фактори власного управлінського характеру. Фактори виробництва включають: організаційну структуру підприємства; розмір і тип виробництва; рівень спеціалізації і концентрації виробництва; оснащеність виробництва основними фондами; природні та економічні умови; наявність засобів

зв'язку і транспорту; забезпеченість і рівень кваліфікації кадрів. Фактори власного управлінського характеру включають: ступінь відповідності структури управління організаційній структурі; ступінь централізації і децентралізації функцій управління; керованість; співвідношення між територіальними та галузевими формами управління; рівень кваліфікації працівників управління; рівень механізації та автоматизації управлінських робіт.

Виділяють такі типи структур управління в АПК: лінійна структура управління (керуючий вплив на об'єкт можуть передаватися тільки керівником об'єкта, розпорядження якого обов'язкові до виконання), функціональна структура управління (підготовка рішень для лінійних керівників здійснюється спеціалізованими функціональними службами), лінійно-функціональна структура управління (по лінії загального керівництва кожен працівник підпорядковується одному керівнику, а функціональні ланки займаються питаннями, віднесеними до їх компетенції (технічна, економічна, агрономічна), при цьому остаточне рішення зберігається за загальним керівництвом), дивізійна структура управління (її формування здійснюється по конкретному виду продукції, з певного кола споживачів або регіону). Кожне відділення має власну внутрішню структуру функціональних служб і керівники відділення приймають рішення і відповідальні за кінцеві результати), матрична структура управління (під кожну програму, проект створюються мобільні групи розробників і виконавців з фахівців функціональних служб підприємства на чолі з керівником групи або проекту).

Успішне виконання завдань щодо вдосконалення господарського механізму і управління АПК багато в чому залежить і від кваліфікованого використання всіма керівниками і фахівцями існуючої системи методів управління.

Для управління необхідно не тільки визначити цілі і завдання, а й знайти найбільш активні форми залучення працівників села і цілих

сільськогосподарських колективів до досягнення поставлених цілей і завдань. Такими активними формами для органів управління сільськогосподарських підприємств є методи управління, тобто вони є організаційно-господарськими інструментами в руках керівників та спеціалістів і визначають успіх управлінського процесу.

Методи управління являють собою сукупність способів, засобів і прийомів цілеспрямованого впливу керуючої системи (керівників) на керовану систему (виконавців) з метою створення умов для чіткої організації процесу управління, використання сучасної техніки і прогресивної організації праці та виробництва і забезпечення їх максимальної ефективності для досягнення поставлених цілей.

У процесі управління виникають численні завдання, що мають різний зміст і характер, ступінь складності, специфіку конкретної обстановки, що визначає різноманітність методів управління, які використовують при їх вирішенні. Однак, незважаючи на їх різноманітність, всі вони мають своїм об'єктом виробничі колективи та окремих його членів, що обумовлює можливість їх угруповання, виявлення загальних ознак, характерних для тієї чи іншої класифікаційної групи.

Вплив методів управління на колектив працівників або окремого працівника безпосередньо пов'язане з мотивацією, тобто з утворенням у свідомості колективу або окремої людини мотиву (спонукального стимулу, до дії в потрібному напрямку).

У системі факторів, що визначають поведінку людини, важливу роль відіграють його потреби та інтереси. Усвідомлення потреби спонукає до дії. Тому активна роль методу управління в організації цілеспрямованої поведінки окремого працівника чи колективу обумовлена насамперед його орієнтацією на формування відповідних потреб.

Сукупність потреб, на яку орієнтований той чи інший метод управління, визначає його мотиваційну спрямованість. Виділяють владний, матеріальний і моральний мотиваційний вплив. За характером

мотиваційного впливу на поведінку працівників методи управління можна розділити на організаційно-розпорядчі (адміністративні), економічні та соціально-психологічні, мотиваційна характеристика яких розглядається в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Методи управління за їх мотиваційними характеристиками*

Класифікаційні характеристики методів управління	Групи методів управління		
	Організаційно-розпорядчі	Економічні	Соціально-психологічні
Мотиви поведінки	Усвідомлена необхідність дисципліни праці та управління, почуття обов'язку, прагнення особистості працювати в певній організації	Матеріальні інтереси	Соціально-психологічні (духовні) інтереси
Характер впливу в системі управління	Прямий	Непрямий	Непрямий
Основні канали впливу	Організаційний механізм: організаційна структура управління, організаційне регламентування і нормування праці, підбір кадрів, прийняття рішень	Економічний механізм і його важелі: фінанси, ціни, заробітна плата і т. д.	Соціальні механізми: групи, особистості, роль і статус особистості та т. д.
Обмеження при виборі методів	Відповідність правовим нормам, що діють регламентам і актах вищестоящих ланок управління	Відповідність вимогам економічних законів, нормам і нормативам	Відповідність морально-етичним нормам
Умови ефективного використання	Комплексне використання в рамках єдиної методології здійснення процесу управління. Систематичний аналіз ефективності використання методів		

*Сформовано автором

Організаційно-розпорядчі методи відрізняє прямий характер впливу: будь-який регламентуючий або інший адміністративний акт підлягає обов'язковому виконанню, що вимагає прийняття науково обґрунтованого рішення, а також використання дієвої системи контролю за виконанням наказів, розпоряджень.

Застосування лише владної мотивації не дозволяє повністю мобілізувати творчу активність колективу і його окремих членів на вирішення поставлених перед ними завдань. Для досягнення максимального ефекту необхідно використовувати методи, орієнтовані на матеріальні і моральні мотиви.

Економічні методи управління об'єднують усі ті прийоми і способи, за допомогою яких опосередковано впливають на економічні інтереси об'єкта управління і здійснюють матеріальне стимулювання праці як виробничих колективів, так і окремих їх членів, заснованих на свідомому використанні вимог економічних законів.

Формування ефективного економічного механізму на різних рівнях управління у сфері агропромислового виробництва передбачає забезпечення оптимального поєднання централізму в економіці з господарською самостійністю складових її структурних ланок.

Централізм і самостійність у сфері управління виробництвом знаходить своє вираження через перерозподіл прав і обов'язків між керуючим центром, з одного боку, і національно-територіальними та територіальними утвореннями і підприємствами – з іншого боку. Тому вплив на економічні інтереси підприємств та організацій АПК здійснюється як державними, так і регіональними органами управління, сільськогосподарських підприємств.

Соціально-психологічні методи управління – способи впливу на людей шляхом виховання свідомого ставлення до праці, використання соціальних і психологічних властивостей особистості і колективу.

Соціально-психологічні методи поділяються на соціологічні та психологічні засоби впливу, важливим завданням яких є забезпечення сприятливого морально-психологічного клімату.

Необхідно відзначити, що на практиці вибір методів і їх комбінацій залежить від конкретних ситуацій і завдань управління. Але зазвичай всі методи управління взаємопов'язані, тобто утворюють єдину систему і враховують одночасно організаційний і економічний інтерес, матеріальне і моральне стимулювання, соціально-психологічні чинники. Організаційно-розпорядчі, економічні та соціально-психологічні методи управління, які здійснюються в ринкових умовах, не тільки не є взаємовиключними, а, навпаки, доповнюють один одного. Будь-яке розпорядництво має обґрунтовуватися точним економічним розрахунком і підкріплюватися економічною і моральною (соціальною) зацікавленістю, а економічні та соціальні заходи розробляються і впроваджуються адміністративним апаратом управління через систему організаційно - розпорядчих методів.

Тільки в сукупності методи управління створюють умови і передумови для найбільш ефективного управління в агропромисловому секторі. Керівники всіх рівнів в сучасних умовах повинні вміти володіти всім комплексом методів управління, здійснювати правильний вибір і застосовувати конкретно ті методи, які в ринковій економіці забезпечують максимальну їх ефективність.

В агропромисловому комплексі країни повинні формуватися управлінські механізми на основі створення збалансованої антикризової системи управління суб'єктами економіки та економічними процесами, що дозволять виробникам сільськогосподарської продукції максимально використовувати наявні земельні, матеріальні, трудові ресурси, стимулювати укрупнення дрібних господарств, забезпечувати високу прибутковість виробництва. Дуже важливо при цьому максимально враховувати специфіку сільськогосподарського виробництва :

використання землі як основного засобу виробництва, природно-кліматичних факторів та їх вплив на економіку аграрного сектора.

Вирішення цих проблем має ініціювати держава, що сприяє визначенню ефективних напрямів розвитку господарюючих суб'єктів, створення передумов взаємовигідної співпраці промисловості і сільського господарства, максимальному використанню переваг територіального поділу праці впровадження в практику аграрного виробництва індустріально-інноваційних технологій.

Управління економікою і, зокрема сільськогосподарським виробництвом, здійснюється за такими напрямками: економічне, макроекономічне, адміністративно-правове з використанням різних методів (програмно-цільового, податково-бюджетного, соціального, балансового, науково-технічного).

Для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва необхідний комплексний підхід до державного управління, що забезпечує підтримку доходів товаровиробників, цінове втручання, сприяння розвитку ринку, здійснення регіональних програм, вирішення макроекономічної проблеми.

Держава як організація, що управляє економікою країни, виконує різні управлінські функції: забезпечення правової бази; захист конкуренції; розробка заходів щодо стабілізації економіки (контроль за рівнем зайнятості та інфляції).

Ступінь втручання держави в економіку країни знаходиться в прямій залежності від завдань, що вирішуються суспільством, що визначає форми і методи регулювання.

Ефективне управління економікою агропромислового комплексу вимагає створення різноманітних форм власності і господарювання, забезпечення їх рівноправності і конкурентоспроможності, створення об'єктивної основи товарного виробництва, вдосконалення грошово-кредитної системи і т. д.

Економічна ситуація на ринку продовольства та сільськогосподарської сировини, стабілізація цін на основні види матеріально-технічних ресурсів та сільськогосподарської продукції – принципи державного регулювання в аграрній сфері агропромислового комплексу.

Ринкові відносини вимагають створення адекватної системи державного регулювання сільськогосподарського виробництва. При цьому необхідно виходити з принципів: формування ефективної системи державного регулювання, що не суперечить розвитку ринкових відносин в агропромислового комплексу.

Метою державного управління сільськогосподарським виробництвом є максимальне забезпечення населення високоякісними продуктами харчування.

Основними функціями державного управління в агропромислового комплексу є:

- ✓ визначення економічної політики в аграрному секторі, включаючи питання ціноутворення, оподаткування, фінансово-кредитних відносин, страхування і т. д.;
- ✓ розробка державного механізму сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Специфіку державного управління обумовлюють: характер і обсяг охоплених ним суспільних явищ; мобілізація суспільства на досягнення суспільно значущих цілей; задоволення потреб суспільства.

Держава, будучи складним (за елементарним складом і зв'язками) і багатогранним (за функцією) суспільним явищем, що надає управлінню властивість системності: у ньому задіяно безліч державних органів, що сприяє узгодженості, координації, субординації, цілеспрямованості, раціональності та ефективності.

Важливим завданням управління сільськогосподарським виробництвом є ефективне використання наявних ресурсів регіону, з

урахуванням організаційно-економічних особливостей їх застосування. Саме тому в якості оціночних нормативів рівня господарської діяльності для сільськогосподарських підприємств пропонується усереднений фактично сформований рівень ефективності використання основних видів виробничих ресурсів.

Проведені дослідження показують, що структура чистого доходу на 60-70 % залежить від природно-економічних факторів і на 30-40 % - від результативності управлінської діяльності. Застосування множинної кореляції дозволяє визначити рівень впливу цих факторів у кожному господарстві, що, в свою чергу, може результативно використовуватися при порівняльному аналізі ефективності управління сільськогосподарським виробництвом.

На нашу думку, управління сільськогосподарським виробництвом необхідно здійснювати за наступною схемою. Міністерство аграрної політики України, розробляє стратегію сталого розвитку агропромислового виробництва з виконанням функцій створення обласних та районних управлінь, контрольно-інспекційних служб, регулювання міжрегіональних відносин; розпорядження бюджетними ресурсами (інвестиціями, кредитами, цінами, субсидіями та дотаціями).

Обласні та районні управління сільського господарства і продовольства, повинні брати участь у розподілі фінансових ресурсів, формуванні середніх і великих сільгоспідприємств на основі кооперації, з використанням різних економічних методів (ціноутворення, оподаткування, фінансування, кредитування, страхування).

Досвід розвинених країн свідчить про необхідність створення спеціалізованого «Агропромбанку». Пріоритетом його діяльності має бути комплексне обслуговування підприємств АПК та суміжних з ним галузей; наближення до виробників і переробників сільськогосподарської продукції; формування середньо-і довгострокових ресурсів для фінансування матеріально-технічної бази, участь кредитних організацій у

реалізації державних програм із субсидування, за допомогою прямого кредитування, надання гарантій, здійснення розрахунково-платіжних операцій; впровадження сучасних банківських технологій, реалізація програм фінансової підтримки, агропромислового виробництва, інвестування лізингових компаній шляхом прямого кредитування; надання гарантій; формування довгострокових ресурсів за рахунок випуску облігацій; співпраця з системами сільських кредитних товариств.

Вивчення досвіду оподаткування сільського господарства в розвинених країнах дозволяє виділити тенденції, які можуть враховуватися при розробці методичних підходів до вдосконалення податкової системи в сільському господарстві. Серед них :

- ✓ використання податкової політики для стимулювання аграрного виробництва та окремих його галузей;
- ✓ віднесення земельного (майнового) податку до місцевого рівня оподаткування з метою зміцнення доходної частини бюджетів та підвищення контролю з боку місцевих органів за використанням земель;
- ✓ надання податкових стимулів для інвестицій в сільське господарство шляхом виключення з оподаткування частини доходу, що направляється на розширення виробництва;
- ✓ розрахунок ставок оподаткування на основі усереднення даних господарської діяльності за попередні роки з метою нівелювання впливу природно-кліматичних та ринкових факторів;
- ✓ одноразове стягування податків в кінці сільськогосподарського року.

Для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в державі і, зокрема регіону пропонується:

Здійснення державного управління економікою агропромисловим комплексом за наступними напрямками: підтримка доходів сільгосптоваровиробників (компенсаційні платежі, платежі при збитках від стихійних лих: збитках, пов'язаних з реорганізацією виробництва); цінове

втручання (підтримка внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію, встановлення квот і податків на експорт та імпорт продовольства); сприяння розвитку ринку (відшкодування витрат на зберігання і транспортування продукції), виробничої інфраструктури; здійснення регіональних програм; макроекономічна політика (пільги, підтримка національної валюти, зовнішня економічна діяльність); підтримка доходів виробників (пряма і непряма).

Державна підтримка цін має бути спрямована на встановлення рівня індикативної ціни, що враховує її верхні і нижні межі коливань, яку держава гарантує за рахунок бюджетних коштів.

Необхідне використання механізму захисних заходів (митні мита, компенсаційні платежі товаровиробникам та експортерам, що покривають різницю між внутрішніми та світовими цінами), що дозволяють конкурувати на світовому ринку. Ціни на сільгосппродукцію мають встановлюватися в розмірі, що перевищує світовий рівень (різниця покривається за рахунок мита на сільськогосподарський імпорт і податку на додану вартість).

Управління сільськогосподарським виробництвом має здійснюватися Міністерством аграрної політики України, яке розробляє стратегію розвитку і виконує функції створення систем обласного та районного управління, контрольно-інспекційних служб, регулювання міжгалузевих відносин та розпорядження бюджетними ресурсами (інвестиціями, кредитами, цінами, субсидіями та дотаціями) через обласні та районні управління сільського господарства, яким слід брати участь у розподілі фінансових ресурсів, формуванні різних середніх і великих форм господарювання, заснованих на принципах кооперації, з використанням різних економічних методів (цін, податків, фінансування, кредитування, страхування).

Пропонується стимулювати агропромислове виробництво з використанням нефінансових методів: інституційних, адміністративних і

організаційно-економічних. Для цього необхідно вдосконалювати нормативно-законодавчу базу та економічні механізми, спрямовані на впровадження індустріально - інноваційних технологій, формування середніх і великих сільгоспформувань, що забезпечують більш ефективне використання ресурсного потенціалу.

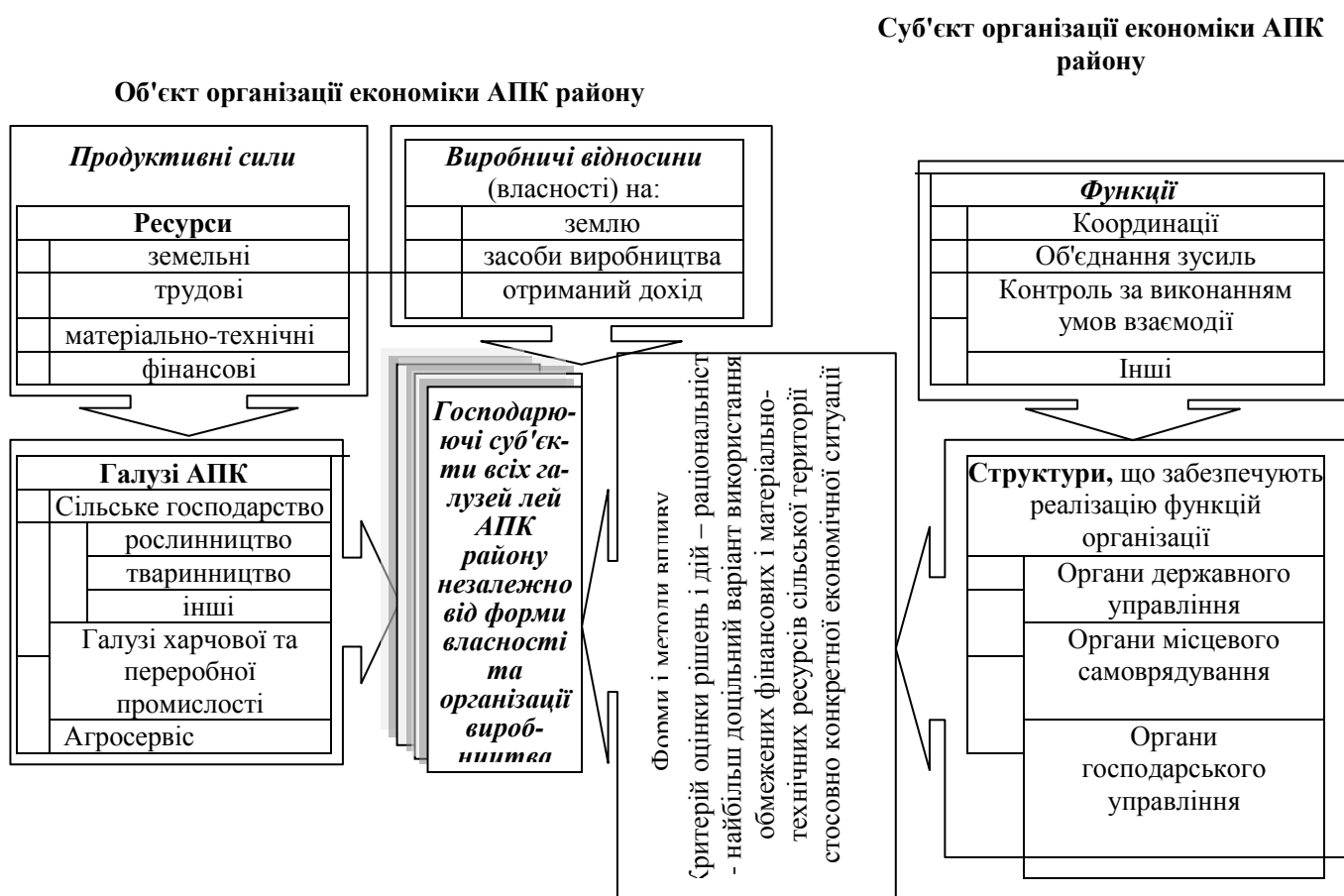
3.3. Основні напрямки раціональної організації економіки АПК регіону

Історично необхідність в організації цілеспрямованої діяльності з ефективного використання наявних ресурсів особливо яскраво проявилася тоді, коли відбувся поділ праці і виник товарообмін. Необхідність в ній в територіальному аспекті виникла з початком адміністративно-територіального поділу країни, а з розвитком товарно-грошових відносин і різким скороченням ресурсів в галузі в останні роки, ця необхідність незрівнянно зростає.

АПК регіону – це сукупність господарюючих суб'єктів і установ зі складною системою зв'язків, обумовлених використанням загальних виробничої і соціальної інфраструктур, кожна з яких покликана забезпечувати собі відтворення ресурсів і формувати в собі оптимальні виробничі відносини, а в сукупності - вирішувати завдання поповнення обласного бюджету, підвищення рівня забезпеченості населення продуктами харчування і розвитку соціальної сфери.

До сих пір стосовно агропромислового комплексу сільського регіону використовувалася категорія «організація виробництва», яка включала в себе розміщення виробництва, формування структури підприємств, територіально-виробничих комплексів, утворення виробничої та посередницької інфраструктури і т. д. Однак в умовах виробничо-фінансової самостійності господарюючих суб'єктів галузі та втрати органами галузевого управління впливу на їх діяльність поняття «організація виробництва» стало застосовуватися лише до

господарюючого суб'єкта. Але навіть за умови крайньої необхідності в рішенні питань розміщення виробництва, формування структури підприємств виробничої та посередницької інфраструктури обласний рівень може лише координувати ці процеси, регулюючи економічні відносини між товаровиробниками різних секторів економіки АПК, а значить, мова повинна йти не про «організації виробництва», а про «організації економіки», яка в дослідженні розглядається як функція, що реалізується через певну організаційну структуру та комплекс соціально-економічних відносин (рис. 3.3). В умовах товарно-грошових відносин її реалізація заснована на виборі найбільш доцільних варіантів використання обмежених фінансових і матеріально-технічних ресурсів сільської території стосовно конкретної економічної ситуації.

Рис. 3.3. Структура раціональної організації економіки АПК сільського адміністративного району

Реалізація даної функції спрямована на досягнення максимальної економічної ефективності діяльності господарюючих суб'єктів АПК і соціального ефекту на даній території. При цьому економічна ефективність галузі буде характеризуватися такими показниками, як прибуток, собівартість продукції, рентабельність виробництва і реалізації продукції, рентабельність капіталу, продуктивність праці і т. д., а соціальний ефект - показниками, що характеризують рівень життя населення: доходи на середньорічного працівника галузі, прожитковий мінімум населення, обсяг і вартість одержуваних соціальних послуг, рівень зайнятості населення і т. д.

Потреба в цій функції обумовлена тим, що господарюючі суб'єкти, розташовані на території району, в процесі господарської діяльності вступають між собою в певні економічні відносини, які реалізуються за допомогою товарообміну (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Механізм взаємодії всередині об'єкта організації економіки АПК регіону

Основу економіки АПК регіону становить сільське господарство. Організація економіки в цій галузі передбачає вирішення питань створення умов для поглиблення спеціалізації, вдосконалення структури виробництва, підбору найбільш ефективних технологій. Сільськогосподарське виробництво є ймовірнісною системою, де на результати виробництва значний вплив мають природні фактори, що ускладнюють вирішення багатьох питань. При розробці напрямів раціональної організації економіки сільського господарства в АПК регіону важливо мати на увазі, що в осяжній перспективі великі підприємства залишаться основними виробниками енергоємної товарної сільгосппродукції. Тому, з одного боку, найважливіше значення набувають питання організації економіки на господарському рівні, особливо в умовах максимальної самостійності господарюючих суб'єктів, з іншого - їх підтримка з боку місцевих органів управління. В умовах обмежених матеріально-технічних і трудових ресурсів і впливу ринкового попиту на структуру виробництва значення обласного рівня зростає у вирішенні питань використання земель сільгосппризначення (проведення землевпорядних робіт, постановки на кадастровий облік земель, що знаходяться у спільній частковій власності, передача земельних ділянок в оренду або до статутного складеного капіталу на довгострокову перспективу, визначення порядку володіння та користування земельними ділянками, розмірів орендної плати та її термінів), ефективного використання робочої сили (стримування офіційного і прихованого безробіття), підвищення рівня технічної оснащеності виробництва (використання технічного парку, придбання нової техніки), контролю за виконанням окремих функцій всередині сільськогосподарських підприємств з боку тих, хто надає їм для виконання цих функцій ресурси.

Структура сільгоспвиробництва, розміщення галузей визначають стан виробничої інфраструктури - установ і організацій, що займаються матеріально-технічним постачанням, електро- і тепlopостачанням,

будівництвом, зайнятих перевезеннями усіма видами транспорту, агросервісним обслуговуванням, надають наукові, технологічні та інформаційні послуги, послуги зв'язку. Завдання суб'єкта раціональної організації економіки АПК в даній галузі – скоординувати діяльність даних структур і узгодити їх інтереси з інтересами сільгосптоваровиробників, що в підсумку буде сприяти комплексному та ефективному використанню ресурсів і резервів.

Раціональна організація економіки АПК неможлива без вирішення проблеми скорочення втрат продукції. Це завдання вирішує наявність на території району переробної промисловості, що сприяє збільшенню асортименту продукції, яка споживається населенням в переробленому вигляді, та обсягів реалізованої сільгосппродукції. Автором вивчено зарубіжний досвід вирішення проблем агросервісного обслуговування сільгосптоваровиробників і переробки сільгосппродукції.

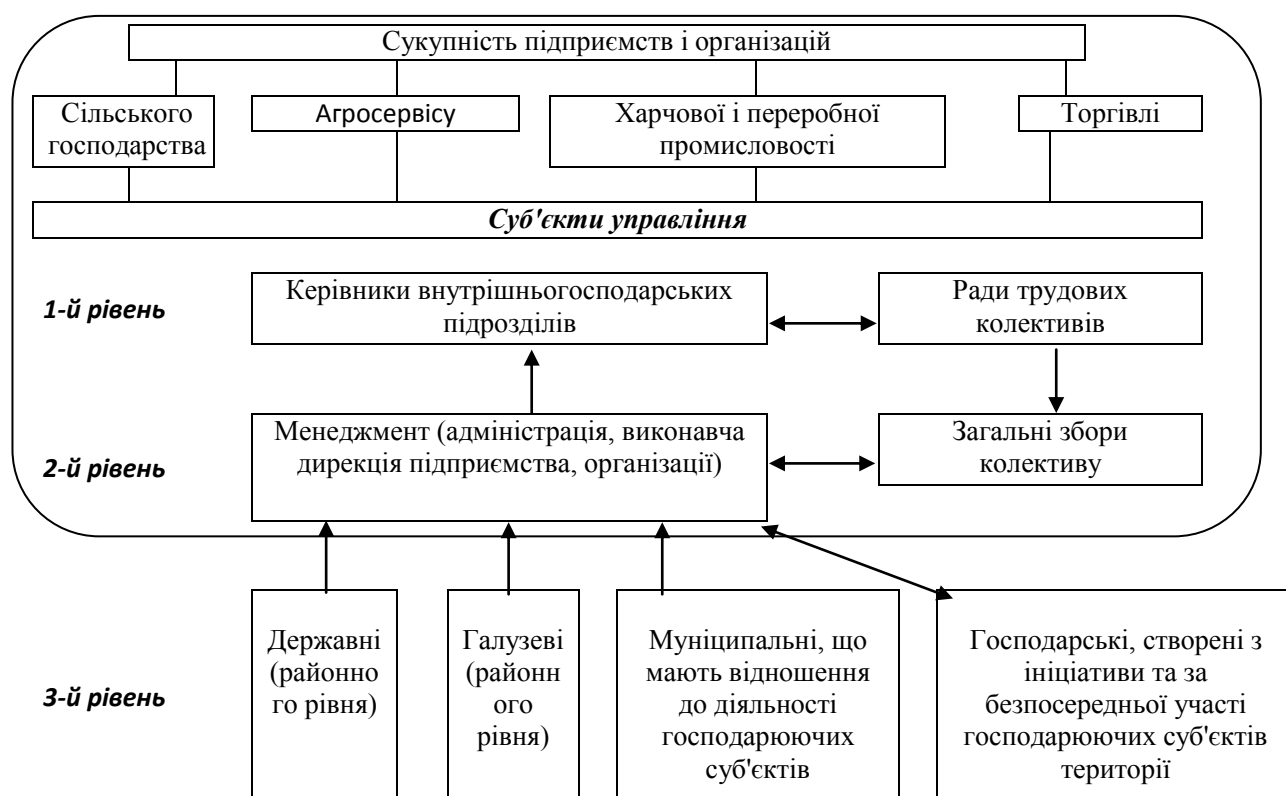
Кожна з галузей, які формують економіку АПК району, має свої напрямки та організаційно-економічний механізм розвитку, проте загальними для них є такі принципи, як баланс попиту і пропозиції; економічна ефективність послуг для власної діяльності і для кожного споживача продукції; конкуренція і свобода вибору контрагентів на ринку послуг; як повна ізолюваність, так і стан взаємодії (кооперація та інтеграція), залежне від дотримання прийнятих сторонами економічних умов - купівлі-продажу і участі в розподілі прибутку.

Суб'єкт організації економіки АПК як організаційна структура являє собою перш за все сукупність суб'єктів: суб'єкти управління кожного підприємства (1 і 2-й рівні), організації, установи всіх галузей АПК сільського адміністративного району, які вирішують проблеми або контролюють діяльність цих підприємств і організацій (3-й рівень) (рис. 3.5). Третій рівень складається з декількох видів систем управління: державного, господарського і місцевого самоврядування.

Система державного управління АПК району покликана визначати стратегію розвитку галузі, контролювати використання природних і матеріально-технічних ресурсів, виконання господарючими суб'єктами законодавства України, займатися питаннями розробки стратегії розвитку галузі, підготовки і перепідготовки кадрів.

Система господарського управління як сукупність суб'єктів управління об'єднань товаровиробників різних галузей АПК, що створюються для забезпечення оптимальних умов господарювання своїм засновникам і учасникам, формується на основі кооперації та інтеграції з ініціативи самих товаровиробників для того, щоб вирішувати найбільш гострі для них проблеми.

Рис. 3.5. Структура суб'єкта раціональної організації економіки АПК сільського адміністративного району

Тобто, керуючись територіально-галузевим підходом, категорію «організація економіки АПК» з точки зору суб'єкта ми розглядаємо як свідомі і цілеспрямовані дії, покликані об'єднувати господарюючі суб'єкти

всередині території для створення єдиного процесу виробництва, зберігання, переробки і реалізації сільськогосподарської сировини та продовольства, встановлювати і підтримувати оптимальні пропорції між підприємствами кожної з галузей, але з позиції інтересів виробництва насамперед сільськогосподарської продукції.

Функціональна структура суб'єкта організації економіки АПК району – це сукупність функцій, що дозволяють йому реалізовувати цілі і завдання, що стоять перед галуззю. Тобто фактично мова йде про функції галузевих органів управління районним АПК. У дослідженні розкрито найбільш актуальні для сучасного АПК сільських адміністративних районів функції раціональної організації економіки: координація, забезпечення взаємодії господарюючих суб'єктів території з господарюючими суб'єктами регіону і економіки країни в цілому, регулювання, підтримка, планування, облік і контроль.

Функція координації в умовах обмежених фінансових і матеріально-технічних ресурсів більшості товаровиробників території є найбільш значимою. Реалізувати її найпростіше за допомогою об'єднання зусиль підприємств і організацій всіх сфер АПК, і перш за все – в сільському адміністративному районі, де чітко видно перспективи розвитку сільгоспвиробництва, яке обслуговує і культурно-побутову сферу, можливості об'єднання ресурсів і маневрування ними з урахуванням інтересів всіх підприємств агропромислового комплексу. Напрями цієї взаємодії будуть визначатися потребами товаровиробників у реалізації тих чи інших функцій, а його доцільність та ефективність – тим, в якій мірі вони відповідають і сприяють досягненню кінцевої мети, реалізації загальної функції АПК території.

Функція забезпечення взаємодії господарюючих суб'єктів території з господарюючими суб'єктами регіону і економіки є виключно господарською, тому для її реалізації потрібно створення або самостійне

об'єднання товаровиробників, або впровадження до складу існуючого об'єднання відповідної служби, підрозділу.

Планування розглядається з точки зору визначення стратегії розвитку АПК території (корінні зрушення в галузевій структурі і створення розгалуженої виробничої та ринкової інфраструктур) та визначення тактичних завдань (реалізація цінової, податкової та кредитно-фінансової політики та зовнішньоекономічної діяльності), що сприяють підвищенню ефективності аграрного виробництва.

Функція регулювання в сучасних умовах є прерогативою держави. Ця функція особливо актуальна в умовах відсутності паритету у взаєминах між підприємствами різних галузей АПК і обмежених державних ресурсів, що надходять в галузь, що обумовлює необхідність пошуку місцевих ресурсів і можливостей.

У сучасних умовах особлива увага повинна бути приділена фінансовій підтримці різного роду об'єднань товаровиробників, розвитку кустарних і підсобних промислів, особливо в праценадлишкових районах, системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів АПК.

Крім того, до провідних функцій суб'єкта організації агропромислового виробництва в районі слід віднести облік, особливо ресурсів, що належать державі, контроль, поповнення місцевого бюджету.

Висновки до розділу 3

1. Сутність організаційно-економічних передумов підвищення ефективності виробництва полягає у використанні потенційних можливостей покращення кінцевих результатів роботи, тобто резервів – різниці між максимально можливим результатом господарської діяльності та його фактичним показником.

2. Ефективність сільського господарства в значній мірі залежить від інтенсивності ведення виробництва. Найважливіші напрямки інтенсифікації виробництва – застосування інтенсивних ресурсозберігаючих технологій виробництва продукції, освоєння науково обґрунтованих сівозмін, вдосконалення насінництва та племінної роботи у тваринництві.
3. Структура сільгоспвиробництва, розміщення галузей визначають стан виробничої інфраструктури - установ і організацій, що займаються матеріально-технічним постачанням, електро- і теплопостачанням, будівництвом, зайнятих перевезеннями усіма видами транспорту, агросервісним обслуговуванням, надають наукові, технологічні та інформаційні послуги, послуги зв'язку. Завдання суб'єкта раціональної організації економіки АПК в даній галузі – скоординувати діяльність даних структур і узгодити їх інтереси з інтересами сільгосптоваровиробників, що в підсумку буде сприяти комплексному та ефективному використанню ресурсів і резервів.

Висновки

1. Існування змішаної економіки, що передбачає наявність в економіці різних організаційних форм господарювання, зумовлює різноманітність оцінок ефективності діяльності конкретного підприємства. Кожен окремий суб'єкт в оцінці ефективності роботи підприємства виходить з власних інтересів тому найоб'єктивнішою і найкориснішою оцінкою функціонування підприємства можна вважати таку оцінку, що відповідає інтересам усіх членів суспільства.

2. Критерій ефективності – це основна ознака, на базі якої проводиться оцінення. Він повинен синтезувати кінцеві результати використання відповідних ресурсів, що застосовуються у даній галузі. У АПК критерієм є постійне збільшення виробництва чистої продукції при найменших затратах живої та уречевленої праці на базі раціонального використання земельних, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів.

3. На Тернопільщині після чотирьох приросту валової продукції сільського господарства спостерігається деякий її спад. У 2015р. в області одержано валової продукції аграрного сектору (в постійних цінах 2010р.) на суму 8165,4 млн. грн., що на 10,9% менше, ніж у 2014р; проте, на 54,5% більше, ніж у 1990р. Серед інших областей України Тернопільська за рівнем виробництва валової продукції займає 16 місце. Індекси продукції сільського господарства, як Тернопільської області так і України у 2015 році перебувають у зоні нижче 100% (відповідно 88,8% та 95,2%), чого не спостерігалось з грудня 2010 року.

4. Найбільш вагомим був вклад Тернопільщини у виробництво цукрових буряків (фабричних), ріпаку на зерно, картоплі та плодів й ягід. За обсягом виробництва цих культур область посіла відповідно 5, 3, 12-13 (картоплі та плодів й ягід) місця серед інших регіонів.

5. Протягом 2000-2015 рр. спостерігається зростання показників продуктивності праці у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області. Динаміка зростання продуктивності праці протягом усього досліджуваного періоду пояснюється, перш за все, зменшенням чисельності працівників, задіяних у сільськогосподарському виробництві.

6. Галузь рослинництва є базовою складовою сільськогосподарського виробництва і займає особливе місце в економіці області. У 2015р. частка продукції рослинництва в загальному обсязі сільськогосподарського виробництва склала 71,13%.

7. У 2015р. порівняно з 2014р. в області зменшили обсяги виробництва усіх основних сільськогосподарських культур, крім соняшнику, ріпаку, плодів та ягід. Особливо вагомо впало виробництво цукрових буряків (фабричних) (на 58,1%), картоплі (на 27,7%) овочів (на 5,7%), яких у 2015р. зібрали відповідно 726,6 тис. т, 927,8 тис. т та 255,4 тис. т. Більшість сільськогосподарських культур у 2015р. мали нижчу врожайність у порівнянні з 2014р.

8. У 2015р. в порівнянні з 2014р. в сільськогосподарських підприємствах спостерігалось збільшення обсягів виробництва всіх видів продукції тваринництва, що зумовлено не лише нарощуванням чисельності окремих видів худоби та птиці, а й покращенням її продуктивності. Агроформування в 2015р. отримали від корови по 5469 кг молока, що на 219 кг більше, ніж у 2014р. Від однієї курки-несучки сільськогосподарські підприємства в 2015р. одержали по 269 шт. яєць, або на 28 шт. більше проти 2014р.

9. Аналізуючи результати діяльності підприємств за останні чотири роки, можна відзначити, що починаючи з 2012 року економічна активність підприємств різних галузей економіки, в т.ч. і сільськогосподарських, у зв'язку з політичною ситуацією в країні, нестабільністю валюти, зміни влади та інших негативних чинників почала знижуватись і досягла свого мінімуму у 2014 році з середнім рівнем збитковості операційної діяльності 7,1%. І хоча спостерігається поступове зростання прибутковості операційної діяльності (у 2015 р. рівень рентабельності операційної діяльності був найвищим і становив 22,9%), значна частка підприємств є збитковими, неплатоспроможними. Так, у 2015 році частка збиткових підприємств все ще становила 14,5 %, що на 4,3 % менше попереднього року.

10. Повна собівартість продукції сільського господарства сільськогосподарських підприємств Тернопільської області, які звітували за формою за ф.№50-сг у 2015 році зростає на 28,3% та 81,3% відповідно до 2014 р.

та 2013 р. позитивним є те, що дохід (виручка) від реалізації за аналізований період зростала більшими темпами, ніж собівартість, а саме, на 48,2% та 134,6% відповідно до 2014 р. та 2013 р. Як, наслідок рентабельність у 2015 р. була вищою, ніж у 2014 р. та 2013 р. відповідно на 18,8% та 31,8%.

11. Для подолання кризи в аграрному секторі та підвищення ефективності роботи сільськогосподарських організацій (підприємств) в першу чергу необхідно створити дієвий економічний механізм шляхом здійснення державного регулювання та вдосконалення економічних відносин між партнерами АПК.

12. Необхідність державного регулювання аграрного сектора економіки зумовлена його галузевою специфікою. Нестабільність, залежність від природних умов, сезонний характер виробництва і грошових надходжень, уповільнений у порівнянні з промисловістю кругообіг і оборот фондів, використання як засобу виробництва – землі, широкої інфраструктури вимагають особливого механізму регулювання сільського господарства, що визначається державою і взаємозалежних з ним галузей в рамках аграрно-продовольчого комплексу.

13. Основу економіки АПК регіону становить сільське господарство. Організація економіки в цій галузі передбачає вирішення питань створення умов для поглиблення спеціалізації, вдосконалення структури виробництва, підбору найбільш ефективних технологій. Сільськогосподарське виробництво є ймовірнісною системою, де на результати виробництва значний вплив мають природні фактори, що ускладнюють вирішення багатьох питань. При розробці напрямів раціональної організації економіки сільського господарства в АПК регіону важливо мати на увазі, що в осяжній перспективі великі підприємства залишаться основними виробниками енергоємної товарної сільгосппродукції. Тому, з одного боку, найважливіше значення набувають питання організації економіки на господарському рівні, особливо в умовах максимальної самостійності господарюючих суб'єктів, з іншого - їх підтримка з боку місцевих органів управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азізов С.П. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах: підручник / С.П. Азізов, П.К. Канінський, В.М. Скупий; за ред. проф. С.П. Азізова.– К.: ІАЕ, 2001.– 934 с.
2. Андрійчук В.Г., Вихор Н.В. Повышение эффективности агропромышленного производства. – К.: Урожай, 1990. – 232 с.
3. Андрійчук В.Г. Оцінка макро- та мікро параметрів економіки в контексті продовольчої безпеки України // Економіка АПК. – 2001. – № 5. – С. 61 – 65.
4. Артимонова І. В. Методичні підходи до оцінки ефективності маркетингової діяльності аграрних підприємств / І. В. Артимонова // Актуальні проблеми економіки. - 2010. - № 5. - С. 46-51.
5. Баланюк І. Ф. Результативність функціонування аграрних підприємств регіону / І. Ф. Баланюк, Л. О. Зброй // Економіка : проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 249 : Том II. - Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. -С. 393-402.
6. Бевзелюк А.А. Расчеты эффективности хозяйственных мероприятий. – Мн.: Наука и техника, 1989. – 112 с
7. Березвін А.І. Основні методологічні положення розробки моделі інтегрованих продуктових підкомплексів // Економіка АПК. – 2001. – № 5. – С. 11 – 15.
8. Білецька К. Ю. Сутність категорії «Економічна ефективність виробництва» / К. Ю. Білецька // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. - 2014.-Вип. 150.-С. 74-81.
9. Бондар Н. М. Економіка підприємства : нави, посів. /Н. М. Бондар. - К. : Видавництво Л.С.К., 2004. - 400 с.
10. Братанич М. В. Класифікація видів і форм прояву ефективності / М. В. Братанич. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.rusnauka.com/>.
11. Виробництво основних сільськогосподарських культур у 2014 році. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Витрати та ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг). Вип. 5. / [Воскобійник Ю. П., Шпикуляк О. Г., Камінський І. В. та ін..] ; за ред. Ю. П. Воскобійника. - К. : ННЦІАЕ, 2012.-438 с.
13. Габор С. С. Сучасні підходи до ефективності виробництва / С. С. Габор, В. С. Габор // Інноваційна економіка. - 2010. - №2- С.60-65.
14. Говорушко Т. А. Ефективність як економічна категорія Т. А. Говорушко. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/>.
15. Грузнов І. І. Організаційно-економічні механізми управління / І. І. Грузнов. - Одеса : Астропрінт, 2000. - 292 с.
16. Демешко Ю.О., Богацька Н.М. Ефективність використання трудових ресурсів підприємства / Ю.О. Демешко, Н.М. Богацька // Науковий потенціал. Секція Економіка. - 2011. - № 3. - С. 86-89.
17. Дієсперов В.С. Визначення ефективності в сільськогосподарському підприємстві / В.С. Дієсперов // Економіка України.– 2007.–№ 10.– С.70-78.
18. Дорош И.И. Эффективность капитальных вложений в сельское хозяйство. – К.: Урожай, 1980. – 168 с.
19. Драгун Л., Вакульчик О. Интегральный показатель для анализа эффективности производства // Економіка України. – 1995. – № 9. – С.93 – 95.
20. Економіка підприємств: Підручник / за ред. С.Ф. Покропивного. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.
21. Економіка підприємства : навч.посів / за ред. А. В. Шегди. - К. : Знання. 2005. -431 с.

22. Економіка сільського господарства : навч. посіб. / [Збарський В.К. Бабієнко М.Ф., Куласць М.М., Синявська І.М., Хоменко М.П.] ; за ред. проф В. К. Збарського. - К.: Агроосвіта, 2013. - 352 с.
23. Економіка та організація виробництва: підруч. / за ред. В.Г. Герасимчука, А.Е. Розенплентера.– К.: Знання, 2007.– 678 с.
24. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видав. центр “Академія”, 2000. – 864 с.
25. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видав. центр “Академія”, 2001. – 864 с.
26. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видав. центр “Академія”, 2002. – 848 с.
27. Економічні результати сільськогосподарського виробництва у 2015 році. Експрес випуск. - Головне управління статистики у Тернопільській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/Express/01_04.pdf
28. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки. Виробництво органічної продукції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.Ua/systemi/files/8.2.%20Basic%20Material%20UKR.pdf>.
29. Железняк В. В. Дослідження підходів до формування системи показників кількісної та якісної оцінки економічного потенціалу підприємства / В. В. Железняк, Л. А. Шило // Ефективна економіка, 2010. - № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=313>.
30. Іванілов О. С. Економіка підприємства : підруч. [для студ. виш. навч. закл.] / О. С. Іванілов. - К : Центр учбової літератури, 2009. - 728 с.
31. Іванух Р.А., Пантелейчук М.М., Попович І.В. Довідник економічних показників сільського господарства / За ред. І.В. Поповича. – К.: Урожай, 1979. – 168 с.
32. Ковальчук І. В. Ковальчук. - К. : І. В. Економіка підприємства: навч. посіб. / Знання, 2008. - 679 с.
33. Константинов К.І. Про пріоритетні напрями залучення іноземних інвестицій у переробну промисловість України: Зб. наук. праць / НАНУ Ін-т економіки; Редкол.: В.М. Трегобчук (відп. ред.) та ін. – К., 2000. – 131 с.
34. Костюченко Т. І. Оптимізація виробничо-галузевої структури сільськогосподарського підприємства із застосуванням економіко-математичної моделі/ Т. І. Костюченко // Економіка АПК. - 2002. - № 8. - С. 76-81.
35. Кравченко В. Н. Диагностика и оценка эффективности основной деятельности предприятия / В. Н. Кравченко, А. Ю. Лысенко // Економіка промисловості. - 2010. —№ 4(52). - С. 145-152.
36. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка навч. посіб. / Н. С. Краснокутська. - Київ: Центр навчальної літератури. 2005. - 352 с.
37. Кулішов В.В. Економіка підприємства: теорія і практика: навчальний посібник. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 216 с.
38. Літвінова В. О. Економічна ефективність : сутність та форми / В. О. Літвінова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. - 2014.-№ 2.-С. 43-45.
39. Літковець Ю. О. Проблеми побудови інтегрального показника ефективності виробництва. [Електронний ресурс] / Ю. О. Літковець // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». - Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2609>.
40. Лузан Ю.П. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: теоретично-методологічний аспект / Ю.П. Лузан // Економіка АПК. - 2011. - № 2. - С. 3-12.
41. Лупенко В. Оцінка ефективності праці в сільському господарстві //АПК: Економіка, управління. – 1992. – № 10.

42. Макаренко П.М. Цінова політика як фактор підвищення дохідності аграрного виробництва в умовах Світової організації торгівлі / П.М. Макаренко // Економіка АПК.– 2008.– №5.– С.44-48.
43. Макконнелл Кемпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика, в 2 т.: Пер. с англ. II-го изд. – М.: Республика, 1992. – 400 с.
44. Малік М. Й. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва / М. Й. Малік, М. А. Хвесик // Економіка АПК. - 2010. - № 5. - С. 3-12.
45. Манів З. О. Економіка підприємства : навч. посіб. / З. О. Манів, І. М. Луцький. - К. : Знання, 2004. - 580 с.
46. Мацибора В.І. Економіка підприємства: навч. посіб. / В.І. Мацибора, В.К. Збарський, Т.В. Мацибора.– К.: Каравела, 2008.– 312 с.
47. Меньшиков С.М. Новая экономика. Основы экономических знаний. Учебное пособие. – М.: Международные отношения, 1999. – 400 с.
48. Моцна І. В. Теоретичні аспекти визначення сутності понять «ефективності виробництва» та «ефективність функціонування підприємства» / І. В. Моцна // Комунальне господарство міст. - 2011. - Випуск 100. - С. 207-
49. Омаров А.М. Повышение эффективности производства. – М., 1980. – 256 с.
50. Онищенко О., Юрчишин В. Методологічний аспект порівняльної оцінки ефективності різних форм господарювання в аграрній сфері // Економіка АПК. – 1997. – № 4. – С. 50 – 60.
51. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2015 рік : [статистичний щорічник / відповідальна за випуск Савчук В. І.] – Тернопіль.: Головне управління статистики у Тернопільській області Державного комітету статистики України, 2016. – 60 с.
52. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2014 рік : [статистичний щорічник / відповідальна за випуск Савчук В. І.] – Тернопіль.: Головне управління статистики у Тернопільській області Державного комітету статистики України, 2015. – 60 с.
53. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2013 рік : [статистичний щорічник / відповідальна за випуск Савчук В. І.] – Тернопіль.: Головне управління статистики у Тернопільській області Державного комітету статистики України, 2014. – 60 с.
54. Основы экономической теории / С.В. Мочерный, В.К. Симоненко. В.В. Секретарюк, А.А. Устенко; Под общ. ред. С.В. Мочерного. – К.: О-во “Знання”, КОО, 2000. – 607 с.
55. Офіційний сайт Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/>
56. Пасхавер А.Й. Оценка эффективности технического перевооружения предприятий в новом хозяйственном механизме / АН УССР. Ин-т экономики; Отв. ред. В.П. Александрова. – К.: Наукова думка, 1990. – 152 с.
57. Пасхавер Б.Й. Ціни виробництва і споживання продовольчого ринку/ Б.Й. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – №12. –С.51-61.
58. Петрушка Т. О. Оцінювання ефективності ресурсного забезпечення виробничо-господарської діяльності промислових підприємств / Т. О. Петрушка // Науковий вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць. -Львів : РВВ НЛТУ України. - 2011. - Вт. 21.02. - С. 269-275.
59. Петухов Р.М. Оценка эффективности промышленного производства: (Методы, показатели). – М.: Экономика, 1990. – 95 с.
60. Пономаренко В. С. Структура визначення інтегрального показника системної ефективності розвитку підприємства / В. С. Пономаренко, І. В. Гонтарева // Економіка розвитку. - №1. - 2012. - С. 86-94.

61. Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції: Закон України // Галицькі контракти. – 1997. – № 45. – С. 67 – 68.
62. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 35. – С. 258.
63. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 35. – С. 258.
64. Про інвестиційну діяльність: Закон України // Підприємство і підприємництво. – К, 1992. С. – 58 – 64
65. Про лізинг: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 16. – С. 1
66. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / В.І. Бойко, О.Г. Булавка, В.І. Власов [та ін.]: Матеріали Десятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 10-11 квіт. 2008 р.– К.: ННЦ ІАЕ, 2008.– 101с.
67. Рац О. М. Визначення сутності поняття «ефективність функціонування підприємства» / О. М. Рац // Економічний простір, 2008. - № 15.-С. 275-286.
68. Реалізація та надходження на переробні підприємства сільськогосподарської продукції в Тернопільській області за 2015 рік : [статистичний щорічник / За редакцією Гришук Т. М.] - Тернопіль.: Головне управління статистики у Тернопільській області Державного комітету статистики України, 2016. - 123 с.
69. Реалізація та надходження на переробні підприємства сільськогосподарської продукції в Тернопільській області за 2014 рік : [статистичний щорічник / За редакцією Гришук Т. М.] - Тернопіль.: Головне управління статистики у Тернопільській області Державного комітету статистики України, 2015. - 123 с.
70. Реалізація та надходження на переробні підприємства сільськогосподарської продукції в Тернопільській області за 2013 рік : [статистичний щорічник / За редакцією Гришук Т. М.] - Тернопіль.: Головне управління статистики у Тернопільській області Державного комітету статистики України, 2014. - 123 с.
71. Регіональна економіка та природокористування: Навч. посібник / А. П. Голиков, О. Г. Дейнека, Л. О. Позднякова, П. О. Черномаз / За ред. А. П. Голикова. - К. : Центр учбової літератури, 2009. - 352 с.
72. Рябчик І.В. Нові підходи до аналізу ефективності сільськогосподарських підприємств / І.В. Рябчик, В.В. Галушко // Економіка АПК. – 2004. – №3. – С.101-108.
73. Саблук П.Т. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П.Т. Саблук // Економіка України. – 2008. – №12. – С.4-19.
74. Саблук П.Т. Ціна – інструмент управління // Економіка АПК. – 1996. – № 4. – С. 6.
75. Савицька Г В. Економічний аналіз діяльності підприємства : навч. посів. / Г. В. Савицька. - К. : Знання, 2007. - 668 с.
76. Сатир Л. М. Теоретичне обґрунтування класифікації чинників економічної ефективності сільськогосподарського виробництва / Л. М. Сатир // Економіка та управління АПК. - 2012. - Вип. 9. - С. 149-153
77. Сільське господарство Тернопільської області за 2013 рік : [статистичний щорічник] ; за редакцією Т. М. Гришук / – Тернопіль. : Головне управління статистики у Тернопільській області Державного комітету статистики України, 2014. – 215 с.
78. Сільське господарство Тернопільської області за 2014 рік : [статистичний щорічник] ; за редакцією Т. М. Гришук / – Тернопіль. : Головне управління статистики у Тернопільській області Державного комітету статистики України, 2015. – 215 с.
79. Сільське господарство України: криза та відновлення / за ред. Штефана фон Крамона-Таубаделя, С. Дем'яненка, А. Куна. – К.: КНЕУ, 2004.– 207 с.
80. Словарь иностранных слов / Под. ред. И.В. Лехина, проф. Ф.Н. Петрова. – М.: Гос. Изд-во иностранных и национальных словарей, 1954. – 854 с.

81. Сокальський С.В. Необхідність системного підходу до класифікації чинників ефективності виробництва / С.В. Сокальський // Вісник ЖНАЕУ.– 2010.– № 1(26), т.2: Економічні науки. – С. 185-196.
82. Сомов Д. А. Системный подход в развитии концепции стратегического управления организацией / Д. А. Сомов // Вісник економічної науки України. - 2008. —№ 2. - С. 146-148.
83. Справочник экономиста зерноперерабатывающего и хлебоприемного предприятия / М.Г. Шелудько, В.П. Нархов, В.Ш. Аншба и др.: Под ред. В.П. Нардова. – М.: Агропромиздат, 1990. – 271 с.
84. Статистичне вивчення товарних ринків в регіоні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=581397>
85. Супіханов Б.К. Про підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва в сучасних умовах / Б.К. Супіханов // Економіка АПК.– 2008.– №5.– С.3-8.
86. Тарасенко П.С. Эффективность сельскохозяйственного производства в условиях хозрасчета. – К.: Издательство УСХА, 1991. – 176 с.
87. Технології та технологічні проекти вирощування основних сільськогосподарських культур: навч. посібник / О.Ф. Смаглій, О.А. Дереча, П.О. Рябчук [та ін.]. – Житомир: Вид-во «ДВНЗ “Держ. агрокол. ун-т”», 2007. – 488 с.
88. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посібник / О. С. Федонін., М. Репіна, О. І. Олексюк. - К : КНЕУ, 2004. - 316 с.
89. Фоменко С.В. Формування зернопродуктового підкомплексу АПК // Економіка АПК. – 2002. – № 12. – С. 60 – 63.
90. Червен І.І. Червен Е.В., Чебан О.О. Методологічні аспекти оцінки економічної ефективності агропромислових формувань // Економіка АПК. – 1996. – № 9. – С. 35 – 36.
91. Черевко Г.В., Гарасим П.М., Колодійчук В.А., Козак Т.Р., Шпик О.Р., Гарасим А.А., Колодійчук А.А. Економіка зернопродуктового комплексу АПК. – Львів: Українські технології, 2000. – 197 с.
92. Черевко Г.В., Гусаковський В.С. Проблеми зниження матеріаломісткості сільськогосподарської продукції. – К.: Урожай, 1991. – 184 с.
93. Шафранов. А.Д. Условия и факторы повышения эффективности производства // Аграрная наука. – 2000. – № 8. – С. 6 – 7.
94. Экономика предприятия: Учебник / Под ред. проф. Н.А. Сафронова. – М.: “Юристъ”, 2000. – 584 с.
95. Эффективность общественного производства: сущность и механизм роста / Тарасевич В.Н. – К.: Вища школа., 1991. – 191 с.